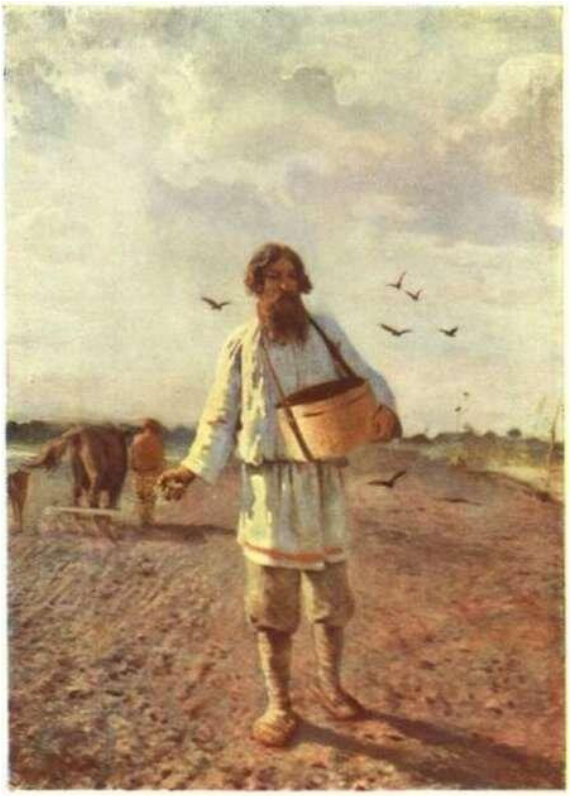
АНІКІНА ІНЕССА ВАЛЕРІЇВНА

АГЕНТИВНІ ПОХІДНІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СФЕРИ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ XVII СТОЛІТТЯ (МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

Умань
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Анікіна Інесса Валеріївна

АГЕНТИВНІ ПОХІДНІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СФЕРИ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ XVII СТОЛІТТЯ (МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

Монографія

Умань
Візаві
2023

УДК 811.161’04(02)
А67

Рецензенти:

Семенюк О. А., доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Торчинський М. М., доктор філологічних наук, професор кафедри української філології Хмельницького національного університету;

Шуляк С. А., доктор філологічних наук, професор кафедри прикладної лінгвістики та журналістики Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 14 від 25 квітня 2023 року)

Анікіна І. В.

А67 Агентивні похідні сільськогосподарської сфери в східнослов’янських мовах XVII століття (мотиваційний аспект) : монографія / Анікіна Інесса Валеріївна ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини.– Умань : Візаві, 2023. – 233 с.

ISBN

Монографію присвячено агентивним похідним сільськогосподарської сфери в східнослов’янських мовах XVII століття Уперше у вітчизняній славістиці досліджено вторинні назви на позначення особи в східнослов’янських мовах XVII ст. в ономасіологічному, формально-граматичному та лексико-семантичному аспектах, виявлено мотиваційні структури вторинних назв та засоби їх мовної репрезентації.

Пропонується мовознавцям, викладачам, здобувачам вищої освіти, усім, хто цікавиться проблемами словотвору та історичної лексикології східнослов’янських мов.

УДК 811.161’04(02)

ISBN

© Анікіна І. В., уклад., 2023

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 7

ПЕРЕДМОВА 8

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОТИВАЦІЇ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ МОВНОЇ НОМІНАЦІЇ 13

1.1. Похідні найменування особи (номінативний аспект) 13
1.2. Ономасіологічний аспект номінації 17
1.2.1. Моделювання процесу номінації у різних напрямах сучасної теорії мовної номінації 19
1.2.2. Модель номінативного процесу та види мотивованості мовного знака 22
1.3. Мотивація в системі понять словотвору. Типологія мотивацій 24
1.4. Типологічна побудова семантико-синтаксичних мотиваційних моделей найменувань особи 30
1.4.1. Типологія семантико-синтаксичних мотиваційних моделей похідних номінацій особи. Семантичні типи предикатів 35
1.5. Семантико-синтаксичні мотиваційні моделі похідних найменувань особи 38

Висновки до розділу 1 40

РОЗДІЛ 2. МОТИВАЦІЙНІ МОДЕЛІ НАЙМЕНУВАНЬ ОСОБИ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ XVII СТОЛІТТЯ 42

2.1. Мотиваційні моделі афіксальних найменувань зі значенням особи 42
2.1.1. Мотиваційні моделі відіменних НО із суфіксом -никъ 42

2.1.2. Мотиваційні моделі віддієслівних НО з суфіксом -никъ 47
2.1.3. Мотиваційні моделі відіменних НО на -щикъ (-чикъ, -льщикъ) 48
2.1.4. Мотиваційні моделі віддієслівних НО на -щикъ 51
(-чикъ, -льщикъ)..... 51
2.1.5. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -арь..... 52
2.1.6. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -ецъ 55
2.1.7. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -тель..... 56
2.1.8. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -инъ та його похідними -анинъ (-янинъ, -енинъ) 57
2.1.9. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -акъ 59
2.1.10. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -ачь..... 59
2.1.11. Мотиваційні моделі НО на -тай..... 60
2.1.12. Мотиваційні моделі НО на -ухъ 60
2.2. Мотиваційні моделі композитних найменувань осіб, в основі яких лежить складна ономасіологічна ознака «дія + об’єкт дії»..... 61
2.3. Мотиваційні моделі складних НО..... 65
2.4. Мотиваційні моделі функціональних НО 72
2.4.1. Найменування діяча з акцентуацією дії..... 73
2.4.2. Найменування діяча з акцентуацією особи-результату 82
2.4.3. Найменування діяча з акцентуацією об’єкта переробки, матеріалу виготовлення..... 88
2.4.4. Найменування діяча з акцентуацією «інструменту дії».... 89
2.5. Найменування осіб за місцем проживання, походженням..... 91

Висновки до розділу 2..... 106

РОЗДІЛ 3. НАЙМЕНУВАННЯ ОСІБ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ СХІДНОСЛОВ’ЯНСЬКИХ МОВ XVII СТОЛІТТЯ..... 108

3.1. Найменування осіб, які займаються землеробством 109
3.1.1. Родові найменування землероба у пам’ятках писемності XVII ст. 113

3.1.2. Родові найменування землероба, формально-семантично пов’язані з об’єктними конструкціями 119
3.1.3. Найменування осіб, які займаються обробітком ґрунту 123
3.1.4. Найменування осіб, які займаються збиранням урожаю 126
3.1.5. Найменування посадових осіб, які виконують різні види польових робіт 138
3.1.6. Найменування осіб, які займаються поділом землі 145
3.2. Найменування осіб, які займаються садівництвом, городництвом 155
3.3. Найменування осіб, які займаються тваринництвом, птахівництвом, рибальством 163

Висновки до розділу 3 183

ВИСНОВКИ 185

ЛІТЕРАТУРА 190

ДЖЕРЕЛА 218

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЛСВ – лексико-семантичний варіант
НО – найменування особи
САН-17 – Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / под ред. А. М. Бабкина, С. Г. Бархударова, Ф. П. Филина [и др.]. Москва : Ленинград, 1948–1965
ССММ – семантико-синтаксична мотиваційна модель
СТ – словотвірний тип

ПЕРЕДМОВА

Одним із важливих завдань сучасного мовознавства є вивчення словникового складу мови в історичному аспекті, адже слово є носієм попереднього досвіду, інформації про минуле людини, про історію народів. Похідні номінації ономасіологічної категорії особи виступають змістовим центром словотвірної системи. У словотвірному полі назви осіб мають різні типи значення, що віддзеркалює головні принципи категоризації дійсності. На особливу увагу заслуговують назви осіб, репрезентовані в кожній мові розгалуженою системою лексичних одиниць. Семантичні особливості вторинних номінацій особи, а також їх висока деривaційна активність, складність формально-семантичної структури, широкий набір словотворчих засобів і способів зумовили пильну увагу лінгвістів до цього лексичного матеріалу (М. О. Алексеєнко, Ю. Д. Апресян, А. М. Архангельська, А. Й. Багмут, Г. Д. Басова, П.І. Білоусенко, А. С. Білоусова, В. М. Богуславський, О. С. Бондаренко, В. О. Горпинич, З. О. Валюх, Л. І. Васильєва, А. В. Мамрак, О. І. Моісєєв, В. П. Олексенко, М. В. Скаб, Л. В. Шпачук та ін.).

В останні десятиліття у зв'язку з формуванням функціонального напряму в лінгвістиці, розвитком теорії ономасіології у вітчизняній славістиці та україністиці набув поширення ономасіологічний підхід до дослідження словотвору, в рамках якого проведено порівняльний аналіз словотворчих типів іменників зі значенням особи у східнослов'янських мовах XV–XVII ст., виділено семантико-синтаксичні мотиваційні основи особових іменників кожного словотвірного типу; у деривaційно-ономасіологічному плані описано назви ремісничих спеціальностей XI–

XVII ст., простежено історію формування їх ономасіологічних структур (А. А. Шкатова). Агентивні найменування сільськогосподарської сфери в східнослов'янських мовах XVII ст., не були об'єктом спеціальних досліджень ні в історико-лексикологічному, ні в деривaційно-ономасіологічному аспектах, хоча фрагментарно і залучалися до аналізу в роботах з історичного словотвору, при описі історії окремих слів, об'єднаних за семантико-словотворчим критерієм (Р. В. Железнова, І. В. Чумакова, І. С. Львів та ін.). Попри це, вичерпного узагальнювального комплексного дослідження мотиваційних структур найменувань зі значенням особи в східнослов'янських мовах XVII ст. ще не створено.

Таким чином, незважаючи на численні дослідження, присвячені проблемам словотвірної номінації особи в історії слов'янських мов, залишається неясним, якою мірою закономірності формування словотвірної системи східнослов'яських мов XVII ст., пов'язані зі спеціалізацією деривaційних морфем та перерозподілом їх продуктивності, перебудовою всієї системи морфологічного словотвору, отримують відбиток у цій частині агентивної лексики, як проявляється конкуренція номінативних засобів і методів.

Агентивна лексика сільського господарства репрезентує найдавніший, традиційний для східних слов'ян вид занять, відображає життєвий устрій народу протягом тривалого періоду його історії. Вона сформувалася на народно-розмовній основі, складається переважно з питомих слів і незначною мірою зазнала іншомовних упливів; до її корпусу входять слова різної діахронічної глибини, відомі пам'яткам давньоруської писемності й інновації пізнішого періоду формування східнослов'янських мов. Динамічний аспект агентивних найменувань у східнослов'янській лексиці не

одержав достатнього висвітлення в лінгвістичній літературі й вимагає подальших досліджень.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю проведення комплексного історико-лінгвістичного вивчення найменувань зі значенням особи у сільськогосподарській лексиці, що функціонували в східнослов'янських мовах XVII ст., а також необхідністю виявити чіткі критерії дослідження процесу вербалізації позамовного змісту, розвитку ономасіологічних структур та засобів їх мовної репрезентації, сформувати цілісне уявлення про їхнє місце та роль у лексичній системі східнослов'янських мов.

Мета дослідження – охарактеризувати вторинні найменування зі значенням особи у сільськогосподарській лексиці східнослов'янських мов XVII ст. в ономасіологічному, формально-граматичному та лексико-семантичному аспектах; виявити мотиваційні структури вторинних найменувань та засоби їхньої мовної репрезентації.

Матеріал дослідження зібрано шляхом суцільної вибірки з текстів пам'яток східнослов'янської писемності XVII ст. різних жанрів, лінгвістичних праць, присвячених вивченню лексики ділових документів цього періоду, а також лексикографічної літератури – етимологічних та історичних словників східнослов'янських мов, словників народних говорів, тлумачних словників слов'янських мов.

Дослідження складається з передмови, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

У першому розділі «Теоретичні засади мотивації у світлі теорії мовної номінації» викладено теоретичні основи дослідження, зміст ключових понять дисертаційної роботи, розглянуто загальні питання і мотиваційний аспект теорії мовної номінації, моделі номінативного процесу, визначено

критерії типологічної побудови семантико-синтаксичних мотиваційних моделей (далі ССММ) номінантів.

У другому розділі «Мотиваційні моделі найменувань особи в східнослов'янських мовах XVII ст.» розглянуто досліджувані одиниці в мотиваційному й словотвірному аспектах. Опис системи суфіксального словотвору іменників на позначення особи в східнослов'янських мовах XVII ст. в мотиваційному аспекті дає підстави стверджувати, що ССММ досліджених дериватів характеризуються власним набором активних словотворчих морфем та словотвірних типів. Назви діяча утворюють одну із словотвірних категорій іменників і позначають особу за професією, родом заняття. Ядро агентивних імен в сільськогосподарській лексиці східнослов'янських мов XVII ст. становлять відіменникові назви осіб, в основі яких лежать ССММ, організовані предикатом дії.

У третьому розділі «Назви осіб у сільськогосподарській лексиці східнослов'янських мов XVII ст.» досліджено номінативну потужність семантико-синтаксичних мотиваційних моделей назв осіб залежно від тематичної сфери номінації, їх продуктивності у творенні назв осіб різних тематичних груп сільськогосподарської лексики східнослов'янських мов XVII ст., визначено обсяг і склад лексичних одиниць; проведено тематичну класифікацію досліджуваного матеріалу XVII ст.; описано склад тематичних груп назв осіб за діахронічною глибиною їх компонентів, виокремлено інновації (новотвори) XVII ст., визначено домінантні семантико-синтаксичні мотиваційні моделі назв осіб й засоби їх репрезентації, проаналізовано лексикографічну історію новотворів XVII ст., їх інтерпретацію в тлумачних словниках східнослов'янських мов.

У «Висновках» узагальнено результати проведеного дослідження.

Теоретичні положення та конкретний фактичний матеріал дослідження можуть бути використані у процесі викладання курсу східнослов'янські мови у вищій школі, спецкурсів та спецсемінарів зі словотвору, історичної лексикології, ономасіології, теорії номінації. Матеріал наукової студії може бути корисним також при складанні методичних посібників та довідників, історичних тлумачних словників східнослов'янських мов.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОТИВАЦІЇ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ МОВНОЇ НОМІНАЦІЇ

1.1. Похідні найменування особи (номінативний аспект)

Значні досягнення сучасної лінгвістики в галузі теоретичної семантики, розвиток теорії номінації, дериватології, когнітивного спрямування викликали нову хвилю інтересу мовознавців до вивчення смислового аспекту мови, ролі її різнорівневих одиниць у поверхневій репрезентації семантики: речення, в якому спосіб організації семантики та її втілення у формально граматичній структурі відображається найбільш яскраво; словотвірних морфем, їх семантичних функцій; мотиваційних аспектів вторинної номінації

Інтенсивний розвиток ономасіології у другій половині XX століття, розширення її кордонів, включення до ономасіологічної проблематики пропозитивної номінації дає підстави стверджувати, що в центрі уваги сучасної лінгвістики перебувають проблеми ономасіології, когнітивно-ономасіологічний механізм вторинної номінації. Вивчення механізмів вторинної номінації, особливо тих етапів процесу номінації, на яких відбувається вибір семантичних мотивуючих ознак та форми їх репрезентації у новій лексичній одиниці, відноситься до актуальних напрямків лінгвістичних досліджень останніх десятиліть. Протягом цього часу оформилися нові

напрямки теорії мовної номінації – когнітивна ономасіологія (О .С. Селіванова), семантична дериватологія (Н. П. Тропіна).

Актуальність дослідження семантичних аспектів вторинної номінації обумовлена тим, що вторинна номінація, за образним висловом Н. П. Тропіною, є «розою вітрів» не тільки семасіології та ономасіології, а й усієї мовної системи в цілому: «У ній взаємодіють багато мовних явищ і процесів, і відбивається безліч мовознавчих проблем» [219, с. 3].

До найважливіших їх належить вивчення мотиваційних основ знаку-найменування, моделювання мотиваційних відносин, типологізація мотиваційних ознак. Теоретичній розробці мотиваційного аспекту вторинної номінації присвячено низку сучасних фундаментальних робіт Н. Д. Арутюнової, О. І. Блінової, В. Г. Гака, Є. Л. Гінзбурга, Н. Д. Голєва, Є. Г. Городенської, Н. Ф. Клименко, Г. В. Колшанського, Є. С. Кубрякова, В. М. Русановського, Є. А. Селіваної, А. А. Тараненко, В. І. Теркулова, І. С. Торопцева, Н. П. Тропіної, А. А. Уфімцева та ін.

Об’єктом пильної уваги дослідників є похідні найменування особи як із формально вираженими елементами номінації похідними відносинами, і які мають формальні показники мотивації.

У словниковому складі кожної мови найменування осіб представлені розвиненою мікросистемою мовних одиниць, різноманітних у структурному, семантичному та функціональному відносинах. Ці одиниці об’єднані універсальними категоріальними семантичними ознаками, які «властиві кожному народу, незалежно від того, якою мовою ця мовна єдність користується» [231, с. 127], вони представляють різні сфери людської діяльності кількома

семантичними темами з тим чи іншим ступенем деталізації, специфічним для кожної мови.

Основу семантичного розряду антропонімів формує сукупність семантичних категоріальних ознак «конкретність». «одушевленість», «обчислюваність», «особа».

Переважна більшість одиниць мікросистеми антропонімів становлять найменування, що мають властивість подвійної референції – вказівкою на ставлення до світу дійсності та світу слів (О. С. Кубрякова).

У теорії мовної номінації склалася традиція вживання терміну «номінація» у кількох значеннях: він використовується як назва окремої лінгвістичної дисципліни, а також для позначення процесу номінування як послідовності етапів формування нової лексичної одиниці та, нарешті, результату цього процесу [210, с. 336].

«Змістом одиниць лексичного рівня, чи лексичною семантикою, є відносини номінації, …назви предметів і явищ об’єктивного світу, всього того, що оточує людину і що властиво їй самій», – підкреслює В. М. Русанівський [175, с. 85]. Лексична об’єктивація людини у всьому комплексі притаманних їй властивостей, на відміну від означення предметів та явищ об’єктивно світу, супроводжується її «розщепленням» на безліч номінатів. Людина є жива система, що є єдністю фізичного і духовного, природного і соціального, спадкового і прижиттєво набутого. Розщеплюючись на безліч номінатів, людина у її багатосторонніх відносинах зі світом та суспільством, різноманітних проявах стає референтом функціональних, релятивних та інших імен [9, с. 179].

При номінуванні людини використовуються всі відомі мові методи номінації:

1) створюється нове найменування за допомогою тих афіксальних засобів, які має мова;

2) створюється нове найменування шляхом словоскладання (основоскладання),

3) запозичується іншомовне (також – «іностильове») слово;

4) використовується здатність слова позначати одночасно не одне, а кілька явищ дійсності;

5) створюється нове складне найменування (нове явище позначається за допомогою стійкого словосполучення) [253, с. 104].

Серед перерахованих способів номінації найчастішими при номінуванні особи в східнослов'янських мовах є афіксація (1), додавання (2) та утворення складних найменувань (5). Ці синтагматичні способи номінації, що використовують формально-семантичну мотивацію, поєднують різні структурні типи номінативних одиниць, що відрізняються за ознакою цілісноформленою розчленованою, простою/складною ономасіологічною ознакою. Однослівні (цілісноформлені) номінації представлені афіксальними та композитними дериватами, що мотивуються відповідно простою та складною складовою ономасіологічною ознакою; неоднослівні номінації, чи словосполучення в номінативної функції, «хоча складаються з кількох слів, у плані номінації глобальні, оскільки значення цілого не випливає із значення компонентів» [201, с. 134].

У формі складного слова знаходять максимально повне втілення синтаксичні властивості, твірного. Складні слова визначаються як «лексичні деривати, що відсилають до такого подання контексту твірного, де одна з валентностей представлена лексемою, що заміщає цю валентність… Особливість цих дериватів полягає в демонстрації зв'язку

об’єктивованої валентності не тільки з предикатом, але і з іншими валентностями того ж предикату» [50, с. 47].

Найпоширенішим типом складних слів у розряді функціональних найменувань особи є композити. Тим часом, як підкреслює В. І. Теркулов, «система композитів однієї мови (і окремих періодів розвитку мови – *І. А.*) далеко не гомогенна і включає одиниці, які не тільки виникли в результаті роботи різних деривaційних механізмів, але й мають різний ономасіологічний статус» [211, с. 160].

До вторинних (похідних) номінацій особи ми відносимо найменування з формально вираженими відносинами семантичної мотивованості – афіксальні, складні та складені лексичні одиниці.

1.2. Ономасіологічний аспект номінації

Ономасіологічний підхід до вивчення вторинної номінції реалізується у різноманітних аспектах аналізу мовних одиниць. Ономасіологія як самостійний розділ мовознавства зі своїм предметом та методами дослідження оформилася до середини минулого століття [259, с. 5]. Ономасіологія як один із розділів теорії номінації протиставлена семасіології напрямом дослідження мовних одиниць «від речі чи явища до думки про цю річ чи явища та до їх позначення мовними засобами. Ономасіологія вивчає всі одиниці мови з погляду здійснення ними номінативної, тобто репрезентативної функції, і, зокрема, займається питаннями номінативної техніки та способами формування мовних одиниць різного рівневого статусу, різної протяжності та структури, а також неоднакових за способом подання дійсності в знаках мови» [129, с. 345].

У сучасному мовознавстві представлено широке та вузьке трактування терміну «ономасіологія». Ономасіологія у вузькому її розумінні – вчення про процеси називання словами та лексичної об'єктивації понять, у широкому розумінні – область дослідження «всієї номінативної діяльності в мові, що відображає і об'єктивує членування світу в ході номінації та об'єктивації його об'єктів і зв'язків» [295, с. 345].

Для ономасіології пошук форм об'єктивації деяких заданих значень пов'язані з відновленням синхронної історії їх створення, тобто їх синтезом, і в цьому випадку він має динамічний характер. Навпаки, ономасіологічний аналіз має статичний характер у разі визначення ономасіологічних характеристик окремих частин мови, коли «ми ставимо собі питання про те, для назви будь-яких сутностей, величин і т.п. цей клас служить, позначення яких явищ він відбиває» [129, с. 346].

В результаті інтенсивного розвитку теорії ономасіології, принципів ономасіологічного підходу до аналізу мовних одиниць, розширення її кордонів (В. Г. Гак, Д. М. Шмельов та ін.) в сучасній лінгвістиці стало загальновизнаним положення про недоцільність жорсткого протиставлення цих двох аспектів семантичного опису номінативних одиниць мови. У роботах останніх років все більшого поширення набуває комплексний аналіз номінації у взаємодії ономасіологічного та семасіологічного аспектів.

Ономасіологічний підхід пов'язаний, перш за все, з аналізом змістовної сторони мовних одиниць у процесі номінації, з вивченням «способів осмислення об'єкта і формування уявлення або поняття про нього в ході предметної та/або пізнавальної діяльності людини, що і

дозволяє в кінцевому результаті говорити про значення як вихідної величини ономасіологічного аналізу».

Основні поняття ономасіології найбільш повно розроблені в деривaційній ономасіології, або вченні про номінацію у сфері похідних слів, що розвивається у працях М. Докуліла, О. С. Кубрякової. І. С. Улуханова, Л. А. Капанадзе, Р. С. Манчуряна, К. Г. Городенської, Л. О. Шкатової та ін.). Саме тому вивчення словотвору «дозволяє … зробити висновок про те, як членується нашим мисленням екстралінгвістична реальність, якими виявляються мотиви позначення та які ономасіологічні категорії отримують відображення на словотвірному, граматичному або лексичному рівнях» [129, с. 346].

Цей напрямок теорії номінації розрізняє ономасіологію і словотворення як лінгвістичні дисципліни, що перебувають у взаємодії. Когнітивна ономасіологія, розвиваючи ідеї психологічної лінгвістичної школи В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні на основі досягнень сучасної психології, прагне «вирвати мотивацію з лінгвістичних «обіймів» і перенести акценти з відносин між мовними знаками на відносини між мовним знаком поняттям» [181, с. 157].

1.2.1. Моделювання процесу номінації у різних напрямах сучасної теорії мовної номінації

Як у традиційній теорії мовної номінації, так і в когнітивній ономасіології номінативний процес моделюється як ланцюжок послідовних етапів. М. М. Янценецька, наприклад, виділяє 4 етапи:

1) підготовка ідеального змісту;

2) знаходження мотивувальної ознаки та форми його вираження здатної ввести новий лексичний елемент у мовну систему;

3) знаходження класифікуючого значення, що підкреслює специфіку похідного слова порівняно з вихідним, та форми його вираження;

4) створення (відновлення) цілісної лексичної одиниці [261, с. 64].

У запропонованій І. С. Торопцевим моделі утворення номінативної одиниці виділяються наступні фази словотворчого процесу:

– підготовка ідеального змісту шляхом його синтаксичної об’єктивації;

– вибір мотивувальної ознаки як частини вихідного ідеального змісту, здатного диференціювати об’єкт, що позначається, або вибір всього ідеального змісту як мотиву;

– вибір твірної бази (слова, словосполучення, звукоуявлень);

– вибір способу словотвору, що визначається компетенцією в області словотвору;

– визначення словотвірної моделі, побудова звукової оболонки з підоснови (основи слова, звуконаслідувального комплексу тощо) і словотвірних формантів (афіксів або їх комбінацій);

– зчеплення ідеального та матеріального при завершенні словотвору [217, с. 92–134].

Стадії підготовки ідеального змісту та формування мотиваційної основи майбутнього найменування у моделях номінативного процесу представлені з різним ступенем деталізації. Так, більшою деталізацією відрізняється пропонована модель номінативного процесу, яка включає довербальні та вербальні фази його протікання.

У когнітивно-ономасіологічному напрямі теорії мовної номінації виділяється 5 етапів номінативного процесу:

1) апперцепція (психонетичний етап);

2) інтеріоризація (когнітивний);

3) внутрішнє програмування (превербальний);

4) селекція (номінативно-вербальна);

5) парадигматизація та синтагматизація (системно-функціональний) [181, с. 89–90].

Як бачимо, етап формування ідеального в когнітивно-ономасіологічній моделі номінативного процесу поділяється на три стадії. Перша, психонетична стадія, що з формуванням уявлень з урахуванням чуттєвого сприйняття пізнаваного об’єкта. На першій довербальній фазі протікання ономасіологічного процесу «з урахуванням індивідуальних чуттєвих образів у процесі номінативної діяльності номінаторів формується уявлення як вища форма апперцепції як наочно-образного знання, записаного на згадку» [181, с. 93].

На другій, когнітивній стадії довербального етапу номінативного процесу, формується концепт (ментально-психологічний комплекс у термінології О. О. Селіванова): уявлення про ще непізнаний об’єкт або вбудовується в певну схему (родове поняття) на основі деякої подібності, функцій, ознак або порівнюється з деяким прототипічним наочно-чуттєвим об’єктом. Перший варіант формування поняття передбачає сканування деякої сфери схем та вибір найбільш прийнятної (об’єкт підводиться під категорію загального); другий варіант – повертання, положення подання із вже наявним прототипом (об’єкт схожий на інший, добре відомий)» [181, с. 96].

Третя (і остання) стадія довербального етапу, стадія «внутрішнього програмування» в аналізованої моделі номі-

нативного процесу пов’язана з вибором мотивуючої бази найменування: «Результатом внутрішнього програмування є формування мотивуючої бази найменування, яка може бути представлена у вигляді конекції пропозитивних слотів, їх реляцій з термінами асоціативної частини фрейму, модусом та концептуальним планом, з урахуванням співвідношення з іншими компонентами ментально-психонетичного комплексу» [181, с. 106]. Вибір власне мотиваційної ознаки шляхом її виокремлення з мотивуючої бази майбутнього найменування здійснюється на наступному, вербально-номинативному етапі процесу номінації.

Ґрунтуючись на даних сучасної психології про перебіг процесу сприйняття, Н. П. Тропіна вважає, що «в мотиваційному процесі слід розмежовувати дві стадії сприйняття номінату, на кожній з яких може початися номінативний процес і виникнути номінація… На стадії першобачення об’єкт викликає у суб’єкта, за І. М. Сєченовим та А. П. Лурія, первинний загальний ефект зовнішнього імпульсу і сприймається нерозчленовано-цілісно… На другому етапі виникають реакції детального бачення, що призводить до іншого бачення, коли… номінований об’єкт піддається класифікуючому осмисленню» [219, с. 88].

1.2.2. Модель номінативного процесу та види мотивованості мовного знака

Пропоновані різними напрямками сучасної теорії мовної номінації моделі номінативного процесу, як було показано вище, включають послідовні етапи:

а) вибору бази для майбутньої номінації,

б) вибору ознаки денотату (мотивувальної ознаки),

в) вибору форми його висловлювання (етап вибору бази, що створює – слова, словосполучення, звукоподання в моделі І. С. Торопцева),

г) вибору номінативної техніки (способу словотвору, словотвірного типу).

Ці етапи номінування відбивають семантичний, синтаксичний, структурний і формальний аспекти комплексного явища мотивації похідного найменування. Глибинний (предикатно-аргументний) рівень семантичної мотивації вторинного найменування формується на превербальному етапі внутрішнього програмування, етапі вибору бази нової номінативної одиниці (модель О. О. Селіванової), він пов'язаний із встановленням «концептуального місця мотиватора в ментально-піхологічному комплексі» [181, с. 162]. На глибинному семантичному рівні у переважній більшості словотвірних типів «семантично має місце віддієслівне словотворення, незалежно від того, чи супроводжує його формальна похідність від дієслова чи ні» [6, с. 62].

Вибір мотивуючої ознаки денотату визначається широким спектром позамовних, власне мовних та прагматичних суб'єктивних факторів: він детермінується досвідом, суспільством, мовною системністю, лінгвістичною технікою, номінативним задумом номінатора, його мовною компетенцією, комунікативним завданням [55, с. 51–52; 218, с. 182], характером сприйняття і осмислення номінату в ході пізнавальної діяльності суб'єкта: «Виділення тієї чи іншої ознаки як основи найменування безпосередньо пов'язане з характером сприйняття предмета суб'єктом. Імена, як відомо, не позначають субстанціонального характеру речей і не дають повного уявлення про сутність речі. Вони «орієнтовані» лише на якийсь один аспект цього предмета.

В акті найменування людина з багатьох даних, що постачаються нашими почуттями, встановлює певні фіксовані центри сприйняття. При виділенні предмета з-поміж інших відбувається, за висловом В. Г. Гака, «повертання» його різними сторонами до суб'єкта. Людина бачить ці різні сторони, але не всі однаковою мірою чітко – у зв'язку з практичним засвоюванням даного об'єкта відповідно до інтересів і мети даного мовного колективу» [229, с. 49].

Вибір форми нового найменування визначається сенсом, що об'єктивується, мотивуючою ознакою, вираженим творчим словом, словосполученням, способами номінації та відповідними їм мовними засобами.

1.3. Мотивація в системі понять словотвору. Типологія мотивацій

Поняття мотивації (мотивованості) входить у систему основних понять теорії словотворення і, на відміну від поняття словотвірної похідної, пов'язують із семантичною мотивованістю похідного слова, з семантичним аспектом мотиваційних відносин. Поняття мотивації в теорії словотвору – це поняття «семантичної обумовленості значення похідного і складного слів значеннями їх складових; в акті словотвору одні одиниці виступають як джерело мотивації, у зв'язку з чим інші – результативні – розглядаються як обумовлені мотивовані (пор. «він носить листи» та «листоноша» [129, с. 467], словотвірна мотивованість – завжди явище двостороннє, формально-семантичне… Двосторонній характер словотвірної мотиво-

ваності означає, що не існує окремо мотивованості (похідності) формальної та семантичної (смислової)» [142, с. 6–7]. Воно було введено в понятійний апарат теорії словотвору на структурно-семантичному етапі її розвитку, коли увага дериватологів була зосереджена на вирішенні питань про співвідношення структури та семантики похідного слова, про формальну та семантичну похідність, їх відповідність/ невідповідність, обговорювалися критерії відносин словотворчої похідності [129, с. 468]. У практиці словотворчого аналізу терміни мотивація, мотивованість та похідне, мотивуюче – мотивоване, часто використовуються як синоніми. Проілюструємо вживання цих термінів цитатами з роботи В. В. Лопатіна «Російська словотвірна морфемика»: «Центральним, специфічним поняттям словотвору, словотворчої системи, зерном її, що визначає решту понять, є поняття словотворчої мотивованості (похідності), тобто синхронічного виведення одного слова (мотивованого) з іншого (мотивуючого); «Обмежившись конкретної парою слів, пов’язаних відносинами *словотворчої мотивації (похідності)*, і навіть встановивши *напрям мотиваційних відносин* у цій парі, ми можемо щонайменше на цьому етапі зробити лише попереднє початкове членування мотивованого слова»; «У цій роботі у центрі уваги перебувають формальні аспекти словотворчого аналізу – питання морфемної сегментації *мотивованого* (виділено нами – *І. А.*) слова»; «Відповідно до основного словотворчого протиставлення – протиставлення *мотивуючого та мотивованих* слів – центральною проблемою *словотвірної морфонології* є проблема *формальних видозмін основи мотивуючого слова* у структурі слова мотивованого» [142, с. 31, 88].

Словотворча мотивованість – «завжди явище двостороннє, формально-семантичне… Двосторонній характер словорізальної мотивованості означає, що немає окремо мотивованості (похідності) формальної і семантичної (смислової)» [142, с. 6–7]. Аналіз мотиваційних відносин – визначення пари «мотивуюче – мотивоване» [142, с. 22].

У пропонованій І. С. Улухановим типології мотваційних відносин виділяються безпосередні – опосередковані, вихідні – невихідні, єдині – непоодинокі, регулярні – нерегулярні види словотвірної мотивації [227, с. 34–59]. Як підкреслює Л. К. Жаналіна, словотворче розуміння мотивації (мотивованості) ототожнюється з виведенням одного слова з іншого, розглядаються як внутрішньомовні відносини, як обумовленість одного мовного знака іншим мовним знаком, не співвідносяться з об’єктивною дійсністю [76, с. 34–35].

У функціональній теорії похідного слова, синтаксичному напрямі теорії словотвору мотивація інтерпретується з позицій системної організації мови, розуміється насамперед як придбання мотивованою одиницею властивості бути носієм закономірностей системи: «З цих позицій мотивація – це включення даної одиниці до системи, виявлення таких її властивостей, завдяки яким вона виявляється порівнянною з іншими одиницями системи і стає членом класу одиниць системи… Якщо під мотивацією розуміти включення в систему, то як одна з початкових умов мовної номінації має припускати наявність у одиниці, що мотивується (або придбання мотивованої одиницею) принаймні таких властивостей, які визначають її здатність бути членом синтаксично більш складного утворення. Джерело таких властивостей – синтаксичне ціле» [50, с. 7–8]. Виходячи з цієї початкової умови мотивації, синтаксичне ціле, частиною

якого є мотивована одиниця, – мотивуюче; частина такого синтаксичного цілого –мотивоване [50, с. 8].

В аналізованій концепції виділяються два етапи мотивації – синтаксичний та морфолого-словотвірний; диференціюються поняття мотивуюче – твірне.

У славістиці широко представлені виконані в рамках деривaційної ономасіології дослідження, що спираються на теоретичні положення, розроблені у відомих працях представника празької лінгвістичної школи М. Докуліла теоретичні положення про ономасіологічну категорію як базис, основу утворення деривaційних (словотвірних) значень; про двочленність структури ономасіологічних категорій, ономасіологічна структура містить ономасіологічний базис, що вказує на певний понятійний клас, родове поняття, та ономасіологічна ознака, що вказує на видові відмінності, що виділяють предмет усередині класу.

Деривaційна ономасіологія, або теорія номінації у сфері похідних слів, розвивається в працях Є. Г. Городенської, Л. А. Капанадзе, О. С. Кубрякової, Р. С. Манучаряна, І. С. Улуханова, Л. А. Шкатової та ін.).

Зміст ономасіологічної категорії особи, характер та продуктивність ономасіологічних ознак вторинних номінацій особи історично мінливі. Інвентар та продуктивність ономасіологічних ознак функціональних найменувань особи обумовлені переважно позалінгвістичними причинами, зокрема характером суспільних відносин, рівнем розвитку виробництва, способом організації та змістом праці. Представлені в лінгвістичній літературі дослідження історії формування ономасіологічних ознак назв ремісничих професій в історії російської мови (Б. О. Рибаков, А. А. Шкатова)

показують, що їх розвиток «визначається характером виробничої діяльності, яка змінюється в залежності від суспільно-економічної формації» [252, с. 14], тісно пов’язане з розподілом праці. Кінець староруського періоду збігається із завершенням ремісничого періоду. Домашнє та ремісниче виробництво характеризується відсутністю спеціалізації, примітивними засобами праці та нескладними технологіями переробки та виготовлення продукції. Ці особливості домашнього та ремісничого виробництва отримали лінгвістичне відображення у високій продуктивності ономасіологічної ознаки ставлення до предмета праці. Як і в давньоруській мові, в даний період зазначені особливості визначили високу продуктивність назв ремісничих професій «не від вироблених … (ремісником) трудових процесів і не від матеріалу, над яким він переважно працював, а від назви тих предметів, виготовленням яких він головним чином займався» [177, с. 504].

Так, в результаті ономасіологічного аналізу назв ремісничих та технічних спеціальностей в історії східнослов’янських мов А. А. Шкатовою виділено чотири групи ономасіологічних ознак НО, характер та співвідношення яких змінюється у різні історичні періоди розвитку мови та суспільства [252, с. 112]:

1) найменування, в основі яких лежить ономасіологічна категорія носія відношення до діяльності, конкретної професійної дії;

2) найменування, в основі яких ставлення до предмета професійної діяльності;

3) найменування, в основі яких лежить ономасіологічна категорія носія ставлення до засобу праці;

4) найменування, що вказують на ставлення до умов праці.

У період ремісничої організації праці (XVI–XVII ст.) в основі найменувань ремісників лежить переважно ономасіологічна ознака ставлення до предмета праці, що зумовлює відіменний характер деривації; у період мануфактурної організації праці (XVIII ст.), що характеризується поділом праці, спеціалізацією робітників на виконанні окремих операцій процесу виготовлення продукту 112 із 170 однослівних найменувань мотивовані ознакою ставлення до дії; у період великої машинної промисловості актуальні найменування особи, основою яких покладено ономасіологічна ознака ставлення до знаряддя праці [252, с. 113–114].

Ономасіологічний аналіз функціональних найменувань особи в системі стихійно сформованих термінологій певної ономасіологічної категорії, у випадку, що цікавить нас, категорії особи, повинен включати:

1. Ономасіологічний аналіз найменування:

а) характер ономасіологічного базису;

б) ономасіологічна ознака та її співвідношення зі словотворчою похідністю;

2. Словотвірний аналіз функціонального НО:

а) твірна основа;

б) словотворчий елемент;

в) словотвірний елемент;

г) продуктивність моделі.

3. Етимологічний аналіз слова:

а) час виникнення та первинна мотивація;

б) зміни у семантиці слова;

в) зміни у структурі слова [252, с. 36].

1.4. Типологічна побудова семантико-синтаксичних мотиваційних моделей найменувань особи

При обговоренні проблеми «словотвір та синтаксис» зазвичай вказують на такі загальні ознаки речення та похідного слова: наявність «внутрішнього синтаксису», синтагматичну організацію елементів похідного слова [261, с. 30], розчленоване уявлення значення, тема-рематичну структуру знака-найменування та знака-повідомлення [123, с. 228]. З розвитком семантичного синтаксису у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці утвердилося розуміння похідного слова як заключної ланки в ланцюзі трансформацій, глибинного зв'язку словотвірних та синтаксичних одиниць.

Тісний зв'язок словотворчих категорій з синтаксисом виявляється на глибинному семантичному рівні: «Як морфологічні, так і словотвірні категорії тісно пов'язані з синтаксисом… Грамеми морфологічних категорій, перш за все визначальною для субстантиву категорії відмінка, беруть безпосередню участь у побудові всього різноманіття синтаксичних конструкцій. Грамеми ж словотвірних категорій, або словотвірні типи, та їх формування часто підтримані відповідною позицією твірної бази у реченні» [39, с. 100].

Семантична структура пропозиції розглядається як «мотиваційна вісь» похідних найменувань: «Найбільш адекватним репрезентантом знаку ситуації є речення, де жодне зі слів не можна видалити без шкоди для опису ситуації. Тут кожному учаснику ситуації відповідає окреме найменування.., а сукупності відносин учасників ситуації до самої ситуації та один до одного – предикат, зазвичай дієслово в особистій формі або його еквівалент. Серед похідних до такого опису найбільш близькі складні слова з

головним дієслівним та залежним субстантивним компонентами, найбільш далекі – непохідні слова. Щодо цієї мотиваційної осі організовано й інші слова: девербативи – від ядра опису ситуації, похідні з його синонімів і еквівалентів, десубстантиви від слів тих лексичних категорій, використання яких зумовлено семантикою ядра опису ситуації» [50, с. 6].

У розроблюваній Є. Л. Гінзбургом теорії словотвору на синтаксичній основі похідне трактується як форма об'єктивації первинних семантико-синтаксичних умов використання твірного в тексті: «Похідне можна розглядати як форму твірного, покликану кодифікувати внутрішньо-слівними засобами наявність і загальнозначимість тих його семантико-синтаксичних якостей, що визначають функціонування твірного. Оскільки інформація про умови використання деякої одиниці в тексті є тією необхідною складовою змісту цієї одиниці, природа якої повинна бути визнана синтаксичною, похідні, що об'єктивують подібні характеристики твірного, можуть розглядатися як його синтактико-морфологічні форми» [50, с. 3].

Похідні – результати транспозиції – позначають вторинні семантико-синтаксичні властивості твірної; семантична функція результатів деривації – «позначення тих семантико-синтаксичних властивостей твірної, які є умовами його використання при реалізації схем висловлювання, при побудові речення з таким, що виробляє його склад» [50, с. 3].

Дослідником даються такі синтаксичні обґрунтування словотворчим конструкціям:

зміст синтаксичних зв'язків слова є суттєвим компонентом його семантики;

загальні синтаксичні властивості слів поєднують їх у протиставлені категорії;

загальність, універсальність зазначених ознак слова та синтаксичних властивостей слова: «Ці характеристики притаманні кожному слову та кожній його синтаксичній властивості у будь-якій природній мові (незалежно від того, як задається різноманітність теоретичних корелятів семантичних властивостей при описі кожної конкретної мови). Якщо зазначені характеристики слова та синтаксичних властивостей слова, що підлягають об'єктивації, універсальні, то вони, природно, і визначають суттєві, стійкі риси таксономії одиниць словотворчої системи, що постулюються» [50, с. 36].

Універсальність зазначених характеристик слова та синтаксичних властивостей слова обумовлює два типи об'єктивації… і, отже, існування двох похідних класів лексичних одиниць.

Диференціація синтаксичної/лексичної деривації в синтаксичній теорії словотвору проводиться на підставі ознаки зведення/незведення змісту похідних та твірних компонентів. На цій підставі Є. Л. Гінзбург виділяє два типи деривації: синтаксичну та лексичну (у термінології логіки – аналітичну та синтетичну відповідно).

Результати синтаксичної деривації, чи синтаксичні деривати, «вирішують основне завдання – об'єктивують компоненти семантики твірного, невиявлені у його формі. Кожне, що твірне, – це синтаксичний дериват» [50, с. 36].

Синтаксичні похідні виділяються виходячи з зведеності їх змісту до змісту твірного: «Зміст синтаксичних похідних вичерпується вказівкою на … категорію імен, репрезентація якої необхідна реалізації пропозиції з твірним. Зміст синтаксичного деривату визначається тільки таким, що виробляє. Воно може бути виявлено відносно легко, виходячи зі знань про семантику твірного і семантику

зв’язку, що об’єктивується. Зміст аналітичних, синтаксичних похідних цілком зводиться до змісту твірного і лише до нього». Синтаксичні деривати фіксують певну синтаксичну властивість твірного: «похідне є синтаксичним дериватом, якщо специфіка його значення в опозиції твірному зводиться до позначення одного або декількох компонентів схеми речення, передбачуваних, заданих або тих, що задаються при вживанні твірного в його первинній синтаксичній функції, тобто іменника, прикметника, прислівника чи дієслова» [50, с. 37]. На відміну від функціональної теорії словотворення (Ш. Баллі, Є. Курилович), синтаксична деривація в трактуванні Є. Л. Гінзбурга пов’язана не лише з міжкатегоріальними переходами, зміною категоріального статусу твірного: результат синтаксичної деривації «фіксує наявність синтаксичної властивості як необхідного компонента змісту твірного» [50, с. 39].

Синтаксична деривація ілюструється автором з прикладу схеми речення з дієсловом ***везти***, що включає компоненти той, «хто», «на чому», «що» (або «кого»): «куди», «звідки» (переміщає): відповідний синтаксичному підмету (семантичному суб’єкту) компонент схеми речення фіксується похідними агентивами ***возчик, возница, возничий, извозчик***; компонент схеми речення, що відповідає непрямому доповненню «на чому» – словами ***воз, возок, повозка*** [50, с. 37].

На відміну від синтаксичних дериватів, результати лексичної деривації фіксують різного роду обмеження на реалізацію схеми речення з твірним, «при лексичній деривації відмінності похідних не покриваються відмінностями відповідних компонентів схеми з твірним, що не зводяться до відмінностей синтаксичних властивостей твірного, обумовлені не тільки твірним [50, с. 38]. Системно

значущими компонентами словотворчого значення синтаксичних дериватів є компоненти: а) які визначаються структурою знака-твірного; б) експліцируючі необхідні компоненти значення твірного, повторювані всіма словами, заміщають цю валентність; в) мотивовані структурою знака-твірного. Системно значущі компоненти словотвірного значення лексичних дериватів: а) визначаються опозиціями класів слів з оточення твірного; б) фіксують всі можливі реалізації даної валентності, різноманітність яких залежить від змісту знака-володаря валентностей; в) не мотивуються структурою знака-твірного [50, с. 38]. Синтаксичний дериват «замінює всі слова синтаксичної категорії, передбачуваної використанням твірного у цьому значенні та його первинної функції. Якщо дериват замінює в повному обсязі такі слова, він є лексичним дериватом» [50, с. 39–40].

Синтаксична деривація сприймається як основний феномен словотвору, «тому що її результат дозволяє антиномію структури знака, об’єктивує синтаксичну властивість – компонент його семантики, невиявлений у твірного, усередині нього. Синтаксичний дериват фіксує наявність синтаксичного властивості як необхідного компонента змісту твірного… Лексична деривація контрнаправлена – вона фіксує не тільки наявність, а й загальнозначимість, автономність об’єктивованої властивості» [50, с. 39–40].

Автор виділяє такі параметри лексичної деривації:

а) обмеження на різноманітність модальних та видо-часових варіацій речення;

б) обмеження на реалізацію того компонента схеми речення, який вона має об’єктивувати;

в) обмеження на реалізацію тих компонентів схеми речення з твірним, які відмінні від похідного, що об’єктивується;

г) характер фіксованого обмеження: семантичне чи лексичне обмеження;

д) похідне фіксує правила узгодження обмежень на реалізацію валентностей [50, с. 40–56].

Перелічені незалежні параметри лексичної деривації зазвичай виступають не ізольовано, в різних комбінаціях. Сформульовані Є. Л. Гінзбургом параметри лексичної деривації видаються важливими для вирішення питання про фразеологічність (ідіоматичність) семантики похідного слова.

1.4.1. Типологія семантико-синтаксичних мотиваційних моделей похідних номінацій особи. Семантичні типи предикатів

Проблемі семантичної типології предикатів і аргументів у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці присвячено значну кількість праць (В. В. Богданов, Т. В. Булигіна, З. Вендлер, І. Р. Вихованець, Ю. С. Маслов, І. П. Сусов, У. Л. Чейф та ін.). Представлені класифікації семантичних типів предикатів і функцій будуються на різних класифікаційних критеріях, розрізняються кількістю рубрик, що виділяються, набором їх семантичних ознак, змістом термінів «дія», «процес», «стан», «властивість» тощо. Дискусійними залишаються питання про число «місць» динамічних предикатів, про види суб’єктів. Так, В. Г. Гак виділяє сім актантів предикату, у тому числі просторовий та тимчасовий конкретизатори [44, с. 85], І. П. Сусов – вісім релятем,

Ю. Д. Апресян – двадцять п’ять семантичних функцій аргументів [207, с. 215; 6, с. 150]. У класифікації В. В. Богданова одушевленим аргументним семантемам приписуються функції 1) агентива, що характеризує семантему активного одухотвореного виробника дії; 2) пацієнса, що означає семантему одухотвореного аргументу як об’єкта дії, стану чи відносини; 3) бенефіціатива, що характеризує семантему одуушевленого аргумента, що виступає в ролі адресата, одержувача або взагалі того, на користь або на шкоду кому вчиняється дія; 4) експериєнсива, який описує семантему одухотвореного аргументу, що знаходиться в тому чи іншому фізичному чи психічному стані, що виражається предикатом [25, с. 54–55].

Детальний аналіз семантичних класифікацій предикатів та їх класифікаційних підстав представлений у роботах О. М. Селіверстової «Другий варіант класифікаційної сітки та опис деяких предикатних типів російської мови» та Т. В. Булигіної «До побудови типології предикатів у російській мові». В україністиці та русистиці останніх десятиліть зроблено дослідження мотивованих найменувань у їх співвіднесеності з власне-семантичним рівнем пропозиції, що спираються як на широку (Є. К. Безпояско, Є. Г. Городенську), так і на більш дрібну семантичну класифікацію предикатів та їх аргументів, зокрема, видів центрального, суб’єктного аргументу (Г. Д. Басова). Так, у класифікації компонентів семантичної структури елементарної пропозиції І. Р. Вихованця виділяються два семантичні класи предикатів – дії та стани та 13 типів аргументних семантем: діяч, об’єкт, результатив, інструмент, засіб, локатив, адресат, експериєнсив (носій фізичного чи психічного стану), носій фізичного стану, носій комплексного фізичного стану, ідентифікатив, компонентів

композитиву [39, с. 34–42]. Репрезентуючи обумовлені валентністю предикату семантично елементарного речення різнопланові семантичні функції аргументів, словотворчі суфікси особових іменників «відіграють роль формальних представників аргументної семантики… Вони репрезентують різнопланові семантичні функції аргументів, породжені валентністю предикатів дії та стану семантично елементарного речення» [57, с. 4], зокрема, виступають формальними замісниками наступних семантичних функцій центрального аргументу: діяча, суб'єкта стану, компонентива, ідентифікату, композитиву, а також об'єкта дії. Функцією-домінантою для іменних суфіксів семантичної предметності є семантична функція діяча, на вираженні якої спеціалізується широкий набір суфіксів: «Такий широкий набір суфіксів – підкреслює Є. Г. Городенська – обумовлений насамперед різноманітністю предикатно-аргументних структур, на основі яких формуються іменники особи-діяча… По-друге, вибірковістю у поєднанні суфіксів – виразників семантичної функції діяча коїться з іншими аргументами. Вони можуть з'єднуватися з предикатом (пор. *перекладач* – той, хто перекладає), об'єктом, результативом (пор. *цегла* – той, хто виготовляє цеглу), інструментом (пор. *скрипаль* – той, хто грає на скрипці) та деякими іншими. По-третє, лексичним наповненням дієслів-предикатів та непредикатних іменників-аргументів» [57, с. 21].

1.5. Семантико-синтаксичні мотиваційні моделі похідних найменувань особи

Стосовно історичного словотворення особових іменників семантичний підхід реалізований Є. Н. Прокоповичем, В. Н. Хохлачової, Н. Т. Шелехової в порівняльному дослідженні «Суфіксальне словотворення іменників у східнослов'янських мовах XV–XVII ст.».

Зроблений авторами семантичний підхід до опису суфіксального словотвору іменників зі значенням особи у східнослов'янських мовах XV–XVII ст. проводиться на основі первинної класифікації матеріалу за словотворчим формантом, спирається на широку класифікацію предикатів та недиференційовані значення об'єкта дії і проводиться в рамках кожного словотвірного типу, тобто досліджуваний матеріал класифікується насамперед за формальними ознаками – словотворчою морфемою та частковою характеристикою твірного. Такий підхід дає можливість виявити діапазон мотивуючих ознак кожного суфіксального словотворчого типу іменників зі значенням особи.

Це ж напрямок аналізу (від форми до семантики), але з урахуванням більш дробної класифікації об'єктної семантеми реалізовано у дослідженні С. В. Вахітова: автор досліджує «можливість використання одного і того ж засобу при номінації особи за різними мотивуючими ознаками» [34, с. 9].

Вибравши як критерій первинної класифікації аналізованого матеріалу семантико-синтаксичну мотиваційну модель, ми спиралися на такі теоретичні положення:

а) про рівневу організацію семантичної структури речення, про її розщеплення на власне семантичний рівень предикатно-аргументних структур, що мають характер мовних універсалій, що відображають «тільки типізовані елементи сенсу – семантичні функції предикату та аргументів у проекції на ізоморфну абстрактну ситуацію» [39, с. 65], та на семантико-синтаксичний рівень, специфічний для кожної конкретної мови;

б) про організуючу роль предикату та координуючий характер суб'єктно-предикатних відносин;

в) про комплексність явища мотивації;

г) про варіативність номінації, що відзначається з часів В. фон Гумбольдта: «слово – не еквілент чуттєво-схильного предмета, а еквівалент того, як він був осмислений мовним актом у конкретний момент винаходу слова. Саме тут – головне джерело різноманіття висловлювань одного й того предмета…» [62, с. 103].

При класифікаційній побудові семантико-синтаксичних мотиваційних моделей вторинної номінації особи у східнослов'янських мовах XVII століття ми використовуємо граматично-семантичну типологію предикату, у якій дієслівні предикати диференціюються на предикати дії та предикати стану. Предикати стану виділяємо відповідно до класифікації лексико-граматичних розрядів дієслів стану, розробленої Т. А. Кільдібековою.

До предикатів стану належать такі лексико-семантичні розряди дієслів:

1) дієслова, що позначають фізичний чи психічний стан суб'єкта та зміну цього стану (хворіти, засмагнути); 2) дієслова, що позначають фізіологічні процеси (дихати, кашляти); 3) дієслова поведінки (потворити, бешкетувати, скандалити); 4) функціональні дієслова (кипіти, світити);

5) дієслова звучання (барабанити, гудіти, дзижчати); 6) дієслова буття (бути, жити, зароджуватися), а також дієслова мовної та психічної діяльності (буркотіти, вигукувати; сприймати, жадати); відносини (прогулятися, рівнятися, сходити); розташування у просторі (перебувати, лежати, поміщатися); володіння та приналежність (мати, володіти) [104, с. 59–60].

В основі найменувань зі значенням особи лежать семантико-синтаксичні мотиваційні моделі, що включають такі мотивуючі ознаки: 1) об'єкт – предмет торгівлі; 2) об'єкт – результат, 3) об'єкт – матеріал, 4) об'єкт впливу, 5) об'єкт – інструмент, 6) об'єкт ведення, 7) об'єкт залицяння, опіки та ін.

Прийом моделювання мотиваційних відносин дає змогу на єдиній підставі описати всі прояви варіативності номінації, визначити як продуктивні мотиваційні моделі, так і домінантні способи та засоби їхньої репрезентації.

При дослідженні мотиваційних основ найменувань особи у пам'ятках східнослов'янських мов XVII століття ми спираємося на загальновизнані положення теорії мовної номінації про можливість варіативної номінації одного й того ж номінату, що обумовлена універсальними законами діяльності мислення та багатокомпонентністю акта номінації.

Висновки до розділу 1

Вторинна номінація особи обумовлена синтаксичною потребою вираження суб'єкта та об'єкта дії.

Глибинний семантичний зв'язок вторинних найменувань особи з пропозициональною структурою,

універсальної для всіх мов, обумовлює загальний для всіх мов зміст ономасіологічної категорії назв особи, її семантичну конфігурацію.

У формальній структурі вторинного найменування може об’єктивуватись різний компонент семантико-синтаксичної мотиваційної моделі.

Можливість варіативної номінації одного й того ж номіната детермінована універсальними законами діяльності мислення.

Варіативність вторинної номінації зумовлює родовидові та інші типи парадигматичних відносин мотивованих одиниць.

Прийом моделювання мотиваційних відносин дає змогу на єдиній підставі описати всі прояви варіативності номінації, визначити як продуктивні мотиваційні моделі, так і домінантні способи та засоби їхньої репрезентації.

РОЗДІЛ 2
МОТИВАЦІЙНІ МОДЕЛІ НАЙМЕНУВАНЬ ОСОБИ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ XVII СТОЛІТТЯ

2.1. Мотиваційні моделі афіксальних найменувань зі значенням особи

У роботі об'єктом дослідження та опису є словотворчі типи особових іменників – тобто структурно-однотипні деривати, що мають лексико-граматичну єдність твірних основ, тотожність семантичного співвідношення твірних і похідних основ, тотожність словотворчої морфеми, єдність загального словотворчого значення похідних.

При описі словотвірного типу (СТ) ми враховуємо не тільки категоріальні значення, твірних, а й внутрішньо-категоріальні значення (наприклад, лексико-граматичні розряди іменника), відношення твірного та похідного, деривaційне значення похідних.

При описі словотвірних типів особових іменників у мотиваційному аспекті класифікаційною ознакою є словотвірна морфема.

Новизна нашого дослідження у тому, що при класифікації за зазначеною ознакою (морфемі) враховується тимчасовий критерій: описуються не всі слова певної структури, що є наявними у східнослов'янських мовах і XVII століття, а неолекси цього періоду.

2.1.1. Мотиваційні моделі відіменних НО із суфіксом -никъ

Зміни у системі субстантивного словотвору, які відбувалися упродовж XVII століття, пов'язані:

а) з розширенням деривaційних зв’язків при іменних словотвірних морфем; б) зі спеціалізацією деривaційних морфем; в) з перерозподілом продуктивності мутаційних словотвірних типів іменників (Ю. С. Азарх, В. Н. Хохлачова).

Суфікс **-никъ** є одним з найпродуктивніших словотвірних засобів у старослов’янських мовах XVII століття, що діють у сфері номінації особи. Похідні з суфіксом **-никъ** утворені від іменників і дієслів. Найменування особи, оформлені за допомогою суфікса **-никъ**, семантично мотивуються семантико-синтаксичними мотиваційними моделями декількох типів.

Відсубстантивні назви переважно мотивовані різними об’єктними ознаками. Високою продуктивністю характеризується семантико-синтаксична мотиваційна модель (ССММ) найменувань за ознакою «кінцевий продукт, результат дії» – «особа – суб’єкт + предикат дії + об’єкт – результат». У похідних, утвореннях з урахуванням цієї моделі, реалізується словотвірне значення «той, хто виготовляє щось, назване твірною основою». Як конкретні предикати, що виражаються в семантиці слова, можуть виступати дієслова *робити, виготовляти, вироблятиˑ* Наприклад:

1) ***боронникъ*** «той, хто робить борони»; ***оградникъ*** «той, хто будує міські укріплення»; ***наземникъ*** «той, хто вивозить гній на поля», 2) ***виноградникъ*** «той, хто вирощує виноград», 3) ***овсяникъ*** «той, хто робив з вівса борошно, крупу»; ***межникъ*** «той, хто встановлює кордони»; ***нивникъ*** «той, хто займається розчищенням лісових ділянок під ріллю».

Інша група похідних найменувань на **-никъ** мотивована ознакою «знаряддя праці, яким здійснюється дія». Лексичні

одиниці з цією ознакою утворюються за семантико-синтаксичною мотиваційною моделлю «особа – суб'єкт + предикат дії + інструментальний об'єкт». Реалізоване словотвірне значення – «той, хто використовує інструмент, названий твірною основою». Предикат, що включається до цієї моделі, – дієслово *використовувати*. Наприклад: ***веревникъ*** «той, хто вимірює землю мотузкою», ***мѣрочникъ*** «той, хто заміряє зерно і видає борошно», ***перевѣсникъ*** – «той, хто ловить птахів за допомогою переваги» (перевага – велика сітка), ***омельникъ –*** « той, хто ловить птахів на омелу» (омела – приманка для птахів ***)*** та ін.

Найменування, мотивовані ознакою ставлення до предмета торгівлі, утворюються за ССММ «особа – суб'єкт + предикат дії + об'єкт торгівлі». У лексичних одиницях, побудованих за цією моделлю, виражається словотвірне значення «той, хто торгує тим, що названо твірною основою». Значення предикату у разі лексично виражається дієсловами *продавати, торгувати*. Наприклад: ***житникъ*** «той, хто торгує житом», ***поросятникъ*** «той, хто продає поросят».

Ознакою «предмет посадового ведення, об'єкт управління» мотивовано найменування на **-никъ**, що виникло на основі ССММ «особа – суб'єкт + предикат стану + об'єкт ведення». Словотвірне значення цієї групи похідних – «той, хто відає (керує) чимось, названим твірною основою». Як словесні предикати виступають дієслова *керувати, разпоряджатися*. Наприклад: ***исполовникъ*** «той, хто орендує землю», ***кутазникъ*** «той, хто відає кінським нарядом», о***городникъ*** «той, хто відає городом», ***польникъ*** «той, хто наглядав (керував) за польовими роботами», ***половникъ*** «той, хто орендує (використовує) землю».

Найменуванням з мотиваційною ознакою «предмет посадового ведення, об’єкт управління» близька група слів на **-никъ**, мотивована предметом опіки, догляду. Їх ССММ – «особа – суб’єкт + предикат дії + об’єкт опіки».

Словотворче значення цих одиниць – «той, хто доглядає за ким-небудь, названим твірною основою». Конкретними предикатами є дієслова *доглядати, пасти*.. Наприклад, ***вельблудникъ*** «той, хто доглядає верблюдів», ***воловникъ*** «той, хто доглядає волів», ***корівникъ*** «той, хто доглядає за коровами», ***скотникъ*** «той, хто доглядає худобу».

Найменування, мотивовані ознакою «особа присвоєння», утворені з урахуванням семантико-синтаксичної мотиваційної моделі «особа – суб’єкт + предикат дії + об’єкт присвоєння». У похідних, утворених з урахуванням цих моделей, реалізується словотвірне значення «той, хто присвоює предмети, названі твірною основою». Конкретні предикати – *збирати, ловити* , наприклад: ***бобровникъ*** «той, хто ловить бобрів», ***боровникъ*** «той, хто збирає корм для коней», ***данниък*** «той, хто збирає данину», ***закосникъ*** «той, хто збирає закосне мито».

Об’єктом володіння мотивовані слова, утворені за РСММ «особа – суб’єкт + предикат стану + об’єкт володіння». Словотворче значення цієї групи номінацій – «той, хто володіє чимось, названим твірною основою». Конкретні предикати – *мати, володіти*. Наприклад: ***вытникъ*** «той, хто володіє виттю», ***виноградникъ*** «той, хто має виноградник», ***мызникъ*** «той, хто володіє мизою», о***городникъ*** «той, хто має город», ***бъртьникъ*** «той, хто має борти на деревах».

Ознакою «об’єкт докладання дії, занять, професійної діяльності» мотивовано найменування, що виникли на базі ССММ «особа – суб’єкт + предикат дії + об’єкт дії».

Словотворче значення цієї групи похідних слів – «той, хто впливає на предмет, названий твірною основою». Конкретний предикат *обробляти*. Наприклад, ***бобровникъ*** «той, хто обробляє боброві шкури», о***городникъ*** «Той, хто обробляє город», ***виноградьникъ*** «тТой, хто обробляє фруктовий сад».

Відсубстантивні найменування осіб на **-никъ** мотивовані обставинними ознаками місця.

Ознака «місце роботи, служби чи проживання» є основою похідних, побудованих за ССММ «особа – суб'єкт + предикат стану + обставини місця». Словотворче значення цих слів – «той, хто живе (працює, служить) у місці, названому твірною основою».

Конкретні предикати – *жити, перебувати, працювати, служити.* Наприклад, ***будникъ*** «той, хто приписаний до будного стану», ***подворникъ*** «той, хто живе на обійсті».

Слід зазначити, що нерідко у відсубстантивных найменуваннях, що різняться мотиваційними основами і лексичними значеннями, відбувається збіг форм (омонімія). Словотвірна омонімія виникає при мотивації найменувань осіб за продуктом професійної діяльності та за предметом торгівлі (***поросятникъ*** «той, хто вирощує поросят» і «той, хто продає поросят»); об'єктом присвоєння та об'єктом застосування дії (***бобровникъ*** – «той, хто ловить бобрів» і «той, хто обробляє боброві шкури»), об'єктом опіки та об'єктом володіння (***вельблудникъ*** «той, хто доглядає верблюди» і «той, хто володіє верблюдами»)). Подібна омонімія, мабуть, пояснюється тим, що ремесло та торгівля були тісно пов'язані між собою.

2.1.2. Мотиваційні моделі віддієслівних НО з суфіксом -никъ

Віддієслівні найменування осіб з суфіксом **-никъ** мотивуються діями особи та її станом.

Похідні, мотивовані діями, здійсненими іменованою особою, утворені за ССММ «особа – суб'єкт + предикат дії». В них реалізується словотвірне значення «той, хто здійснює дію, названу твірною основою». Наприклад: ***боронникъ*** «(1) той, хто боронить; 2) той, хто робить борони», ***возникъ*** «той, хто возить що-небудь», ***мельникъ*** «той, хто перемелює», ***обитательникъ*** «мешканець іншої країни», ***обитальникъ*** «переселенець», ***изорникъ*** «той, хто орендує землю і віддає землевласнику частину врожаю». Поодинокі найменування мотивовані обставинами дії: ***наимникъ*** *(найманець)* «той, хто працює за наймом».

Проаналізований нами матеріал показує, що більшість найменувань осіб на **-никъ** мотивовано об'єктом дії, а також дією або станом названої особи. Лише незначна частина найменувань мотивована обставинними ознаками, що супроводжують дію.

Відсубстантивні найменування осіб на **-никъ** частотніше віддієслівних. Ймовірно, це пояснюється тим, що вони здатні передавати більшу кількість смислових відносин. Про те ж говорить і різноманітність мотиваційних моделей, що лежать в основі субсустантивних найменувань особи.

Таким чином, субсустантивні найменування осіб на **-никъ** спираються на різноманітні семантико-синтаксичні мотиваційні моделі, вісім з яких включають семантичну ознаку відношення до об'єкта дії, одна – обставинна. Найменування з суфіксом **-никъ** характеризують людину як активного діяча і як носія пасивної ознаки (мотивовані

ознаками «об’єкт присвоєння»; «місце проживання», «об’єкт володіння»).

2.1.3. Мотиваційні моделі відіменних НО на -щикъ (-чикъ, -льщикъ)

Дослідниками відзначається висока словотвірна активність суфіксів **-щикъ** (**-чикъ**, **-льщикъ**). Утвердившись у давньоруській мові в XIII–XIV ст., вони склали конкуренцію суфіксу **-никъ** (порівн.: ***бунтовникъ*** – ***бунтоащикъ***, ***зимовникъ*** – ***зимовщик),*** а до кінця староросійського періоду розвитку мови дублетні найменування осіб на **-никъ** були витіснені утвореннями на **-щикъ** [1, с. 100; 240, с. 44–45].

На думку Г. О. Ніколаєва, імена на **-никъ** і **-щикъ** спочатку поєднували у своїй семантиці активні та пасивні значення. Однак надалі відбулося розмежування: агентивне значення закріпилося за іменами на **-щикъ**, а пасивне – за іменами на **-никъ**: наприклад, **данникъ** – платник данини, ***данщикъ*** – збирач данини [163, с. 104].

Імена осіб **-щикъ** (**-чикъ, -льщикъ**) так само, як і імена осіб на **-никъ**, переважно відіменного типу, віддієслівних найменувань значно менше.

Відіменні найменування осіб на **-щикъ** (**-чикъ**) мотивовані об’єктними та обставинними ознаками.

Ознакою «кінцевий продукт, результат дії» мотивовано найменування, утворені за семантико-синтаксичною мотиваційною моделлю: «особа – суб’єкт + предикат дії + об’єкт – результат». У найменуваннях, утворених за цією моделлю, реалізується словотвірне значення «той, хто виготовляє щось, назване твірною основою». Предикат цієї СММ лексично виражається дієсловами *робити, вироблятиˌ*

встановлювати. Наприклад, ***межевщикъ*** «той, хто встановлює межі між полями, угіддями», ***межевальщикъ*** «той, хто встановлює знаки межі».

Інша група найменувань на **-щикъ (-чикъ)** мотивована ознакою «знаряддя праці, інструмент, за допомогою якого відбувається дія». Лексичні одиниці з цією ознакою утворюються на основі ССММ «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт-інструмент». Реалізоване словотвірне значення – «той, хто використовує інструмент, названий твірною основою». Конкретним предикатом, що організовує цю модель, є дієслово *використовувати*. Наприклад, ***веревщикъ*** – «той, хто міряє землю мотузкою», ***илымщикъ*** – «той, хто ловить рибу мулим (невеликим неводом)», ***кереводчикъ*** – «той, хто ловить рибу кереводом», ***неводчикъ –*** «той, хто ловить рибу неводом».

Найменування на **-щикъ (-чикъ)** мотивовані «предметом опіки, догляду». Їхня семантико-синтаксична мотиваційна модель – «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт опіки». Словотвірне значення цих одиниць – «той, хто доглядає за будь-яким, названим виротвірноюбляючою основою». Конкретними предикатами є дієслова *доглядати, пасти, наглядати* . Наприклад, ***лебедчикъ*** «той, хто доглядає за домашніми лебедями», ***отарщикъ*** «той, хто пасе отару».

Ознакою «предмет посадового ведення, об'єкт управління» мотивовані найменування на **-щикъ (-чикъ)**, утворені на основі ССММ «особа-суб'єкт + предикат стану + об'єкт ведення». Словотвірне значення цієї групи похідних слів – «той, хто відає (керує) чимось, названим твірною основою». Як конкретні предикати виступають дієслова *відати, розпоряджатися, управляти*. Наприклад, ***луговщикъ*** «той, хто відає лугом», ***отмѣрщикъ*** «той, хто відає обміром зерна», ***мѣрщикъ*** «той, хто відає обміром земельних угідь».

Найменування, мотивовані ознакою «особа присвоєння», утворені за ССММ «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт присвоєння». У похідних номінаціях реалізується словотвірне значення «той, хто присвоює предмети, названі твірною основою. Конкретні предикати – *ловити, збирати* . Наприклад, ***луговщикъ*** «той, хто збирає лугове мито***»,*** ***боровщикъ*** «той, хто збирає корми для коней», ***лебедчикъ*** «той, хто ловить лебедів», ***данщикъ*** «той, хто збирає данину».

Ознакою «об'єкт докладання дії» мотивовані найменування, що виникли на основі семантико-синтаксичної мотиваційної моделі «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт впливу». Словотворче значення цієї групи слів – «той, хто впливає на предмет, названий твірною основою». Конкретний предикат – *обробляти*. Наприклад, ***вытчикъ*** «той, хто обробляє вить», ***деревенщикъ*** «той, хто розчищає землю під ріллю».

На основі ССММ «особа-суб'єкт + предикат стану + об'єкт-назва групи людей» побудовано похідні НО з мотиваційною ознакою «назва об'єднання, групи людей, до якої належить іменована особа». Словотвірне значення похідних іменників цієї групи слів – «той, хто входить у групу людей, названу твірною основою». Наприклад, ***вытчикъ*** «той, хто входить у вить (артіль)».

До обставинних ознак, що мотивують найменування осіб на **-щикъ** (**-чикъ**), відноситься локативна ознака «місце».

Ознака «місце роботи, служби чи проживання» є основою похідних, побудованих за ССММ «особа-суб'єкт + предикат стану + обставина місця». Словотворче значення цієї групи слів – «той, хто живе (працює, служить) у місці, названому твірною основою». Конкретні предикати – *жити,*

перебувати, працювати, служити. Наприклад***, деревенщикъ*** «той, хто розчищав землю під ріллю і селився на цьому місці», ***межщикъ*** «той, хто живе межу в межу», ***вытчикъ*** «той, хто працює на виті».

2.1.4. Мотиваційні моделі віддієслівних НО на -щикъ (-чикъ, -льщикъ)

Мотивовані процесуальною ознакою найменування особи співвідносяться з ССММ «особа-суб'єкт + предикат дії» та виражають словотвірне значення «той, хто вчиняє дію, названу твірною основою». Наприклад: ***гонщикъ*** «той, хто жене когось», ***подсѣвальщикъ «***той, хто займається підсіванням хліба через грати», ***извощикъ*** «той, хто возить вантаж чи людей», ***замолотчик*** «той, хто наглядає за обмолотом хліба і за збиранням хліба в житниці», ***замѣтчикъ*** «той, хто оприходує зерно», ***засѣвщикъ «***той, хто відповідає за сівбу», ***отмѣрщикъ*** «той, хто робить відмір», ***насѣвщикъ «*** той, хто обробляє і засіває земельну ділянку», ***дѣловщикъ*** «той, хто робить поділ чогось», ***мѣрщикъ*** *«той,* хто відає обміром земельних угідь», ***отводчикъ*** «той, хто займається межуванням», ***разъездчикъ*** «той, хто відводить землю», ***заказчикъ*** (***заказщикъ***) «той, хто замовляє щось» .

Частина похідних характеризується фразеологічністю значення, наприклад: ***гулебщикъ*** «той, хто займається полюванням, рибальством або скотарством у від'їзді, кочуючи».

Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що найменування осіб **-щикъ** (**-чикъ, -льщикъ**) утворюються за 8 семантичними ознаками, що включаються в 8 семантико-

синтаксичних мотиваційних моделей. З них 6 – об’єктні, 1 обставинна та 1 предикатна.

2.1.5. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -арь

Найменування осіб на **-арь** утворені від субстантивних і, рідше, дієслівних засад. У розглянутому матеріалі вони мотивовані об’єктними, обставинними та предикативними ознаками.

Семантична ознака «кінцевий продукт, результат дії» лежить в основі найменувань, утворених на основі семантико-синтаксичної мотиваційної моделі «особа-суб’єкт + предикат дії + об’єкт-результат». У цих похідних реалізується словотвірне значення «той, хто виготовляє щось, назване твірною основою». Як конкретні предикати виступають слова *вирощувати, робити, виготовляти, виробляти*. Наприклад: ***виноградарь*** «той, хто вирощує виноград». (прямі запозичення зі старослов’янського у давньоруський період ***винарь*** та ***ветроградарь*** «той, хто вирощує сад»).

Інша група найменувань на **-арь** мотивована ознакою «знаряддя праці, яким відбувається дія». Лексичні одиниці з цією ознакою утворюються на основі ССММ «особа-суб’єкт + предикат дії + об’єкт-інструмент». Реалізоване словотвірне значення – «той, хто використовує інструмент, названий твірною основою». Конкретних предикатів може бути безліч, проте загальним є дієслово *використовувати.* Наприклад: ***косарь*** «той, хто використовує косу», ***плугарь*** «той, хто оре плугом».

Найменування, мотивовані «предметом торгівлі», утворені за ССММ «особа-суб’єкт + предикат дії + предмет

торгівлі». У них реалізується словотвірне значення «той, хто торгує чимось, названим твірною основою». Конкретними предикатами є слова *продавати, торгувати.* Наприклад: ***винарь*** «той, хто торгує вином», ***говядарь*** «той, хто торгує худобою», ***овчаръ*** «той, хто торгує вівцями».

Семантико-синтаксична мотиваційна модель «особа-суб'єкт + предикат стану + об'єкт ведення» лежить в основі найменувань, мотивованих предметом посадового ведення (тим, чим розпоряджаються за посадою), об'єктом управління. Словотвірне значення цієї групи похідних слів – «той, хто відає (керує) чимось, названим твірною основою». Як конкретні предикати виступають дієслова *відати, розпоряджатися, управляти*. Наприклад: ***винарь*** «той, хто відає вином», ***житарь*** «той, хто відає житом», ***вертоградарь*** «той, хто відає садом», ***млинарь*** «той, хто керує (відає) млином».

Група похідних слів на **-арь**, мотивована предметом опіки, догляду, утворена за ССММ «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт опіки». Словотвірне значення цих одиниць – «той, хто доглядає когось, названим твірною основою». Конкретними предикатами є дієслова *доглядати , пасти*. Наприклад: ***говядарь*** «той, хто доглядає за коровами», ***краварь*** «той, хто пасе корів***», овчаръ*** «той, хто доглядає за вівцями», ***осляръ*** «той, хто доглядає за ослами», ***скотарь*** «той, хто доглядає за худобою» .

Ознака «матеріал, що служить для виготовлення якогось виробу» – в основі похідних з суфіксом **-арь**, пробудованих за семантико-синтаксичною мотиваційною моделлю «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт-матеріал». Реалізоване словотвірне значення – «той, хто використовує матеріал, названий твірною основою». Як конкретний предикат виступають слова *робити з ..., виготовляти з ...,*

використовувати, працювати з ... . Наприклад: ***глинарь*** «той, хто працює із глиною».

Об’єктом володіння мотивовані слова, утворені за ССММ «особа-суб’єкт + предикат стану + об’єкт володіння». Словотвірне значення, реалізоване у цих одиницях мови – «той, хто володіє, названим твірною основою». Конкретні предикати – *володіти, мати*. Наприклад: ***млинарь*** «той, хто володіє млином».

Віддієслівних найменувань осіб на **-арь** небагато. Зазвичай вони позначають людей за професією.

Найменування, мотивовані процесуальною ознакою, утворені за ССММ «особа-суб’єкт + предикат дії». В них реалізується словотвірне значення – «той, хто робить дію, названу твірною основою». Наприклад: ***делатарь*** «той, хто щось робить», ***пахарь*** «той, хто оре».

Таким чином, найменування осіб на **-арь** мотивуються 7 семантичними ознаками, що включаються до семантико-синтаксичних мотиваційних моделей восьми типів. З них 6 об’єктних та 1 предикативна ознака. У словотвірному плані суфікс **-арь** працює аналогічно деривациійній морфемі **-никъ**, але є менш продуктивним. Похідні найменування осіб, оформлені суфіксом **-арь**, у багатьох випадках є словотвірними синонімами найменувань осіб, оформлених суфіксом **-никъ**. Наприклад***: житникъ – житарь, скотникъ – скотарь, мельникъ – млинарь, пахотникъ – пахарь.***

2.1.6. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -ецъ

Найменування осіб на **-ецъ** в досліджуваному матеріалі пов'язані деривaційними відносинами з іменниками, прикметниками і дієсловами.

Мотивація об'єктними семантичними ознаками у розглянутому матеріалі має одиничний характер. Наприклад, ознака «об'єкт володіння» лежить в основі найменувань ***земецъ*** «той, хто має землю», ***белопашецъ*** «той, хто має ріллю (вільний від феодальної повинності)», ***белоземецъ*** «той, хто володіє землею (власник землі, вільний від феодального земельного) податку)», ***бѣломѣстецъ*** «той, хто володіє землею (вільний від феодальної земельної повинності)», ознакою «результат дії, об'єкт дії» мотивовані слова ***землепашецъ*** «Той, хто міряє землю».

Ці приклади свідчать про потенційні словоттвірні можливості суфікса **-ецъ**, проте спеціалізація словотвірних засобів, що відбулася в мові, призвела до того, що номінація за об'єктними ознаками стала сферою суфіксів **-никъ** і **-щикъ.**

Суфікс -е**цъ** продуктивний при мотивації найменувань обставинною ознакою місця. Лексичні одиниці у цьому випадку з урахуванням семантико-синтаксичної мотиваційної моделі «особа-суб'єкт + предикат стану + обставина образу дії». Реалізоване словотвірне значення – «той, хто живе (працює) у місці, названому твірною основою». Конкретний предикат – *жити.* Наприклад, ***верховецъ*** «той, хто живе у верхів'ї річки», ***земецъ*** «той, хто живе в країні (від земь, земя – країна)», ***окологородецъ*** «той, хто живе на околицях міста», ***поморецъ*** «той, хто живе на березі моря», ***бѣлица*** «та, що живе в монастирі».

Предикативні мотивуючі ознаки найменувань зі значенням особи виражені дієсловами та прикметниками. Віддієслівних найменувань на **-ецъ** в кількісному відношенні більше, ніж відіменникових.

Мотивовані процесуальною ознакою найменування особи утворені за ССММ «особа-суб'єкт + предикат дії». У них реалізується словотвірне значення – «той, хто чинить дію, названу твірною основою». Наприклад: ***доилецъ*** «той, хто доїть», ***жнецъ*** «той, хто жне», ***орецъ*** «той, хто оре (землю)», ***пашилецъ*** «той, хто оре», ***косецъ*** «той, хто косить».

Відад'єктивні найменування осіб, утворені з допомогою суфікса **-ецъ**, мають загальне словотвірне значення «той, хто відрізняється якістю (властивістю), названим твірною основою». Їх ССММ – «особа-суб'єкт + предикат-ад'єктив». Наприклад: мотивація «ставлення до віри» (з метафоризацією значення твірного слова) – ***бѣлецъ*** (***бѣлица***) «той, хто білий», мотивація «ставлення до частини» – ***верховець*** «той, хто живе біля верхів'я річки (житель верхів'я): *верховыи і* «верхній»)».

Таким чином, імена на **-ецъ** утворюються за шістьма мотивуючими ознаками, що включаються в шість ССММ. З них 3 об'єктні, 1 обставинна та 2 предикативні.

2.1.7. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -тель

Найменування осіб на **-тель** утворені від дієслівних та іменних основ і мотивовані об'єктними та предикативними ознаками.

Семантична ознака «дія, яку вчиняє іменована особа» лежить в основі похідних слів, утворених за семантико-синтаксичною мотиваційною моделлю «особа-суб'єкт +

предикат дії». У них реалізується словотвірне значення – «той, хто вчиняє дію, названу твірною основою». Наприклад: ***вѣятель «***той, хто віє (зерно)», ***жатель*** «той, хто жне», ***иматель*** «той, хто збирає (урожай)».

Ознакою «стан, що відчувається іменованою особою» мотивовані найменування, утворені за ССММ «особа-суб'єкт + предикат стану». Словотвірне значення цих одиниць – «той, хто відчуває стан, названий твірною основою, що виробляє». Наприклад: ***единожитель*** «той, хто існує, живе з кимось під одним дахом».

Ознакою «об'єкт докладання дії» мотивовані найменування, побудовані за ССММ «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт впливу». Реалізоване словотвірне значення – «той, хто впливає на предмет, названий твірною основою». Наприклад: ***земледѣлатель*** «той, хто обробляє землю», ***землемѣритель*** «той, хто вимірює землю», ***житомѣритель*** «той, хто відміряє зерно», ***полетяжатель*** «той, хто обробляє поле».

Таким чином, імена осіб на **-тель** утворюються за двома предикативними та 1 об'єктною ознаками, що включаються в три семантико-синтаксичні мотиваційні моделі.

2.1.8. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -инъ та його похідними -анинъ (-янинъ, -енинъ)

Суфікс **-инъ** в давньоруській мові виступав у двох значеннях: одиничності та певності. У першому випадку похідні утворювалися від найменувань осіб із збірним значенням та від форми множини. Наприклад: *кончанъ – кончанинъ, озерчанинъ – озерчанин* . У другому випадку суфікс **-инъ** приєднувався до імен осіб чоловічої статі. Наприклад: *ветлужанъ – ветлужанінъ*.

За допомогою похідного від -и**нъ** складного суфікса **-аниньъ** утворені найменування осіб мотивовані об'єктними та обставинними ознаками.

Ознака «об'єднання, група людей, до якої належить іменована особа» лежить в основі найменувань, утворених за семантико-синтаксичною мотиваційною моделлю «особа-суб'єкт + предикат стану + об'єкт-назва групи людей». У цих похідних реалізується словотвірне значення «той, хто входить у групу людей, названу твірною основою». Як конкретні предикати виступають слова *входити, ставитися, належати*. Наприклад: ***посажанинъ*** «той, хто належить до тяглої міської громади».

ССММ «особа-суб'єкт + предикат стану + обставина місця» є основою найменувань на **-аниньъ** (**-яниньъ**), мотивованих місцем проживання. За цією ж мотиваційною моделлю утворюються найменування осіб з похідним суфіксом -и**тиньъ** (**-етиньъ**). У цих одиницях реалізується словотвірне значення «той, хто живе у місці, названому твірною основою». Конкретний предикат – *жити*. Наприклад: ***кончанинъ*** «той, хто живе на кінці (частина міста)», ***озерчанинъ*** «той, хто живе біля озера», ***островлянинъ*** «той, хто живе в острові», ***побережанинъ*** «той, хто живе на узбережжі», ***порубежанинъ*** «той, хто живе в прикордонній області», ***посажанинъ*** «той, хто живе в посаді (торгово-ремісничій частині міста)», ***поморянинъ*** «той, хто живе в помор'ї», ***волжанинъ*** «той, хто живе у Поволжі», у***гличанинъ*** «той, хто живе в Угличі», ***шуянинъ*** «той, хто живе в Шуї», ***галичанинъ*** «той, хто живе в Галичі».

Таким чином, найменування на **-аниньъ** (**-яниньъ**) утворені за двома мотивуючими ознаками, що включаються в дві ССММ. З них одина об'єктна та одина обставинна.

Найменування осіб на -и**тинъ** (-**етинъ**, -**ятинъ**) утворені тільки за обставинною ознакою місця.

2.1.9. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -акъ

Похідні найменування осіб на **-акъ** утворені від іменників та дієслів. У розглянутому матеріалі вони мотивовані обставинними та предикативними ознаками.

Відсубстантивні найменування осіб на **-акъ** можуть бути мотивовані обставинною ознакою місця. У цьому випадку вони утворюються на основі семантико-синтаксичної мотиваційної моделі «особа-суб'єкт + предикат стану + обставина місця». Словотвірне значення цієї групи слів – «той, хто живе в місці, названому твірною основою». Конкретний предикат – *жити* . Наприклад: ***межакъ*** той, хто живе на межі, ***южакъ*** той, хто живе на Півдні.

Мотивовані процесуальною ознакою найменування осіб на **-акъ** поодинокі. Найменування, мотивовані діями, вчиненими іменованою особою, утворені за ССММ «особа-суб'єкт + предикат дії». У них реалізується словотвірне значення «той, хто чинить дію, названу твірною основою». Наприклад: ***возакъ*** «той, хто возить щось».

2.1.10. Мотиваційні моделі НО із суфіксом -ачь

Похідні на **-ачь** зі значенням особи утворені від основи дієслова. У розглянутому матеріалі представлені поодинокі імена осіб на **-ачь,** мотивовані процесуальною ознакою.

Номінації, мотивовані діями, що здійснюються іменованою особою, утворені за семантико-синтаксичною мотиваційною моделлю «особа-суб'єкт + предикат дії». У них реалізується словотвірне значення «той, хто чинить

дію, названу твірною основою». Наприклад: ***орачь*** «той, хто оре», ***копач*** «той, хто копає або обробляє землю, землероб»: *Подобаетъ* ***копачомъ*** *почищати оные перекопы и рвы, высыпаючи землю къ ниве* /Надзиратель, XVI в./.

2.1.11. Мотиваційні моделі НО на -тай

Похідні найменування осіб на **-тай** утворені лише від основ дієслів. Вони вмотивовані предикативними ознаками. Ознакою «дія, вчинена іменованою особою» мотивовані найменування, утворені за ССММ – «особа-суб'єкт + предикат дії». У них реалізується словотвірне значення «той, хто чинить дію, названу твірною основою». Наприклад: ***оратай*** і ***ратай*** «той, хто оре», ***боронатай*** «той, хто боронить ріллю».

2.1.12. Мотиваційні моделі НО на -ухъ

Похідні найменування осіб на **-ухъ** утворені від іменників і мотивовані ознакою «ставлення до об'єкта – предмет опіки». Їх ССММ – «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт опіки». Реалізоване словотвірне значення – «той, хто доглядає тварин, названих виробляючою основою». Конкретні предикати – *доглядати, пасти, доглядати* . Наприклад: ***волухъ*** «той, хто пасе волів», ***конюхъ*** «той, хто доглядає коней», ***овчухъ*** «той, хто доглядає вівці», ***пастухъ*** «той, хто пасе худобу».

2.2. Мотиваційні моделі композитних найменувань осіб, в основі яких лежить складна ономасіологічна ознака «дія + об'єкт дії»

Номінації діяча, в основі яких лежить ономасіологічна ознака «ставлення до дії та об'єкта дії», у східнослов'янській сільськогосподарській лексиці XVII ст. представлені композитами, що містять дві кореневі морфеми. Дієслівна морфема виступає другим компонентом у структурі композитних НО.

В основі композитних НО лежить об'єктна синтаксична конструкція V + N з двома типами композитними НО, що розрізняються способом утворення складних слів:

а) композитними НО, утвореними способом основоскладання з афіксацією, включаючи нульову (їх більшість);

б) композитними НО, утвореними способом осново- та словоскладання (поодинокі НО).

У лінгвістичній літературі деривaційні класи композитних НО із другою дієслівною основою виділяються на підставі загальних семантичних ознак опорних дієслів співвідносних зі словом об'єктних синтаксичних конструкцій. Так, Н. Ф. Клименко виділяє 15 семантичних ознак, «семантичних множників» опорних дієслів та відповідно 15 деривaційних класів композитних найменувань особи [108, с. 100–120]: «Дієслова, що виступають опорним членом синтаксичної конструкції, що стала основою виникнення композиту, можна об'єднати навколо 15 семантичних множників. Кожен із них формує свій деривaційний клас» [108, с. 100].

У досліджуваному матеріалі представлені дієслова, що поєднуються наступними семантичними ознаками:

дієслова ***возити, носити*** поєднує загальна і семантична ознака «спрямовувати предмет у певному напрямку»;

дієслова із загальною семантичною ознакою «змінювати зовнішній вигляд предмета, впливати на його форму»: ***дѣлати*** в значенні «обробляти, обробляти (землю)», ***тяжати*** – «вести борозну, орати, обробляти землю» [203-3, с . 1101], ***пахати***;

дієслово ***мѣряти***, що характеризується семантичною ознакою «міряти, записувати виміри чого-небудь».

Таким чином, відповідно до семантичних ознак опорних дієслів співвідносних зі словом об'єктних синтаксичних конструкцій у досліджуваному матеріалі виділяються 2 деривaційних класи композитних НО.

1. Композитні НО представлені наступними словотвірними типами, що характеризуються однаковою співвіднесеністю з твірними основами, що виробляють N + V і різними суфіксами:

Тип	Суфікс	Приклади
N+O+V	*нульовий*	вод/о/носъ, н/о/возъ, куч/е/возъ, назм/о/возъ, назм/о/воз, осл/о/пасъ, кон/о/валъ
N+O+V	-ецъ	вод/о/нос/ецъ
N+O+V	-тель	жит/о/мѣр/итель
N+O+V	-никъ	зем/о/делникъ
N+E+V	-никъ, -ецъ	земл/е/дѣльникъ, земл/е/трудь/никъ, земл/е/мер/ецъ, земл/е/дел/ецъ, земл/е/ труд/ецъ, земл/е/паш/ецъ

Як очевидно з вищевикладеного, композитні НО сільськогосподарської сфери досліджуваного періоду різняться методом утворень. У них представлені:

а) композитні НО, утворені способом основоскладання з афіксацією, включаючи нульову (їх більшість);

б) композитні НО, утворені способом осново- та словоскладання (поодинокі НО).

НО з другим дієслівним компонентом, вираженим кореневими морфемами:

-воз-:*копновозъ, кучевозъ, назмовозъ*;

-нос-:*водоносецъ, водоносъ*;

-дѣл-: *земледѣлателъ, земледѣльникъ, земледѣлецъ, земодѣльникъ;*

-труд-: *землетрудецъ, землетрудьникъ;*

-мѣр-: *житомѣритель, землимѣритель, землемѣрецъ;*

-пах- → -паш-: *землепашецъ;*

-пас-: *ослопасъ.*

Поодинокі композитні найменування діяча з другим компонентом, вираженим кореневими морфемами **-пах -, -вал-**: ***землепашецъ, коновалъ.***

2. Композитні НО, утворені способом осново- та словоскладання.

Додавання до другого компонента – віддієслівного іменника – представлені НО**: *земледѣлатель, сенокосецъ, полетяжатель, скотопищикъ, скотопитатель*.**

Другим компонентом НО, утворених способом осново-і словоскладання, виступають віддієслівні особисті іменники, ***дѣлатель, тяжатель, косецъ, питатель.***

Твірне дієслово ***дѣлати*** в давньоруській мові передавало ряд значень. Значення «обробляти, обробляти (землю)» [203-1, с. 785] з’являється в давньоруській писемності XI-XV ст.: «***Дѣлающеи землю»*** /Ис. XXX. 24/;

«Вси гради ваши… ***дѣлають нивы*** *своя»* /Пов. вр. л. 6454 г./; *«А Харя…у насъ жилъ въ селѣ… десять ѣтъ, а ту…* ***землю дѣлалъ****, а какъ у насъ Харя вышелъ изъ села…, а мы отъ тѣхъ мѣстъ и до сѣхъ мѣстъ ту* ***землю оремъ и сѣемъ и въ наемъ даемъ»*** /Дел. суд.о пуст. Борт. 1462–1464 г./.

Похідне від *дѣлати у* значенні «обробляти, обробляти (землю)» [203-1, с . 785] НО ***дѣлатель*** **–** «працівник» [203-1, с. 784] вживається в ранній давньоруської писемності*: «Призови* ***дѣлателей*** *и даи имъ мьзду»* /Остр.ев./; *«Рекшу Спасу приту о виноградѣ и о* ***дѣлателехъ»*** / И ларю Зак. Благ./; *«Горожане же Боголюбьскыи дворяне разграбиша домъ княжь, и* ***дѣлатели****, иже бяху пришли к дѣлу, злато и сребро, порты и паволокы и имѣнье, ему же не бѣ числа»* /Лавр. Лет. 6683 г./; – Agricola: *«****Дѣлателеви*** *держати землю»* /Евфр. Крм. LXXXVII, 21/.

У «Матеріалах» І. І. Срезневського фіксується варіантний ряд НО зі значенням «землероб», похідних від дієслова ***тяжати*** у значенні «вести борозну, орати»: ***тяжаръ, тяжарь, тяжатель*** [203-3, с. 1101]; *«Имашу силу удольти еи страхомъ Божіимъ, акы* ***тяжаръ*** *отребляти садъ желъзомъ»* /Иак. Посл. Дм./; *«Нои* ***тяжарь*** *земли бы»* /Пал. XIV в. 75/; *«Ископа тѣскъ и съзьда стълпъ и въдасть и* ***тяжателемъ»*** /Мрк. XII. І. Мст. ев. д. 1117 г./.

Особовий іменник ***питатель*** **–** *«годувальник, покровитель»,* похідний від дієслівної основи ***питати*** у значенні «годувати», вживається у пам’ятках писемності XI ст. [203-2, с. 941–942]: «*Тако же и ласкавци* ***питателя*** *своего сньдаютъ» /*Пчел. И. Публ. б., л. 40/.

Таким чином, композитні номінації особи у східнослов’янській сільськогосподарській лексиці XVII ст. представлені найбільш поширеним типом складних слів – двокомпонентними утвореннями з другою дієслівною

основою, формально-семантично пов’язаними з об’єктними синтаксичними конструкціями, опорні дієслова яких диференціюються за трьома семантичними ознаками

Серед композитних НО сільськогосподарської сфери переважають номінації, утворені способом започаткування (композицією) з афіксацією. Словоскладання, що історично передує основоскладанню [108, с. 6], представлено поодинокими утвореннями.

2.3. Мотиваційні моделі складних НО

Особливе місце у сільськогосподарській лексиці XVII століття посідають складні найменування зі значенням особи. Як зазначає Д. М. Шмельов, назва предмета у вигляді його опису – один із найдавніших способів номінації [254, с. 34]. У синтаксичному аспекті аналітичні найменування являють собою непредикативні словосполучення, які зазвичай складаються з означеного іменника та означення. У процесі компресивного словотвору вони є середньою ланкою номінативного ланцюжка «речення – словосполучення – слово», їх мотиваційна основа, як є у суфіксальних найменувань осіб, предикативна. Є. З. Кубрякова зазначає, що «ми маємо справу з особливими випадками такого утворення складнвих одиниць номінації, у якому їх джерелом служать одиниці синтаксису – поширені словосполучення, цілі речення тощо» [128, с. 127–128].

Відмінність складних одиниць номінації від простих суфіксальних полягає в тому, що в складних найменуваннях значення особи передається іменником, що позначає якесь родове поняття (наприклад, **люди, мастер**), а в суфіксальних найменуваннях – деривaційним афіксом. Мотивуюча ознака у структурі складних найменувань, зазвичай, виражається

означальним словом, суфіксальних найменувань – основою. Пор.: ***коровленный человекъ – коровникъ, отарные люди – отарщики.***

Складні назви зі значенням особи можуть означати професійну належність, рід занять. Це одна з найбільших лексико-семантичних груп одиниць подібного типу: ***конский мастеръ*** «той, хто стежить за кіньми, лікує їх», ***конский учитель*** «той, хто об'їжджає коней», ***коровленный человекъ*** «той, хто має, доглядає за коровою», ***коровий пастухъ*** «той, хто пасе корів», ***подсѣнный дрововозъ*** «той, хто возить дрова в підсінь», ***отарный человекъ*** «той, хто обслуговує табуни коней», ***торговый человекъ*** «той, хто чимось торгує», ***пашнный человекъ*** «той, хто займався хліборобством».

Складні найменування, утворені зі значенням «посадове становище, чин»: ***межевальный посолъ*** і ***межевой судья*** «той, хто встановлює кордони, державні рубежі», ***пошлинные люди*** «представники адміністрації, що збирають мита».

Наступну групу утворюють складні найменування, обумовлені ставленням до місця: ***литовские люди, городские люди .***

Соціальне становище людини позначають складні найменування: ***бѣломѣстный козакъ «***вільний***», мѣсячный человекъ «людина, яка ортимує місячне содержание***», ***земські люди*** «люди, що несли земські повинності», ***оброчний крестьянинъ*** «селянин, який платить оброк», ***податной крестьянинъ*** «селянин, що підлягає обкладенню податком», ***чорные люди*** «люди, які несуть повинность, тяглі», ***бѣлые люди*** «люди, звільнені від феодальної повинності, нетяглі», ***черные мужики*** «бідні селяни», ***старинные крестьяне*** «селяни, які втратили право переходу

до іншого власника», ***ясачные люди*** «люди, які платили ясак (мито, податок)».

Існування складних найменувань у мові всупереч відомої тенденції до економії мовних засобів можна пояснити функцією, яку виконують такі лексичні одиниці. Однією з причин поширення їх Д. М. Шмельов називає «граничну» мотивованість описової номінації [254, с. 34]. Вживання складних найменувань переважно обумовлено необхідністю позначення нового поняття. Наприклад, складне найменування ***конский учитель*** служило назвою того, хто об'їжджав коней. Згодом складні найменування можуть бути витіснені однослівними, які у багатьох випадках утворюються на їх основі, але різними способами: складанням основ (***белый земецъ – белоземецъ***), суфіксацією (***коровий пастухъ – коровникъ, краваръ, отарный человекъ – отарщикъ***). У силу дії інтерпретуючої функції мови, прості та складні найменування, що позначають одні й ті ж поняття і мають ті самі мотивуючі ознаки, можуть існувати паралельно.

Складні назви функціонально різноманітні. Вони можуть диференціювати близькі поняття за різними ознаками. Так, наприклад, коли з'явилася необхідність у роздільному найменуванні селянина у значенні «мужик, селянин, що належить до нижчого податного стану» за ознакою ***пашенний, непашенний*** / неорний, виникли аналітичні номінації *(складні лексичні одиниці)* з диференціюючими визначеннями ***крестьянинъ пашенный – крестьянинъ непашенный***.

Інша група складних найменувань дозволяє виділяти будь-яку особу з ряду однорідних за старшинством або за вищим соціальним станом: ***великий князъ, большая царица.***

.

Опорні слова складних найменувань різняться частотністю вживання під час утворення подібних лексичних одиниць. Найвживанішими є слова ***человекъ*** і ***люди***. Вони мають найбільш широкий понятійний обсяг і найменш пов'язані з будь-якими семантичними обмеженнями. При позначенні людей з професійної діяльності, роду занять залучається ***мастер.*** Їм номінують особу за соціальним станом.

Аналітичні номінації з опорними словами ***дѣти, крестьянинъ, сынъ*** номінують обличчя за соціальним станом найменування осіб ***голова, дьяк, судья, посол*** беруть участь у посадовій номінації.

Слід звернути увагу, що розвиток складних найменувань пов'язаний з багатозначністю опорних слів, коли окремі значення останніх служать семантичною основою цілих груп складних одиниць. Так, на базі похідного значення слова ***люди*** «народ, суспільство, населення» утворені аналітичні номінації ***мирские люди, земские люди, мѣсячные люди, городские люди, посадские люди, торговые люди, тяглые люди.***Таким чином, за допомогою одного опорного слова утворилися складні найменування, пов'язані з різними сферами функціонування лексеми.

Мотиваційна основа складних одиниць відрізняється від основи суфіксальних похідних тим, що в її синтаксичну структуру входять обидві частини найменування. Наприклад, складне найменування ***конский мастеръ*** мотивовано реченням «*Майстер, який стежить за кіньми, лікує їх»*.

Отже, можна стверджувати, що це найменування має дві мотивуючі ознаки. Один із яких предикативна, а інша об'єктна. Проте безсумнівно, що у даному випидку ознака важливіша для найменування, оскільки є диференціюючою.

Тому як мотивуючу ми виділяємо ознаку, що в означальному слові складного найменування. Здійснюючи порівняння з простими суфіксальними одиницями мови, слід враховувати, що твірні афікси, також мають мотивуюче значення.

Виділяються об'єктні, обставинні та предикативні мотивуючі ознаки, на основі яких будувалися складові найменування зі значенням особи у східнослов'янських мовах XI–XVII ст.

Об'єктні мотивуючі ознаки різноманітніші, ніж обставинні та предикативні, і використовуються частіше в процесі утворення складних найменувань.

Найбільш частотними є складні найменування, мотивовані кінцевим продуктом, результатом дії. Опорними словами (класами, що визначаються компонентами) аналітичних номінацій цього типу зазвичай виступають НО ***делатарь, делатель, мастеръ*** . Семантико-синтаксична мотиваційна модель складних найменувань із зазначеними опорними словами – «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт-результат». Предикати типової ССММ лексично виражаються дієсловами *робити, виготовляти, виробляти*. Наприклад: ***винный делатель*** – «той, хто готує вино», ***боченый мастеръ*** – «майстер, який робить бочки», ***колодезный мастеръ*** – «майстер, який робить колодязі», ***манатейный мастеръ*** – «майстер, який шиє манатейки (чернечий одяг) або мантії», ***мельничный мастеръ*** – «працівник на млині», ***портной мастеръ*** – «майстер, який шиє одяг», ***сапожный мастеръ*** – «майстер, який шиє чоботи», ***гортанный мастеръ*** «лікар, який лікує хвороби горла».

Як видно з наведених прикладів, НО ***мастеръ,*** як і інші агентиви, формально-семантично пов'язані з дієсловом

дѣлати, особливо продуктивні в утворенні аналітичних назв ремісничих спеціальностей.

Ознака «предмет посадового ведення, особа управління» є основою складових найменувань, побудованих за семантико-синтаксичною мотиваційною моделлю «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт ведення чи управління. Як конкретні предикати виступають слова *знати,* *розпоряджатися* , *управляти* . Наприклад: ***посельный (посельский) старець*** – «керуючий (з числа ченців) у монастирському селі», ***межевальный посол*** і ***межевой судья*** «особа, яка відала встановленням кордонів, державних рубежів».

Ознакою «людина, якій належить чи підпорядковується іменована особа» мотивовані складні найменування, утворені за ССММ «особа-суб'єкт + предикат стану + об'єкт – підпорядкована (що володіє) особа», де предикат лексично виражений дієсловами *підкорятися,* *належати,* *служити.* Наприклад: ***одерноватый холопъ*** – «особа, що у повній безстроковій залежності, належить князю», ***княжие крестьяне, владычные крестьяне, государевы крестьяне, помещичьи крестьяне*** – «різні прошарки селян, які належать до тієї чи іншої категорії власників».

У вивченому матеріалі можна назвати такі обставинні ознаки, що мотивують аналітичні номінації особи: місце, образ дії, час.

Складові найменування, мотивовані ономасіологічною ознакою «місце роботи, служби чи проживання», спираються на семантико-синтаксичну мотиваційну модель «особа-суб'єкт + предикат стану + обставина місця». Предикат лексично висловлюють дієслова *жити, працювати, служити.* Наприклад: ***земські люди*** – «люди, які живуть (служать) у земстві», ***дворовие люди*** – «люди, які служать

при дворі», ***недворовие бобыли*** – «бобилі, що не мають свого двору», ***жилецкие крестьяне*** «селяни, які поселяються на запустілій «землі», ***повѣтные послы*** «посли, які служать (живуть) у повіті, повіті», ***повѣтная шляхта***, ***посадские люди*** – «люди, які живуть у посаді».

Ознакою «образ дії» мотивуються аналітичні найменування, основу яких лежить семантико-синтаксична мотиваційна модель «особа-суб'єкт + предикат дії (стану) + обставина образу дії». Наприклад: ***рядовые крестьяне*** – «селяни, які живуть землі феодала за договором (ряду)».

Семантико-синтаксична мотиваційна модель «особа-суб'єкт + предикат дії (стану + обставина часу) лежить в основі складових найменувань, мотивованих ознакою «час». Предикат зазначеної ССММ лексично виражається дієсловами *жити, перебувати***.** Наприклад: ***месячный человекъ*** – «особа, що перебуває на місячному утриманні, на місячині», ***поденный жнецъ*** – «женець, який виконує роботу поденно», ***старинные крестьяне*** – «селяни, які живуть на землях феодала, які втратили через давність проживання на землях право переходу до іншого власника».

Предикативна мотивація складових найменувань характеризується дієслівними та ад'єктивними ознаками.

Ознакою «дія, вчинена особою» мотивовані складові найменування, утворені за ССММ «особа-суб'єкт + предикат дії». Наприклад: ***подвойский гонецъ*** «глашатай, особа, яка повідомляла народу якесь рішення», ***заказный староста*** «старота, який щось замовляє», ***торговые люди*** «люди, які чимось торгують».

Складні найменування мотивовані ад'єктивними предикативними ознаками, утворені за ССММ «особа-суб'єкт + предикат-ад'єктив». Наприклад: ***великий государь, великая княжна, великий князь***.

Зіставлення підгруп лексико-семантичної групи НО, відповідальних за порядок виконання сільськогосподарських робіт з мотиваційними моделями складних найменувань показує, що найменування, що позначають професійну приналежність, рід занять у російській мові XVI–XVII ст. мотивовані кінцевим продуктом, наслідком дії. Найменування, що виражають посадове становище, чин, мотивовані предметом посадового ведення, об’єктом управління, що здійснюється дією.

У проаналізованому матеріалі складові найменування зі значенням особи переважно вмотивовані різними об’єктними ознаками. Більшість складових найменувань позначають людину як активного діяча. Найменування, мотивовані приналежністю чи підпорядкуванням будь-якій особі, назвою будь-якого об’єднання людей, місцем роботи чи проживання, часу та ад’єктивними ознаками, характеризують людину як носія пасивної ознаки.

2.4. Мотиваційні моделі функціональних НО

В основі функціональних найменувань особи лежать семантико-синтаксичні мотиваційні моделі різного компонентного складу, що організовуються предикатом дії, що потребує певного виду суб’єкта, зокрема, що характеризується семантичними ознаками активності у здійсненні дієслівного денотату (додати сили, волевиявлення, цілепокладання). Як свідчить досліджений матеріал, які у східнослов’янських текстах XVII століття найменування діяча спираються такі ССММ: «особа-суб’єкт + предикат дії», «особа-суб’єкт + предикат дії + об’єкт», «особа-суб’єкт + предикат дії + об’єкт-результат» , «особа-суб’єкт + предикат дії + інструмент дії», «особа-

суб’єкт + предикат дії + локатив», «особа-суб’єкт + предикат дії + обставина часу дії», «особа-суб’єкт + предикат дії + обставина способу дії». Словотворчі (вторинні) найменування діяча у староросійській мові XVII століття мотивуються ознаками «дія», «об’єкт», «результат», «інструмент дії», «локатив, місце дії», «час, протягом якого здійснюється дія», «спосіб дії».

2.4.1. Найменування діяча з акцентуацією дії

Семантико-синтаксична мотиваційна модель «особа-суб’єкт + предикат дії» лежить в основі похідних НО, що реалізують словотвірне значення «той, хто вчиняє дію, названу твірним». У формально-граматичній структурі мотивованих діями НО отримують експліцитне уявлення обидва компоненти ССММ – предикат та його центральний аргумент (суб’єкт-діяч). Номінування особи стосовно дії супроводжується зміною ролі предикату та агентивного суб’єкта в організації мотивуючої семантичної структури та мотивованого слова: «Якщо в семантичній структурі таких іменників основна, організуюча роль відводиться предикату, який зумовлює аргумент із семантичною функцією діяча, то у формальній структурі – аргумент, оскільки він визначає діяча-особу, а предикат лише конкретизує ознаку, що характеризує цю особу. Таким чином, згортаючись до реального слова, компоненти предикатно-суб’єктної структури пропозиції змінюються місцями» [21, с. 9]. Приєднуючись до дієслов активної, переважно фізичної дії, вони «представляють діяча як виконавця саме цієї дії, тобто акцентують власне дію» [21, с. 8].

НО, мотивовані ознакою «дія», виділяються серед найменувань діяча інших мотиваційних типів надзвичайною

структурною різноманітністю. Семантичну функцію агентивного суб'єкта в словотвірній структурі особистих іменників виконує широкий ряд суфіксів: **-никъ**, **-щикъ/ -чикъ**, **-льщикъ**, **-арь, -ачь, -тель, -акъ, -ецъ, -унъ, -чий/-чей, -ц(а), -тай, -ень**: ***белить – белильникъ «***той, хто білить що-небудь, ***косить – косильщикъ*** «той, хто косить», ***боронить*** – ***боронникъ*** «той, хто боронить».

Більшість неолексем, що отримали першу письмову фіксацію в пам'ятниках XVII століття, утворених на базі аналізованої ССММ, оформляються за допомогою суфіксів ***-щикъ/-чикъ, -льщикъ***, які приєднуються до дієслів конкретної фізичної дії, взаємодіє з префіксальними та безпрефіксними основами основами глаголов з тематическими гласными *а-* и *-и-: зажигать* – ***зажигальщикъ*** «той, хто запалює що-небудь», ***варельщикъ*** – той, хто варить що-небудь, ***обмѣрщикъ*** – «той, хто що-небудь обмірює», ***выкупать – викупщикъ «***той, хто викуповує що-небудь», *закупать* – ***закупщикъ*** «той, хто закуповує товар», *вздымать* («піднімати») – ***вздымщикъ*** «той, хто піднімає товар на ваги», *конопатить* – ***конопатчикъ*** «той, хто конопатить що-небудь», ***заводчикъ*** – «той, хто заводить, влаштовує щось» та ін; оформляє запозичені найменування осіб, наприклад: *омбардиръ* – ***бомбардирщикъ***, *аманатъ* – ***аманатчикъ.***

Особливо високу продуктивність виявляє суфікс **-льщикъ** в утворенні *особових* іменників – назв ремісничих професій, похідних від дієслів в їх спеціальних значеннях, порівн. *обжигать* – ***обжигальщикъ*** «тот, кто обжигает известь», *плавить* – ***плавильщикъ*** «тот, кто плавит металл», ***гладильщикъ*** – «той, хто гладить білизну».

Виявляє функціональну активність суфікс **-арь**. Він оформляє невелику, семантично однорідну групу особових

іменників, мотивованих дією, – переважно найменувань особи за професією, посадою: ***дѣлатарь «***той, хто робить що-небудь», ***лѣкарь «той*** хто лікує», ***писарь*** «той, хто пише», ***звонарь*** «той, хто дзвонить», ***косарь*** «той, хто косить», ***пахарь*** «Той, хто оре».

Твірні дієслова найменувань на **-арь** характеризуються високим ступенем конкретизації дії, переважно вони позначають спрямовану на об'єкт перетворюючу дію, можуть вказувати на інструмент, спосіб здійснення дії, пор: *косити сіно, орати землю*. На думку Є. К. Безпояско, формуванню нових найменувань особи з суфіксом **-арь** перешкоджає кількісна обмеженість у мові суб'єктно-об'єктних дієслів зі специфічним об'єктом [21, с. 32].

Суфікс **-ачь,** що взаємодіє з основами дієслів активної фізичної дії, втрачає словотвірну активність у творенні особових іменників, мотивованих ознакою «дії». Ті, що є в пам'ятках писемності XVII ст., найменування особи з суфіксом ***-ачь,*** представляють залишки його словотвірної активності у творенні особистих іменників, мотивованих ознакою «дія»: ***орачь*** «той, хто оре», ***клепачь*** «той, хто клепає», ***копачь*** «той, хто копає», ***толмачь*** «той, хто перекладає, пояснює».

Суфікс **-никъ** оформляє невелику та семантично неоднорідну групу віддієслівних дериватів, похідних від дієслів активної фізичної дії різного ступеня абстракції, що номінують особу за родом діяльності, власне дії, результату дії. Твірні НО з суфіксом **-никъ** – дієслова недоконаного виду: ***боронникъ*** «той, хто боронить», ***водильникъ «***той, хто водить ведмедя», ***возник*** «той, хто возить що-небудь», ***грабежникъ*** «той, хто грабує»***, бесѣдникъ*** і ***бесѣдовникъ*** «той, хто розмовляє з кимось; співрозмовник», ***глалольникъ*** «той, хто говорить; оратор», ***встрѣчникъ «***той, хто зустрічає

кого-небудь»; дієслова досконаного виду, в семантиці яких міститься сема результативної дії: ***всельникъ*** «той, хто вселився; мешканець», ***убежникъ*** «той, хто втік; біженець».

У віддієслівних дериватах на **-никъ** спостерігається поєднання особових і неособових значень. Так, іменник ***возникъ*** у східнослов'янських текстах XVII століття вживається у двох значеннях: «візник» і «упряжний кінь». Власне російське утворення виникло за допомогою суфікса **-никъ** від основи дієслова *возити* давньослов'янського походження [233-1, с. 333], тобто. за словотвірною моделлю: «основа дієслова + суфікс -никъ».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського цей термін відсутній. Вперше термін згадується в писемності XV століття: *«Вы бъ, мои таможники, и мытники, и зак(а)зщики, и гостинники… на техъ крестьянехъ и на* ***возникахъ*** *… некоторыхъ пошлинъ не имали»* /АСВР, I, 209, 1466 г./.

Тексти XVII століття відображають багатозначність слова ***возникъ***, що розвинув метонімічне значення «упряжний кінь», порівн. наступні контексти: *«А которому конюху велишь у посла* ѣхати *въ возку на возникѣ, и ты бъ про него не объявлялъ, что онъ конюхъ везли великого государ возники сѣрые съ запасного загонного двора въ нарядныхъ каптурахъ и шлеяхъ»* /Заб.Мат., I, 79, 1672 г./ Паралельно з терміном ***возникъ*** у російській мові XVII століття функціонувала лексема ***возакъ*** з тим самим значенням «візник». В якості ілюстрації наведемо приклад: *«Дано возакомъ пятерымъ робятамъ за нед<е>лю восмъ алтынъ 2 де<ньги>»* / Кн.расх.Свир.м. №6, 190 об., 1631 г./ [192-3, с. 265].

З XVIII століття лексема ***возникъ*** не вживається в російській мові, проте вона зафіксована в «Тлумачному

словнику» В. І. Даля зі значеннями: «управляющий, проводник, погонщик» [63, с. 228].

Извощикъ.

Так у досліджувану епоху іменувався візник вантажів або той, хто перевозить людей. Загальнослов'янська освіта ***извощикъ*** виникла за допомогою приставки из- і суфікса **-щикъ** від основи дієслова *возить* слов'янського походження [233-1, с. 333], тобто, за словотвірною моделлю: приставка из- + основа дієслова + суфікс -**щикъ**».

Найбільш ранні письмові фіксації спостерігаються в східнослов'янських текстах XVI століття, де воно використовується у двох значеннях «візник вантажів». В якості ілюстрацій наведемо приклади: *«Дали ... извощикомъ для нихъ нужи… и поспѣшенья, что лошади и телѣги и всякая извозницкая снасть и на них платье было готово, по три рубли телегу»* /Рим.имп.д. II, 244, 1525 г./; *«На вспольѣ во дв<оре> Оноша Ивановъ извощзикъ* /А.Отроча м., 5, 1544 г./; *И они давали извощикомъ найму на телѣгу на мѣсяцъ по три рубли»* /Рим.имп.д., II, 244, 1595 г./.

З XVII століття лексема ***извощикъ*** дещо розширила свою семантику: «той, хто перевозить людей», «той, хто керує упряжкою, підводою», що відображено в пам'ятниках російської писемності: *«Платилъ извощикомъ, которые отвезли въ Слободцкой перепщшика Михайла Петровича Воейкова»* /Кн.расх.Хлын, 7, 1680 г./; *«Надобеть того, чтобы волъ смиренный былъ, а извощикъ такожъ разуменъ»* /Назиратель, 471, XVI в./. У «Тлумачному словнику» В. І. Даля лексема ***извощикъ*** фіксується зі значеннями: «що промишляє візництвом, возкою товарів»; «що промишляє возкою та їздою містом» [63–2, с. 15]. У сучасній російській мові слово ***извозчик*** також багатозначно: передає агентивне

значення «кучер найманого екіпажу, воза» та похідне предметне значення «найманий екіпаж з кучером», що розвинулося шляхом метонімічного перенесення [166, с. 237; 1914-1, с. 639], наприклад: *«Подъехали к Якиманке. Быков рассчитался с извозчком и дальше пошел пешком*; *Вот я с бабушкой еду на извозчике по улицам города»* [191-1, с. 639].

У текстах XVII століття паралельно функціонують однокореневі особові іменники, утворені за допомогою суфіксів **-никъ** і ***-акъ: возникъ, возакъ*** **-** «возник». В якості ілюстрації наведемо приклад: *«Дано возаком пятерым робятам за нед<е>лю восмъ алтынъ 2 де<ньги>»*/ Кн.расх.Свир.м. №6, 190 об., 1631 г./ [192–2, с. 265].

У пам'ятниках писемності XVII ст. широко представлені номінації діяча з суфіксом **-ецъ: борецъ** «той, хто бореться», ***давецъ*** «той, хто дає що-небудь», ***дѣлецъ «той***, хто ділить що-небудь», ***ѣздецъ «***той, хто їздить», ***игрець*** «той, хто грає», ***истецъ*** «той, хто шукає», ***кормилецъ*** «той, хто годує», ***косецъ*** «той, хто косить», ***ловецъ*** «той, хто ловить когось», ***мелецъ*** «той, хто меле», ***писецъ*** «той, хто пише», ***пловецъ*** «той, хто плаває», ***стрѣлецъ «***той, хто стріляє» та ін. У цій групі виділяються НО, похідні від дієслів у їх спеціальних значеннях, наприклад: ***ливецъ «***той, хто ллє (займається литтям)», ***ломецъ*** «той, хто виламує породу». Словотвірних інновацій досліджуваного періоду небагато, що свідчить про те, що суфікс **-ецъ** відноситься до периферійних засобів словотвору найменувань особи, мотивованих ознакою «дія»: ***доилецъ*** «той, хто доїть», ***жнецъ*** «той, хто жне».

Придієслівний суфіксів **-тель** оформляє основи дієслів активної фізичної та абстрактної дії: ***ваятель*** «той, хто ваяє; скульптор», ***водитель*** «той, хто водить; поводир», ***разрушитель*** «той, хто руйнує», ***ловитель*** «той, хто ловить

кого-небудь», ***мѣритель «той***, хто вимірює що-небудь», ***собиратель*** «той, хто збирає», ***исполнитель*** «той, хто виконує що -або», ***вѣятель «***той, хто віє зерно», ***жатель*** «той, хто жне», ***учитель*** «той, хто вчить», ***цѣлитель «***той, хто лікує» та ін.

Виявляється функціональне і семантичне тотожність словотвірних суфіксів **-ецъ** і **-тель** у парах ***жатель - жнецъ, ловитель - ловець***; словотвірних суфікс **-тель** і - **щикъ, -льщикъ**: ***вѣятель – вѣяльщикъ, мѣритель – мѣрщикъ, зажигатель – зажигальщикъ***; суфіксів **-ецъ, -арь, - льщикъ**: косити – ***косецъ, косарь, косильщикъ***.

До периферійних засобів словотвірної номінації особи за дією в досліджуваний період відносяться віддієслівні СТ іменників з суфіксом ***-унъ*** (пор**.** семантична різниця твірних дієслів за ознакою часоввої локалізованості і дієслівного денотата в номинаціях ***бѣгунъ*** «той, хто біжить», ***плясунъ*** «той, хто танцює», ***пѣстунъ*** «тот, кто пестует»)***;*** на ***-чий/-чей*** (представлені назвами посад): ***писчий*** «той, хто пише; писар», ***черпчий*** «той, хто черпає; виночерпій»; на **-тай** (**-тый**), поданий у текстах XVII ст. утвореннями раннього давньоруського періоду ***оратай*** і ***ратай*** «той, хто оре», ***ношатай*** «той, хто щось носить», ***ходатай*** «той, хто ходить»; російським новоутворенням XVI століття ***боронатай*** «той, хто боронить»; з суфіксом ***-аль,*** який виділяється в кількох дериватах з твірними основами дієслів недоконаного виду з семою активної незавершеної дії ***ораль*** «орець», ***коваль,*** втрачає словотвірну функцію. Найменування з цим суфіксом виходять з активного вживання у діловій писемності, витісняючись синонімічними НО.

Функціонально-тотожні суфікси – формальні представники семантичної функції діяча – відрізняються ступенем узагальненості значень, мають свій семантичний контекст.

Позицію домінанти серед словотвірних суфіксів, що оформляють НО, мотивованих діями, займають суфікси **-чикъ, -щикъ, -никъ.**

До периферійних засобів словотвірної номінації особи за дією в досліджуваний період відносяться віддієслівні СТ іменників з суфіксами **-унъ, -аль, -атай.**

Водоносьцъ, водовозъ, дрововозъ, кучевозъ, назмовозъ

У східнослов'янських мовах XVII століття особа, що носить воду, іменувалося ***водоносьцъ***. Власне російське утворення виникло за допомогою суфікса **-ец** від основи іменника вода і дієслова носити загальнослов'янського походження [244, с. 65], тобто. за словотвірною моделлю «складання основ».

Перші вживання композитного іменника ***водоносьцъ*** відзначаються в пізніх давньоруських текстах XIV століття, його фіксує І. І. Срезневський у «Матеріалах» [203-1, с. 279]. Як ілюстрації наведемо приклад: *«Да не оскудѣ~тъ ѡ(т) васъ ра <бъ> древоносець а постави ю и водоносець»* /Пал. 1406, 167а/.

Починаючи з XVIII століття в семантиці лексеми ***водоносецъ*** поєднуються особові і неособові значення. Так, «Тлумачний словник» В. І. Даля зазначає значення: «людина, яка носить на собі воду для інших», «посуд для носіння води» [63, с. 221]. Словники сучасної російської мови не включають її до списку реєстрових слів: у словниковому складі сучасної російської мови закріпилося композитне найменування з нульовим суфіксом ***водонос***, систему значень якого також формують агентивні та предметні ЛСВ:

«той, хто займається шкарпеткою води», «тип для носіння» або відра із водою; коромисло» [166, с. 75; 1914-1, с. 193].

У писемності XVI століття вперше згадується номінація ***водовоз***. У «Словнику російської мови XI–XVII ст.» іменник ***водовозъ*** відзначається у двох значеннях: «водовоз», «кінь, на якому возять воду»: *«Дрововозамъ и **водовозамъ** 21 человѣку возятъ воду 116 руб. 23 ал. 2 деньги»* /Расх.росп.жал. 7, 1681 г./; *«**Водовозу** с работники дано шесть алтынъ четире деньги за работу»* /Кн.расх.Ивер.м., №43, 7 об. 1668 г./; *«Да сѣна куплено **водовозу** на 5 денегъ»* /Кн.прих. расх. Волокол.м. №2, 147 об. 1574 г./ [192-2, с. 254].

Лексема має загальнослов'янське походження, утворена шляхом складання основ іменника *вода* і дієслова *возити* з нульовим афіксом., тобто, за словотвірною моделлю: «складання основ». У «Матеріалах» І. І. Срезневського дана лексема відсутня, вперше згадується в російській писемності XVI століття: *Водовоза подков<ы>валъ далъ 4 де<ньги>.* /Кн. прих. расх. Волокол. м. № 7, 105, 1589 г./ [192-2, с. 254]. «Тлумачний словник» В. І. Даля зазначає композити-дублети з нульовим суфіксом / продуктивним суфіксом -щикъ/-чикъ: *«**Водовозъ*** або ***водовощикъ*** людина, що займається возкою води; кінь, що возить воду» [63, с. 220].

У словниковому складі сучасної російської збереглося композитне іменник з нульовим суфіксом **водовоз** в агентивному значенні «візник, що доставляє кудись воду (для пиття, поливання тощо)» [192-1, с. 193].

Неологізм досліджуваного періоду, в основі якого лежить складна ономасіологічна ознака: ***назмовозъ*** – той, хто возить гній на поля, (XVII століття). У «Матеріалах» І. І. Срезневського термін ***намовозъ*** відсутній.

Вперше лексема почала вживатися XVII столітті: *«Бороноволоки и кучовозы и* ***назмовозы*** *робонки. Майя въ 8 де<нь> да трижалис<я> 14 чл҃вкъ робенковъ недѣлю на поляхъ боронили»* / Кн.прих.-расх.Ант.м., №3, 32 об., 1646 г./. В академічних словниках російської мови XVIII, XIX і XX століть НО назмовозъ не фіксується.

2.4.2. Найменування діяча з акцентуацією особи-результату

Семантико-синтаксична мотиваційна модель «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт-результат» лежить в основі великої групи суфіксальних, композитних та аналітичних номінацій особи. Ядерний компонент, організуючий центр даної ССММ, лексично висловлюють дієслова *робити, виготовляти, виробляти, виробляти, варити, пекти* та інших., що позначають актуальні локалізовані у часі результативні цілеспрямовані дії. Місце особа-результата заповнюють предметні імена (імена семантичної предметності) [229, с. 13–25], що позначають результати продуктивної діяльності.

При згортанні повного знака ситуації в його скорочену форму в структурі похідного слова отримують експліцитний вираз об'єкт-результат, що репрезентується твірною основою і суб'єкт-діяч, що репрезентується словотворчим суфіксом, імпліцитне – предикат (похідні предикатно-аргументного типу за термінологією Є.К. Городенскої). [57, с. 25–30]: той, хто робить борти – ***бортникъ***; той, хто виготовляє жорна – ***жерновникъ*** ; той, хто робить канати – ***канатчикъ***; той, хто виготовляє бахрому – ***бахромщикъ***.

Відсубстантивні суфіксальні деривати, що об'єктивують суб'єктний компонент названої семантико-синтаксичної

мотиваційної моделі, передають словотвірне значення «той, хто виготовляє щось, назване твірною основою: той, хто робить борти – бортник; той, хто виготовляє жорна – жерновник; той, хто робить канати – канатник; той, хто виготовляє бахрому – бахромщик.

В утворених на базі даної моделі номінаціях виробляюча основа (об'єкт-результат) оформляється рядом суфіксальних морфем – замінників семантичної функції агентивного суб'єкта: **-никъ, -щикъ/-чикъ, *-льщикъ*, *-арь***: той, хто робить борти – ***бортникъ***; той, хто виготовляє жорна – ***жерновникъ*** ; той, хто робить канати – ***канатчикъ*** ; той, хто виготовляє бахрому – ***бахромщикъ***; той хто робить бочки – ***бочкарь*** і ін.

Мотивовані ознакою ставлення до кінцевого продукту – результату дії НО у пам'ятках писемності представлені двома великими групами похідних, оформлених суфіксами **-никъ** і **-щикъ/-чикъ**. Найбільшу групу серед похідних, мотивованих ознакою «кінцевий продукт, результат дії», становлять найменування, оформлені суфіксом ***-никъ***, що взаємодіє з широким колом твірних основ: хто робить ***свічки*** – ***свѣчникъ***; той, хто пече бублики – ***баранник***ъ; той, хто пече млинці – ***длинникъ***; той, хто готує горілки – ***водочникъ***: той, хто варить мило – **мильникъ**; Той, хто виготовляє *лемеші* (наконечники у сохи, плуга, що ріжуть землю) – ***лемешникъ***; той, хто виготовляє жорна – ***жерновникъ***; той, хто влаштовує межі – ***межникъ***; той, хто будує міські укріплення – ***оградникъ*** та ін.

Серед утворених на базі даної моделі похідних з суфіксом **-никъ** у східнослов'янських мовах XVII ст. виділяються назви виробників та продавців продуктів харчування, напоїв, кулінарних виробів (кулінарні назви

спеціальностей); назви виробників та продавців продуктів ремісничого виробництва (назви ремісників); назви посадових осіб.

Похідні від назв продуктів харчування особові іменники з суфіксом **-никъ** протягом XVI–XVII ст. активно поповнюють словниковий склад східнослов'янських мов. Їх значення зазвичай описується визначенням «той, хто виготовляє і торгує N». Наприклад: ***калачь (колачь)*** «круглий білий хліб взагалі, а також пшеничний хлібець, випечений у формі замку з дужкою; калач» – ***калачникъ (колачникъ***) «Той, хто пече, і той, хто продає калачі». [192-7, с. 33–34]: *«Дано на Вологде* ***колачнику*** *2 гривны, что он пек двѣ чети колачеи»* /Кн. прих.-расх. Волокол. м. № 2, 116. 1574 г./; *«Хлѣбники и колачники муку купятъ»* /Указ о хлебн. весу, 2. 1623 г./. *«А кормится Мартьянко, сидитъ за колачами, а емлетъ у* ***колашниковъ*** *изъ выдачи»* /А. закл., 194. 1643 г./. *«(Оброк) на* ***колачнике*** *на Панке Болдыре»* /Южновеликорус. письм., 215. 1652 г./ [192-7, с. 33].

Поряд з маскулінними особовими іменниками в текстах XVII століття використовуються і жіночі кореляти: ***калачникъ*** (***колочникъ***) – ***калачница*** (***колочница***), *жіночий. до* калачника» [192-7, с. 33]: *«Во дв<орѣ> вд<ова > Ульянка Максимова ж<ена>,* ***колашница****»* /Кн. ст. Уст., 17. 1630 г./; *(Оброк) на «Просковьице* ***колачнице****»* /Южновеликорус. письм., 219. 1652 г./.

У текстах XVII століття отримують першу письмову фіксацію утворені на базі даної ССММ назви ремісників з суфіксом **-никъ**: ***кошельник*** – «майстер, що виготовляє гаманці» [192-7, с. 394]. *Дв<ор> Ивана кошельника на полуделе, государево дело жена ево долаетъ 4 полотна тверскихъ*» /Кн. переп. Кадаш. сл., 12. 1631 г./.

Нерідко субсустантивні найменування цього типу розглядають як результати вербалізації різних мотиваційних моделей відносять до випадків омонімії, тобто. розглядають їх як збіг форм похідних, що відрізняються мотиваційними основами та лексичними значеннями. Ми вважаємо, що подібне трактування неадекватне мовній дійсності XVII століття і нав'язане досліднику мовною свідомістю сучасного носія російської мови. Більш обгрунтованою видається думка Л. А. Шкатовой, яка бачить причину такого роду номінацій в «багатофункціональності діяльності» ремісника «Слід зазначити, що ремісник як виробляв товар на замовлення споживача, але найчастіше сам і продавав свої вироби. Тож у тлумачення позначень багатьох ремісників вводиться поруч із формулою «той, хто виготовляє» формула «той, хто торгує» [252, с. 42].

У текстах досліджуваного періоду функціонують словотвірні номінації ремісників, які виготовляють знаряддя праці, що отримали першу письмову фіксацію в середині XVI століття. Похідні від інструментальних іменників агентивні найменування мають декілька семантичних мотивацій: субстантивна основа репрезентує об'єкт-інструмент – компонент семантико-синтаксичної мотиваційної моделі «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт-інструмент» – та об'єкт-результат – компонент ССММ «особа-суб'єкт дії + об'єкт-результат». Це явище семантичної мотивованості особових іменників, утворених від nomena instrumentalis, фіксують їх словникові визначення. Наприклад: ***боронникъ 1*** . «Той, хто боронить ріллю». *Възял нарядчикъ старецъ Макарей* ***боронникомъ*** *дават(ь) 2 алт.* /Кн. расх. Свир.м., № 6, с. 100, 1651 г. ***2.*** «Той, хто робить борони»: *Карпунька Клементьевъ сынъ мясникъ… Першка Кузминъ сынъ* ***боронникъ*** /Яросл.п. кн.,

193. 1646 г./» [192–1, с. 298]; ***лопатникъ*** – «майстер, що виготовляє лопати (?); той, хто працює з лопатою»: *Слободка владыки коломенского, а в ней живутъ* ***лопатники*** /Кн.п.Моск. 1, 311, 1578 г./; ***Лопатьнику*** *рукавицы надолоньки…Того же дня дано рукавицы верхницы* /А.Уст. 278, 1668 г./» [192–8, с. 283].

Найменування зі значенням особи реалізують словотвірне значення «той, хто виготовляє щось, назване твірною основою». Як конкретні предикати, які виражаються в семантиці слова, можуть виступати дієслова *робити, виготовляти, виробляти* . Наприклад: 1) ***боронникъ*** «той, хто робить борони»; ***огородникъ*** «той, хто будує міські укріплення»; 2) ***виноградникъ*** «той, хто вирощує виноград»; ***межникъ*** «той, хто встановлює кордону».

НО ***межникъ*** утворено від основи іменника межа ***праслав'янського*** за походженням [203-2, с. 127; 233-2, с. 591; 244, с. 228], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-никъ**».

Вперше лексема ***межникъ*** з'являється в XV столітті у значенні «землемір», у відомих Псковської і Новгородської грамотах: *«Исца ѡба возмꙋ межников»* / Псков.суд.грам./; *«А какъ* ***межникъ*** *прыѣдетъ съ межи, ино тои судъ кончати посаднику въ другіе два мѣсяця тому жь посаднику, а далѣне волочить»* /Новг.суд.гр. 1471 г./ [203-2, с. 127]; *«А кто съ кимъ ростяжуться о емли или борти… да и грамоты передъ господарю покладутъ да и* ***межниковъ*** *возмутъ и томъ отведутъ и стариковъ по своей купной грамотѣ свою часть»* /Псков.суд.гр., 23 XVI в. ~ XV в./.

Лексема ***межникъ*** згадується в пам'ятниках писемності, XVII століття, наприклад: *«Взято на коидусских крестьянех в кормъ межникомъ 3 рубли 26 алтынъ»* /Кн.прих.Свир.м., №21, 1615–1631 гг./ [192-9, с. 73].

Лексична репрезентація семантичної функції агентивного суб'єкта мотивуючої пропозиції здійснюється за допомогою вузького кола лексичних одиниць ***мастеръ, дѣлатель, кузнецъ,*** які виступають опорними словами аналітичних номінацій різного компонентного складу різних структурних типів.

Домінантну позицію серед лексичних засобів репрезентації функції агентивного суб'єкта в аналітичних номінаціях, утворених на базі семантико-синтаксичної мотиваційної моделі «особа-суб'єкт + предикат дії + об'єкт-результат», займає НО ***мастеръ***, яке виступає опорним словом великої групи двокомпонентних найменувань. Основним структурним типом двокомпонентних складних найменувань з опорним словом ***мастеръ*** є ад'єктивно-субстантивне словосполучення із закріпленим порядком компонентів; препозитивний компонент виражений відносними прикметниками, похідними від предметних іменників – назв штучних родів: ***колокольничный мастеръ*** – «майстер, який ллє дзвони», ***пушечный мастеръ*** – «майстер, який виготовляє гармати», ***часовой мастеръ*** – «майстер, який виготовляє годинник», ***зелейный мастеръ*** – майстер, який виготовляє зілля (порох), ***каптурный мастеръ*** – майстер, який виготовляє каптури (шапки) та ін.

Глинарь – «працівник, що місить глину, штукатур» [192-2, с. 329].

Утворення виникло за допомогою суфікса **-арь** від основи іменника глина праслов'янського походження [172-1, с. 126; 233-1, с. 135; 244, с. 82], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-арь».**

І. І. Срезневський у «Матеріалах» лексему ***глинарь*** не зазначає. Термін вперше починає використовуватись в мові

XIV століття. Наведемо приклад з пам'яток писемності: *«А глинарюмъ што лѣпили около дому а клепачъ на~махъ. З ~хъ лѣпила… и страву ~смъ давалъ … то шистъ гривенъ платилъ ~мь* ***глинарюмъ»*** /Гр.1386-1418 (ю-р)/.

В академічних тлумачних словниках наступних періодів розвитку східнослов'янських мов НО ***глинарь*** не фіксується.

2.4.3. Найменування діяча з акцентуацією об'єкта переробки, матеріалу виготовлення

В основі найменувань діяча з акцентуацією об'єкта переробки, матеріалу виготовлення лежить семантико-синтаксична мотиваційна модель, що організується дієсловом спрямованим на об'єкт перетворення конкретної фізичної дії з семантичними валентностями активної дійової особи, об'єкта перетворення та об'єкта-результату: ***овсяникъ*** – «той, хто робить з вівса борошно, крупу». Відсубстантивні найменування діяча з суфіксом **-никъ,** мотивовані ознакою «матеріал виготовлення», нерідко розвивають предметне значення об'єкта-результату перетворення. Так, НО ***овсяникъ*** утворено за допомогою суфікса **-никъ** від основи іменника *овес* [203-2, с. 296], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-никъ**».

У «Матеріалах» І. І. Срезневского лексема ***овсяникъ*** відсутня, найраніші письмові фіксації містяться у текстах XVI століття: *«Денги платили Кузма Овсевъской да* ***овсяникъ*** *селской»* / Кн.прих.-расх.Волокол.м., №7, 184 об., 1589 г./. У XVII столітті лексема розширила своє значення і почала використовуватися у двох значеннях: «той, хто робить з вівса борошно, крупу», «хліб з вівсяного борошна», наприклад: *«И морят насъ всякими нужами, гладомъ и*

жажею, съ тѣхъ местъ и посямѣстъ почали насъ кормить овсяникомъ» / АИ, II, 286, 1609 г./ [192-12, с. 227]. Надалі агентивне значення втрачається, предметне значення стає основним значенням. В. І. Даль першим подає значення «хліб, випечений з вівсяного борошна», другим – «порода ведмедів, середня між стерв'ятником та мурашником» [64, с. 641]. У сучасних східнослов'янських мовах ***овсяник лексема*** вживається в одному значенні «ведмідь, що винищує овес на полях» [166, с. 457].

2.4.4. Найменування діяча з акцентуацією «інструменту дії»

Найпродуктивнішою семантико-синтаксичною мотиваційною моделлю функціональних похідних найменувань особи у східнослов'янських мовах XVII ст. є модель, куди входять ознака «ставлення до об'єкту праці» (предмету праці, об'єкту посадового ведення, кінцевого продукту праці), що обумовлює відіменний характер деривації.

Всередині похідних найменувань, утворених на базі цієї ССММ, спостерігається спеціалізація суфіксальних морфем, що заміняють функцію **суб'єктного компонента** ССММ у словотвірній структурі дериватів.

Провідна тенденція розвитку словотвірної системи східнослов'янських мов XVII ст. пов'язана з семантичною спеціалізацією словотвірних морфем і до кінця зазначеного періоду проявляється у витісненні дублетних НО.

Деривація особових імен, поряд зі спеціалізацією словотвірних морфем у вираженні певного типу відносин, відображає також словотвірну варіантність, конкуренцію словотвірних суфіксів і дозволяє виділити домінантні та

периферійні словотвірні морфеми – засоби репрезентації семантичної функції діяча.

У східнослов'янських мовах досліджуваного періоду спостерігається зростання продуктивності ономасіологічної ознаки ставлення до процесу праці.

Загалом деривація особових іменників характеризується інтенсифікацією продуктивності ономасіологічної ознаки ставлення до процесу праці, збільшенням віддієслівних утворень у різних сферах номінації: у ремісничій, адміністративній та сільськогосподарській термінологіях.

Розподіл продуктивності ономасіологічних ознак функціональних назв осіб у аналізований період обумовлено екстралінгвістичними факторами (позалінгвістичними причинами): відсутністю спеціалізації та пооперaційного поділу праці в домашньому та ремісничому виробництві, примітивністю знарядь праці, неактуальністю номінацій особи за вказаними.

Словотвірні номінації особи, мотивовані ознакою «дія» характеризуються різноманітністю структурних типів у системі російського субстантивного словотвору XVII ст.

Семантична функція діяча найбільш широко представлена суфіксами, що взаємодіють з основами дієслів активної фізичної дії.

Найменування діяча, мотивовані ознакою «дія, що виконується особою», утворюються у вигляді широкого ряду суфіксальних морфем, функціонування яких визначається насамперед семантичним контекстом виробляючих дієслів.

2.5. Найменування осіб за місцем проживання, походженням

Назви осіб відносно територіальної ознаки численні у словниковому складі кожної мови, представляють відкриту групу лексичних одиниць, що поповнюється новоутвореннями, пов'язаних відносинами регулярного словотворення з власними іменами – назвами населених пунктів: міст, селищ, сіл тощо.

Назви особи за етнічною належністю, територіальною ознакою займають особливе місце серед особистих іменників. Ці дві лексичні групи слів об'єднуються на основі спільності їх словотвірної бази та засобів репрезентації: вони представлені одними й тими самими словотвірними типами. Вже в пам'ятниках давньоруської писемності міститься значна кількість іменників, утворених за допомогою слов'янських суфіксів від географічних назв (*русич – Русь*, *краковляни – Краків* та ін) та етнонімів. Спільність зазначених ознак похідних найменувань обумовлена, переважно, специфікою власного імені, позбавленого номінативного значення і виконує функцію індивідуалізації, виділення конкретного об'єкта (території, країни, території, народу, народності). Мутаційні словотвірні значення «мешканець певної території, місця, названої твірним словом», «представник певного племені, народності, названий твірним словом» формувалися шляхом семантичних трансформацій:

а) назву території, місцевості – люди, населення цієї території, місцевості – «представник даної території, місцевості»;

б) «назва племені, народності» – представник цього племені, народності» [119, с. 6].

У пам’ятках писемності Київської Русі містяться найменування ***голичичи***, ***демгуничи***, ***бореричи***, ***египьтяне***, ***корсуяне***, ***кроколяне, ладожане***, ***смольяне***, ***словянинъ*** інші. У давньоруський період назви осіб за етнічною та територіальною приналежністю утворювалися за стародавніми словотвірними моделями назв племен (***половцы, словяне, вятичи*** і т.п.), оформляючись суфіксами **-ець, -ане (-яне), -чане, -итинъ (-ятинъ), -ичи.**

У східнослов’янських мовах XV–XVI ст. найпродуктивнішими були деривати з формантами **-ьць, -анинъ (-яninъ)**, менш продуктивними – похідні, утворені за допомогою суфіксів **-итинъ, -ичи, -атинъ (-ятинъ).**

Функціонування словотвірної морфеми **-анинъ (-яninъ)** регулюється певними морфонологічними умовами. Як правило, за допомогою суфікса анинъ (-яninъ) утворюються назви жителів від основ на **-ч, -ичи** (*Галич* – ***галичане***, *Заволочье* – ***заволочане***), на **-к** з чергуванням к/ч (*Волок* – ***волочане***, Лукы – ***лучане***), на **-ьць, -ица, -ца** (*Торопец* – ***торопчане***, *Нередица* – ***нередичане***, *Елеца* – ***елечане***), на **-ж** (*Суроож* – ***сурожане***), на **-га** і на **-д** , що чергуються з відповідною фонемою ж (*Ладога* – ***ладожане***, *Вологда* – ***воложане***).

Суфікс -ьць приєднується переважно до основ на -инъ (*Жукотинъ* – ***жукотинцы***), на губний **+ль** (*Переяславль* – ***переяславцы***), на **-ма, -на** (*Вязьма* – ***вяземцы***, *Коломна* – ***коломенцы***), на **-ань** (*Колывань* – ***колыванцы***), до складних основ з ***другим*** компонентом – **городъ** (*Бѣлгородъ* – ***бѣлгородцы)*** **.**

Словотворчий тип особистих іменників на **-ичи** в пам’ятках писемності Русі представлений двома групами похідних, що виникли в різні періоди:

а) новгородсько-псковською групою найменувань раннього давньоруського періоду XI–XII ст. (Псковичі, островичі, порховичі, боровичі та ін.);

б) московською групою похідних XIV–XVI ст. (Ржевичі, Серпуховичі, Можаїчі, Местічі, Вязмичі, Москічі та ін).

Суфікс **-ичи** взаємодіє з основами різної морфонологічної структури, порівн.: ***туровичи, можаичи, усомичи, пермичи***.

На відміну від перерахованих вище основ, що виробляють, на **-г, -к, -ч, -ж, -ец, -ца, -ица -ин, -городъ, що** характеризуються примусовим зв’язком з однією словотворчою морфемою – суфіксом **-анинъ (-янинъ), які** виробляють інших структурних типів, особливо на **-ов, -ев, -ьск,** взаємодіють із різними формантами, порівн.: *Орховъ* – ***орховцы***, *Серпуховъ* – ***серпуховичи***, *Юрьевъ* – ***юрьевчане***, *Брянскъ* – ***брянцы***, *Изборскъ* – ***изборяне***.

Серед основних причин словотвірної варіативності найменувань жителів у давньоруській мові називають:

а) згасання однієї словотвірної моделі та активізація іншої на певній діалектній території. З цими процесами пов’язують появу дублетів на **-ьць** і **-анинъ (-янинъ)** більш ранніх форм на **-ичи** в новгородсько-псковському діалекті після XII ст. (СР ***видковичи*** – ***видковцы***, ***витковляне***) і дублетів на **-ичи** до форм на **-ьць** у пам’ятках писемності Русі XIV–XVI ст. (***вяземцы*** – ***вязьмичи***, ***можайцы*** – ***можаичи***);

б) проникнення в книжну мову народно-розмовних форм (порівн. ***новоторжьцы*** в текстах літописів та ***новоторжане*** – у грамотах);

в) співіснування похідних найменувань різної діахронічної глибини, що виникли в різні періоди розвитку мови (наприклад***, коломенцы – коломничи***);

г) фіксація в пам’ятках писемності апелятивів різного діалектного походження (наприклад, московського ***козличи***, суздальського ***козляне***);

д) відсутність сингулятивних похідних від апелятивів на **-ичи** (***псковичи***, но ***псковитинъ***, ***коломничи*** – ***коломнятинъ*** и ***коломнянинъ***), а також утворення форм множини сингулятивів за допомогою усічення суфікса **-инъ.**

Упродовж XVI–XVII ст. спостерігається активний розвиток лексичної групи найменувань особи за етнічною та територіальною належністю: формуються нові словотвірні структури, розширюється необхідна для нових номінацій словотвірна база, інвентар суфіксів збагачується новими словотвірними формантами.

Проведений нами аналіз відтопонімічних особових іменників, засвідчених східнослов’янською писемністю XVII ст., дозволяє виділити три основні підгрупи:

а) найменування осіб, мотивовані ознакою етнічної власності;

б) найменування осіб за територіальною належністю;

в) найменування осіб за місцем проживання.

Назви осіб стосовно територіальної ознаки численні в словниковому складі кожної мови, представляють відкриту групу лексичних одиниць, що поповнюється новоутвореннями, пов’язаних відносинами регулярного слововиробництва з власними іменами – назвами населених пунктів: міст, селищ, сіл тощо.

Важливим компонентом ідентифікації людини в діловій писемності є його характеристика стосовно місця проживання. Номінація особи стосовно місця проживання,

походження у діловій писемності XVII ст. здійснюється кількома способами. Наприклад, у Митній книзі м. Вологди 1634–1635 рр. широко використовуються описові характеристики особи за місцем проживання, походження. Описові характеристики особи за територіальною ознакою передаються:

а) конструкціями з присубстантивним родовим означальним у препозиції до власного імені (зазвичай двокомпонентного, що складається з особистого імені та прізвища) типу *«**Села Туронтаева Козьма Алексеев** явил 2 воза пеньки, цена 30 р.» (с. 420)* /Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 420/*; «**Села Брусничного Мартьян Окулов** явил на санех 30 п. сала, цена 21 р.// 2 д. И всего взято 8 ал.2д. платил»* / Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 593/; *«Рыбнои слободы Олфей Ондреев явил на соляную покупку 500 р. денег»* / Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 64/.

У формі родового означального таких конструкцій виступають переважно атрибутивні словосполучення – назви адміністративно-територіальних одиниць *Новгородский уездъ, Ростовский уездъ, Волжский уездъ, Вологодский уездъ,* например*: «Ноугородского у. Михайло Алексеевъ явилъ на санехъ 50 рыбъ лососины, цена 5 р. Взято 3 д. Платил того же дни»* / Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 925/*; «Ростовского у. Козьма Одриевъ явилъ 9-ры сани, 50 р. Денег, 5 чел.»* / Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 529/; *«Волжского у. Офонасей Ивановъ явилъ 2 кипы хмелю, 2 чел.; цена хмелю 40 р.»* / Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 565/ тощо;

б) Назви дрібніших одиниць адміністративно-територіального поділу *волость, округ, слобода* разом із власними іменами – відносними прикметниками з суфіксами

-ск-, -н- типу *Артебовская волость, Чарондский округъ* у записах митної книги використовуються у формі називного відмінка множини перед особистим ім'ям та прізвищем, наприклад**:** ***«Артебовские вол. Митрофан Герасимов*** *явил на 2 санехъ пшеницы. Взято 7 ал. 3 д*.» /Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 459***/;*** ***«Вологоцкого у. Ухтюнские вол.*** *Иванъ Васильевъ явилъ на санехъ 5 бочокъ рыбъ просольныхъ, цена 10 р.»* / Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 172/; *«****Чаронские округи Печенские вол****. Никита Ивановъ явилъ на санехъ 13 бочекъ рыбъ просольние да сукно, 3 чел. Цена товару 13 р.»* / Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 504/.

в) Житель Карашівської волості Ростовського повіту в митній книзі зареєстрований як ***ростовецъ*** наступним чином*: «****Ростовецъ Карашевские вол. Богданъ Олексеевъ*** *явилъ 4 возы пеньки, возъ лыкъ, двои сани напорожие»* /Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 342/; мешканець с. Версова Нижегородського повіту записаний нижегородцем с. Версова: *«****Нижегородецъ с. Версова Артемей Андриев*** *явилъ 7 возовъ пеньки, 5 чел.; цена пеньке 120 р.»* /Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 424/.

З наведених прикладів видно, що дериват ***ростовецъ*** у контексті митних записів пов'язаний деривaційними відносинами з ***Ростовский уездъ***, ***нижчегородецъ*** – з ***Нижегородский уездъ***.

г) Для характеристики жителя Переяславля Рязанського Бажена Дмитрієва в митному записі використовується словотвірна номінація катойконім ***переяславецъ:*** *«Переяславец Бажен Дмитриев сын Игнатьев явил 17 возов пеньки. Цена 100 р.»* /Тамож. кн. г. Вологды 1634–1635 гг., с. 282/.

У пам’ятках писемності XVII ст. використовуються відапелятивні найменування осіб, мотивовані ономасіологічною ознакою ставлення до місця проживання. За часом їхньої першої письмової фіксації відапелятивні НО цієї групи розподіляються таким чином:

XI століття – ***поморецъ*** у значенні «мешканець помор’я»;

XII століття – ***посажанинъ*** у значенні «мешканець посада»;

XIII століття – ***бѣлица*** у значенні «та, яка живе в монастирі»; ***кончане, кончанинъ*** – «той, хто живе на кінці (частина міста)»;

XIV століття – ***единожитель*** у значенні «Той, хто існує, живе з кимось під одним дахом» ;

XV століття – ***окологородець; посадный*** у значенні «мешканець міста»;

XVI століття – ***озерчанинъ*** у значенні «той, хто живе біля озера» , ***порубежанинъ –*** «той, хто живе в прикордонній області» ;

XVII століття – ***будникъ (бутникъ)*** у значенні «той, хто приписаний до буденного стану»; ***верховецъ –*** «той, хто живе у верхів’ї річки»; ***межщикъ*** – «сусід».

Верховецъ

Житель верхів’я річки в російській мові XVII століття мав найменування ***верховецъ***. НО утворено за допомогою суфікса **-ецъ** від основи прикметника ***верховыи*** «верхній» праслов’янської за походженням [244, с. 54], тобто, за словотворчою моделлю: «основа прикметника + суфікс **-ецъ**».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського дана лексема відсутня. Вперше лексема ***верховецъ*** почала вживатися в російській мові XVII століття, що відбито в Актах

Холмогорської митної хати 1674 р.: «*Отпущены… вниз по Пѣнеги к Колмогорамъ… Матвѣи Ильинъ с товарыщем верховцы, а у них на плоте три коровы»* [192-2, с. 103].

У XIX столітті слово ***верховецъ*** мало значення «мешканець верхових місць, що прийшов зверху, за течією річки» [63, с. 185].

У словниках тлумачних словників сучасної російської мови ***лексема верховец*** відсутня.

Межщикъ

Сусід, той, хто жив межа в межу в російській мові XVII століття іменувався ***межщикъ***. Утворення виникло за допомогою суфікса **-щикъ** від основи іменника (по корені *праслав* .) східнослов'янського за походженням [172-1, с. 559; 203-2, с. 127; 233-2, с. 291; 244, с. 228]; тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-щикъ**».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського ***лексема межщикъ*** відсутня. Вперше дана лексема почала вживатися з XVII століття: *По скаскѣ старожилов и межщиковъ и по признакамъ что въ книгахъ написано* /А. Пискор. м., 218, 1660 г./.

В академічних словниках східнослов'янських мов XVIII, XIX і XX століть НО ***межщикъ*** не фіксується.

Озерчанинъ

Так у досліджувану епоху називалася людина, яка мешкала біля озера. Утворення виникло за допомогою суфікса **-аниньъ** від іменника *озеро* старослов'янського за походженням), тобто за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-аниньъ**».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського дана лексема відсутня. Вперше лексема ***озерчанинъ*** почала вживатися в XVI столітті, що відображено в пам'ятках писемності:

«А промѣнили озерчане въ тѣхъ пожень мѣсто пожню Олховецъ» / Кн. Прих. Моск. II, 328, XVI / [192-12, с. 308].

У наступні періоди історичного розвитку східнослов'янських мов лексема ***озерчанинъ*** не використовується.

Побережанинъ.

Людина, яка жила на березі, на узбережжі, в XVII столітті мала назву ***побережанинъ***. Слов'янське утворення виникло за допомогою суфікса **-анинъ** від основи праслов'янського іменника *побережье* (172-1, с. 61; 244, с. 29], тобто за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-анинъ**».

Вперше лексема ***побережанинъ*** з'являється в текстах XII столітті в значенні «житель побережної місцевості»: *«А попѡвъ святаго Великого Ивана, дьякона, и дяка, и стрѡжѡвъ призирати старостамъ Иваньскимъ, и коупцамъ и старѡстамъ пѡберескимъ и пѡбережанѡмъ»* /Грам. кн. Всевол. Д. 1136 г./ [203-3, с. 984]. У тому ж значенні дериват ***пебережанинъ*** вживався в східнослов'янських мовах XVI століття: *«Сколко будет к лодье или к судну тяглецовъ надобеть, тутошныхъ побережанъ, порожанъ и тѣхъ людей имати тутошнихъ жылцовъ»* /СГГД, II, 142. 1598 г./.

В академічних словниках слов'янських мов XVIII, XIX і XX століть дана НО не фіксується.

Поморецъ

Так у досліджувану епоху іменувався людина, яка мешкала на березі моря, мешканець Помор'я. Східнослов'янське утворення виникло за допомогою суфікса **-ецъ** від основи давньоруського іменника *поморье* [203-2, с. 1162], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс - **ецъ**».

Вперше НО ***поморецъ*** (***поморяне***) з'являється в текстах XI ст. у значенні «*мешканець* помор'я» в «Повісті временних *літ»: «Словѣни же иніи ... прозвашасѧ Поморѣне»* [203-2, с. 1162]. У XVII ст. вживається в «Книгах приходо-витратних Онезького хресного монастиря»: *«Порцу бобылку Демки, что он на устье Онежскомъ лодью конопатилъ 4 дни дано 4 алтына»* [192-17, с. 128].

Лексема ***поморецъ*** фіксується в «Тлумачному словнику» В. І. Даля з тією ж семантикою [65, с. 275]. У сучасній російській мові вживається форма множини ***поморяне*** мн.ч. (од. поморянин) з тим самим лексичним значенням «жителі помор'я» [197-3, с. 284].

Порубежанинъ

Житель прикордонної області XVI столітті мав назву ***порубежанинъ***. Слов'янське утворення виникло за допомогою суфікса **-анинъ** від основи давньоруського за походженням іменника *порубежье* [244, с. 361], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-анинъ**».

У «Матеріалах для словника…» І. І. Срезневського дана лексема відсутня. Вперше похідне НО ***порубежанинъ*** вживається в пам'ятках східнослов'янської писемності XVI ст.: *«Въ брани нѣкоей и валкѣ недавно бывшей противу большого нѣмецкого чина магистра Ливоновского и вѣрныхъ ихъ тоземцовъ и порубежанъ отъ отца нашего и отъ наших людейкрѣпко побѣждени»* /Рим.имп.д. 1, 138. 1505 г./.

У пам'ятках писемності XVII століття з'являється однокорінний дериват ***порубежщикъ*** зі значенням «мешканець сусідньої області». Ця лексема утворена за допомогою суфікса **-щикъ** по тій же моделі: «основа іменника + суфікс **-щикъ**». Наведемо приклад: *«И предь **порубежщикомъ**, продавцамъ ... въ тое свою вотчину и дѣтей его внучетъ не вступаца, отъ судер*евщиковъ …

очищать и въ томъ харчий и убытка никакого не доставить» / АЮБ II, 433, 1686 г./ [192-17, с. 135].

У XIX столітті не відзначені лексеми ***порубежанинъ, порубежщикъ***, проте В. І. Даль у «Тлумачному словнику» фіксує похідне НО ***порубежникъ*** з близьким значенням «прикордонний житель, межа в межу» [65, с. 324].

В академічних словниках слов'янських мов наступних періодів дані лексеми не фіксуються.

Посажанинъ

Відсубстантивне найменування ***посажанинъ*** «той, хто жив на посаді – у торгово-ремісничій частині міста – і належав до тяглої міської громади», утворене за словотвірною моделлю «основа іменника + суфікс **-анінъ**», вживається в давньоруській писемності з XII століття в значенні «мешканець посаду»: *«Псковичи съ посажаны, своихъ хоромовъ блюдучи и заложиша стѣну деревяну…, а дѣлаша сами посажани своимъ запасомъ» /Псков. I л. 6973 г./* [203–2, с. 1215].

З XV століття лексема ***посажанинъ*** дещо розширила свою семантику «той, хто живе на посаді – в торгово-ремесленій частині міста і належить до міської общини»: *«А городьским людем белозерьским **посажанномъ** за озеро ѣздити и торговати по старинѣ» /АСВР III, 39. XVI в. ~ 1468 г./*; «*Отцы же повѣрившие* боярину, *взяша честный крестъ, евангелие и иконы, и книги по-прежниму и пойдошша въ полату, послѣдоваше же имъ и посажанъ мною»* /Чел. Савв. 120.1682 г./.

В. І. Даль у «Тлумачному словнику» відзначає архаїчний характер НО *посажанинъ* «мешканець посада, обиватель» послідом *старе* [65, с. 329]. У сучасній мові слово ***посажанин*** не збереглося.

Посадный

Так у досліджувану епоху іменувався мешканець міста. Загальнослов'янське утворення виникла за допомогою суфікса **-н-** від основи іменника посад давньопольського за походженням [233-3, с. 338], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-н-**».

Вперше лексема ***посадный*** у значенні «мешканець міста» почала вживатися в мові з XV століття, що відображено в пам'ятниках східнослов'янської писемності: *«Да проповѣдаю и прорекуть гл҃сомь всѣмо пасадны свои»* / Ним. VIII. 15. Библ. 1499 г./ /Мат.Бусл.53/ [203-2, с. 1230].

У російській мові XVII століття лексема ***посадный*** мала кілька значень: «той, що відноситься до посади, передмістя міста; посадський» і «житель міста»: *«Да провѣдают и прорекуть гл҃сомь всѣмь посадным [на поле: убибус] гл҃ющи. Исходите в гору» /(Ним. VIII, 15) Библ. Генн.1499 г./ [/Библ., 174 об 1663 г./ – «Всѣмъ посаднымъ своимъ во Иер҃елим»*] [192-17, с. 150]. У наступні періоди розвитку східнослов'янських мов НО ***посадный*** виходить із вживання.

Кончане (кончанинъ)

Жителі якогось району міста (кінця), як самостійної адміністративної одиниці, іменувалися в мові XVI століття ***кончане***. Утворення виникло за допомогою суфікса **-ан-, -анинъ** (кончанин) від основи іменника *конец* давньослов'янського за походженням [203-1, с. 1275; 244, с. 187], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-ан-**».

Вперше дана лексема почала вживатися у XIII столітті. І. І. Срезневський відзначає лексему кончани зі значенням «жителі кінця (частини міста)»: *«И оубишга моу проу, а* ***кончанъ*** *другыи»* /Новг.1л. 6726 в./. [203–1, с. 1275];

«Твьдиславъ же… пойде съ людинемь ***концемь*** *и съ Пруси… и убиша мужъ Прусъ, а* ***концямъ*** *другый»* / Новг. І лет, 208/.

З XVI ст. дана лексема вживалася в тому ж значенні: *И всѣ кончане Запсковского концы сказали* / Псков.п.кн., 9, 1587 г./. У «Тлумачному словнику» В. І. Даль фіксує слово *кончане* зі значенням «мешкають край міста, селища, наприкінці, біля вигону» [64, с. 151].

У сучасних східнослов'янських мовах іменник ***кончане*** не вживається.

Деревенщикъ

Так у досліджувану епоху іменувався той, хто розчищав землю під ріллю та селився на цьому місці. Власне утворення виникло за допомогою суфікса **-щикъ** від основи, давньоруського за походженням, іменника [244, с. 106], тобто. за словотвірною моделлю: «основа, іменника + суфікс **-щикъ**».

У пам'ятках руської писемності ця лексема вперше згадується в XVI столітті зі значенням «житель села», наприклад: *«Монастырьским людемъ и крестьяном, весьского села сеячаномъ и деревенщикомъ»* /Тамож. Весьи. гр. 1563 г. / [203-1, с. 653]. Наприкінці XVI століття дана лексема дещо розширила свою семантику «той, хто розчищав землю під ріллю і селився на цьому місці», що відображено в пам'ятках офіційно - *ділової писемності: «Пожаловал есми Высоцкого села старосту и всѣхъ крестьянъ, селчанъ и деревенщиковъ»* /АИ, І, 198, 1566 г./; *«А дань, и оброкъ, и служба государева, и всякые подати* мнѣ *Обросу и своими детми тои зем <ли> съ полуторыхъ вервеи давати въ монастырь, какъ ихъ* ***деревенщики*** *дають, по нему съ верви»* /Гр.Дв. І, 222, 1600 г./.

Дана лексема в XIX столітті набула іншого значення ***деревенщикъ*** – «сільський житель» [63, с. 430; 190-8, с. 11].

У наступні періоди розвитку лексема ***деревенщик*** не вживається і не фіксується сучасними тлумачними словниками.

Окологородецъ.

Людина, що живе біля міста, на околицях міста, у XVII столітті іменувався ***окологородецъ***. Слов'янське утворення виникло за допомогою префікса **около-** і суфікса **-ецъ** від основи іменника *город* праслов'янського за походженням (Звукове оформлення схід.-слов. ср.: ст.-сл. Градъ; польск. grod «город) [244, с. 90], тобто, за словотвірною моделлю: «префікс **около-** + основа іменника + суфікс **-ецъ**».

Вперше дана лексема почала вживатися XV століття. І. І. Срезневський у «Матеріалах» значення НО ***окологородецъ*** описує дефініцією «мешканець передмістя, околиці міста» [203-3, с. 645]. Наведемо приклади *«А кто мясо привезетъ на самѣхъ городском человѣк Бѣлозерецъ и окологородецъ и изо всѣхъ волостеи Бѣлозерскихъ, имъ у ихъ имати съ стяга по полудензѣ» /Таможг. Бѣлоз.гр. 1497 г./; «Городской человѣкъ и окологородецъ»* /Тамож. Новг. гр. 1571 г./; *«А кто приѣдетъ окологородецъ, изо всѣхъ Волостей Дмитровскихъ выъ село Рогачево съ товаромъ съ какимъ ни буди, опричь дров и жита, и таможникомъ у нихъ имати съ рубля по денгѣ»* /ААЭ, III. 162. 1621 г./ [192-12, с. 333].

У російській мові XVI століття функціонував субстантивний прикметник (прикметник у іменнику) ***окологородецький*** у значенні «той, хто живе на околицях міста» [192-12, с. 322]. У писемності XVII століття використовується відносний прикметник ***окологородный*** – «що знаходиться, розташований, або живе біля міста, приміський». У діловій писемності воно зазвичай входить у

формулу ідентифікації особистості, наприклад: «*Тотьмянинъ* ***окологородный*** *крестьянинъ Осипъ Никитинъ сынъ Ноздря продалъ Игнатью Третьяку Максимову своё повытьё*» / Там.кн., I, 520. 1634 г./.

У XIX століття лексема *окологородецъ* не функціонувала, вживалося номінативне словосполучення ***окологородный обыватель*** [64, с. 665].

Будникъ (Бутникъ).

Селянин, приписаний до будного стану, майдану, у східнослов'янських мовах XVII століття іменувався ***будникъ.*** У «Матеріалах» І. І. Срезневського лексема ***будникъ*** відсутня. Вперше лексема почала вживатися в XVII століття, що відображено в пам'ятках писемності: «*Да их же де приказщик заставляет на ключевом майдане в гарть дров подваживать, а на иных де майданах дрова носят бутники»* /Хоз.мор., 1, 125, 1659 г./.

У «Тлумачному словнику» В. І. Даль фіксується лексема у формі множини ***будники*** зі значенням «колишні будні, майданні селяни, колись приписані до казенних будних майданів» /Пенз.нижг./ [63, с. 136].

У тлумачних словниках сучасної мови НО ***будник*** не фіксується.

Единожитель

У досліджувану епоху так називалася людина, яка жила разом із кимось, під одним дахом. Утворення виникло шляхом складання основ чисельника ~ *дин* (один) старослов'янського за походженням [244, с. 122] та *житель* (утвореного від основи загальнослов'янського дієслова жити + суфікс **-тель**) [244, с. 131], тобто, за словотвірною моделлю: «основа числівника + основа іменника».

Вперше НО ***единожитель*** вживатиметься в давньоруській писемності XIV століття. Наведемо приклади:

«*Молящи ~ диножителина иллюстрации того пріемши едиообразна того сътворити».* /Жит. Ед. Сик. 26. Мин.Чет.апр.26/ [203–1, с. 811]; *«И по совѣту троецкого игумена Профирия избраша Иллариона Данилова же постриженика, иж(е) бяше единожитель Порфирию: бысть в пустыни на Белѣ озере и тогда ж (е) живяше Илларион в Порьевѣ пустыни».* /Ж.Дам.Пер., 61 XVI в./; *«Постъ и покаяние члвкомъ дшам спотел (ь)… со ангелы единожител (ь)»* /Правила, 219. XVII в./.

У XIX столітті слово ***единожитель*** мало значення «співмешканець, який живе разом з кимось» [63, с. 515].

У словниковому складі сучасних східнослов'янських мов лексема ***единожитель*** не збереглася.

Висновки до розділу 2

Опис системи суфіксального словотвору особових іменників східнослов'янських мов XVII століття в мотиваційному аспекті показує, що ССММ досліджених дериватів зі значенням особи характеризуються власним набором активних словотворчих морфем, продуктивних словотвірних типів. Найменування діяча утворюють одну з словотвірних категорій іменників і позначають особу за професією, родом заняття. Ядро імен діяча у східнослов'янських мовах досліджуваного періоду становлять відсубстантивные НО, в основі яких лежать ССММ, що організовуються предикатом дії. Зазвичай вони мотивуються такими компонентами:

1) «кінцевий продукт, результат дії» (наприклад, ***боронникъ*** – «той, хто робить борони»; ***винарь*** – «той, хто робить вино»);

2) «знаряддя праці, яким здійснюється дія» (наприклад, ***плугарь*** – «той, хто оре плугом»; ***веревникъ*** – «той, хто вимірює землю мотузкою»);

3) «предмет торгівлі» (наприклад, ***житникъ*** – «той, хто торгує житом», ***калачникъ*** – «той, хто продає калачі»);

4) «об'єкт опіки» (наприклад, ***овчарь*** – той, хто доглядає вівців), ***коровникъ*** – «той, хто доглядає корів»;

5) «матеріал, що служить для виготовлення якогось виробу» (наприклад, ***овсяникъ*** – «той, хто робить з вівса борошно, крупу», ***глинарь*** – «той, хто використовує глину»);

6) «об'єкт застосування дії (об'єкт впливу)» (наприклад, ***пѣскарь*** – «той, хто видаляє пісок», ***бобровникъ*** – «той, хто обробляє боброві шкури», о***городникъ*** – «той, хто обробляє город»);

7) «об'єкт присвоєння» (наприклад, ***бобровникъ*** – «той, хто ловить бобрів», ***данникъ*** – «той, хто збирає данину»).

РОЗДІЛ 3
НАЙМЕНУВАННЯ ОСІБ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ XVII СТОЛІТТЯ

Пам'ятки східнослов'янської писемності XV–XVII ст. містять численні найменування особи, пов'язані з селянським побутом, сільським господарством, що відображають одну з головних сфер матеріального виробництва та найдавніший, традиційний вид занять східних слов'ян: землеробство, тваринництво, полювання та рибальство.

За видами діяльності, що репрезентуються, агентивна лексика цієї сфери поділяється на такі групи:

– найменування осіб, які займаються землеробством;
– найменування осіб, які займаються садівництвом, городництвом;
– найменування осіб, які займаються тваринництвом, птахівництвом, рибальством.

У аналізованих номінаціях отримують мовне втілення всі ланки сільськогосподарського трудового процесу (підготовка, обробіток ґрунту, посівні роботи, збирання врожаю), відповідно до яких в агентивній лексиці землеробства виділяються підгрупи:

1) найменувань осіб, які займаються розчищенням землі (підготовкою землі під ріллю; розчищенням, оранкою);

2) найменування осіб, які відповідають за порядок виконання сільськогосподарських робіт;

3) найменування осіб, які займаються збиранням урожаю.

Адміністративні та правові аспекти сільськогосподарської діяльності отримують відображення у підгрупах:

- назви осіб, які займаються поділом землі;
- найменування осіб стосовно умов землекористування.

3.1. Найменування осіб, які займаються землеробством

Пов'язані із землеробством і селянським побутом найменування особи, відбиті у пам'ятках писемності досліджуваного періоду, представлені мовними одиницями різних способів номінації: афіксальними похідними, складними словами, складеними найменуваннями ***(пахарь, наземникъ, землепашецъ, белоземецъ, бѣлоземецъ, бѣлый земецъ, пашенный человекъ, бѣлопашенный козакъ*** и др.).

До складу НО сфери землеробства входять номінації, відомі східнослов'янській писемності з:

XII ст. – ***орачъ*** «пахарь» [203-2, с. 704],

XIII ст. – ***земледѣлець***,

XIV ст. – ***земецъ, исполовникъ (половникъ)***,

XV ст. – ***заказчикъ, заказщикъ, закосникъ, закосщикъ, изоръникъ, зорникъ***,

XVI ст. – ***земледѣлатель, полетяжатель***

Вони активно функціонують і в текстах XVI–XVII ст.: *Послабляй же* ***земодѣльнику*** *въздѣлаете цѣлизны своя /* Ж. Иос. Вол., 22, 1566 г./; *Трудолюбии отъ* ***земледѣльникъ*** *внегда аще видятъ дрѣво бесплодно и непитамо ... съ мнозѣмь тщаниемь отсѣцаютъ то* /ВМЧ, Сент. 14–24, 798. XVI в./ [192–5, с. 373]; *И покаряшеся своему супружнику, нашему же оцю, якоже во время оскудѣниа земледельства даати* ***землетрудцемъ*** *даания* /ВМЧ, Дек 6–17, 1105, XVI в./; *Елики от* ***землетрудникъ*** *или рукохудожникъ приимутъ дары, труждающихся и защищения ищущихъ, огнь и муку себѣ собираютъ* /Скрижаль, III, 168, 1656 г./.

Земледѣлатель *ли еси?* /Сл. лет. Дан. (Жм.), 11, XVI в./; ***Земледѣлатели*** *отъ плода вкушаютъ труда своего* /Стоглав., 101, XVII в. ~ 1551 г./*: «Аще кыи* ***земледѣлецъ*** *не по вѣданию осподаря земли или селищю вниедь и поновить, разоравъ, и сѣеть, да не приметь за трудъ поновлениа своего ... ниж самое то сѣмя»* /Кн. закононные, 42, XV ~ XII/; *«И бысть Каинъ* ***земледѣлецъ****, а Авель овцамъ пастырь»* /Ав. Святв. мира, 675, 1672 г./; *«Аще изнеможет* ***землѣдѣлецъ*** *еже дѣлати свое село, отбѣжит ... волостель назираеть то, да не имѣет области Никии* ***земледѣлецъ*** *утаити што от того»* /Кн. Законные, 46 XV в. ~ XII–XIII вв./; *«Аще* ***земледѣлецъ*** *пришлетъ дѣлати землю ... задатокъ вьзметъ и учнетъ дѣлати, и обративсѧ повръжетъ, цѣну достоиную земли той да отдас<ть>»* /Кн. Законные, 45, XV в. ~ XII–XIII вв./ [192-5, с. 373].

Переважна більшість агентивів у лексиці землеробства представляють новоутворення досліджуваного періоду: за нашими підрахунками, кількісне співвідношення інновацій та утворень попередніх періодів виражається числами 18:9.

За технікою номінації новоутворення XVI–XVII ст. аналізованої групи лексики поділяються на:

а) цільнооформлені найменування (однослівні афіксальні деривати та композити);

б) розчленовані (складні) найменування особи.

Так, в текстах XVI в. отримують першу фіксацію однослівні цільнооформлені номінації ***вытникъ; земледѣлатель, земледѣлецъ, земледѣльникъ, земодѣльникъ, землепашецъ, землетрудецъ***; у текстах XVII ст. вперше вживаються афіксальні деривати ***вытчикъ, грабарь, пахарь, пашилецъ, пашникъ, насѣвщикъ, наземникъ***; композити ***бѣлоземецъ, белопашецъ, бѣломъстецъ***; складне найменування ***бѣломѣстный козакъ***.

Однослівні номінації особи – новоутворення XVI–XVII ст., утворені способом основоскладання з афіксацією (10 слів), оформлені рядом суфіксів: **-ець, -никъ, -тель.** Позицію домінанти серед словотвірних морфем займає суфікс **-ецъ** (він бере участь в утворенні 6 нових найменувань особи): *земледѣлецъ, землепашецъ, земле-трудецъ, бѣлоземецъ, белопащецъ, бѣломѣстецъ.*

Один з найпродуктивніших в східнослов'янському субстантивному словотворенні деривaційних афіксів – суфікс **-никъ** – оформляє лексеми *земледѣльникъ, земо-дѣльникъ – морфонологічних* варіантів, що відрізняються фіналлю однієї і тієї ж твірної основи.

До периферійних засобів словотвору в аналізованій групі найменувань особи відноситься і суфікс **-тель**: він представлений у словотвірній структурі новоутворення XVI ст. ***земледѣлатель*** и ***полетяжатель***, що виник межі XV–XVI ст.

Наведемо приклади вживання вказаних інновацій XVI–XVII ст. у складі агентивної лексики землеробства: *«Да въ Себежскомъ же уѣздѣ въ волостяхъ были за Родивиломъ* ***Бѣлоземцы*** *для посыльныхъ листовъ, и тѣ волости нынѣ владѣютъ шляхта, и* ***Бѣлоземцовъ*** *въ неволѣ себѣ держатъ, а они* ***бѣлоземцы*** *хотятъ съ своей земли тебѣ государю служить»* /АМГ, II, 566, 1657 г./; *«А гдѣ за помѣщики и за вотчинъники живутъ торговые и мастеровые люди и* ***белопашцы,*** *и ихъ класть въ живущую пашню з бобыльскими дворы ровно»* /Писц. д. II, 26, 1627 г./ [192-1, с. 136]; *«И написались въ челобитную* ***бѣлопашцы*** *казаками, а они де не* ***бѣлопашцы*** *и не казаки, а* ***бѣлопашцовъ казаковъ*** *у нихъ въ усольѣ нѣтъ»* /ДАИ, X, 78, 1682 г./; *«****Бѣлопашенной козакъ*** *Ивашко Овдѣевъ, данъ 40 рублевъ»* /Нак. Пад., 79, 1669 г./.

*«Кузн<ица> **бѣломѣсца** Офонки, кузн<ица> **бѣломѣсца** козака Тимошки Губина* /Ряз. п. кн., I 7, 1597 г./; *«А по государеву указу черных сотенъ и слободъ тяглыхъ дворовъ **бѣломѣсцамъ** всякихъ чиновъ людемъ по оценкѣ продавать и отдавать не велѣно, а велѣно тѣ дворе продавать и отдавать чернослободцамъ»* /АМГ, III, 18, 1660 г./; *«Въ Серпуховѣ воевода князь Иванъ няжъ Львовъ сынъ Мосальской, а съ нимъ **бѣломѣстныхъ казаков** 12 г.»* /Д. Сторож. служ., 43, 1616 г./; *«Дворъ Мартынко Есиповъ, сѣетъ ржы 2 коробьи, а сѣна коситъ 15 копенъ, обжа; а **вытники** у него въ той обжѣ: диакъ Микитцкой та Гридка Исаковъ да Захарко»* /Кн. пер. Дерев. пят. 1, 811, ок.1595 г./; *«Подъячей Нечяй Гоголяевъ съ прикащикомъ съ нашимъ съ Петромъ с Кондратьевымъ, собрали насъ отоиников **вытчиковъ** и полвытчиковъ, всеко 12 человѣкъ»* /ДТП, II, 403, 1602 г./; *«Далъ в солоденю тремъ вытчикомъ за 8 празниковъ 4 алт҃ны»* /Кн. расх. Кир. м. №2, 27 об. 1568 г./ [192–3, с. 268]; *«Искалъ Чудова монастыря служка ... на всѣхъ **вытчикахъ** и содеревщикахъ, которые съ ними во Хонерскихъ ухожьяхъ промышлянетъ»* /Кн. п. Верхоцен. 2 в., 1674 г./; *«А **земцы** Бережскии даху Пскову триста рублевъ въ камену стѣну»* /Псков. I л., 6939 г./; *«А что ели убагали съ дядею своимъ Семеномъ Онисима **земчя** въ Ясенической земли, а та грамота утягаяная у Семена»* /Рукоп. Ост. п. 1396 г./; *«А буде Тируну не до земли (купленной), ино мимо **земца** не продати»* /Новг. купч. XIV–XV вв./ [203–1, с. 975]; *«Егда убо родится луна и бываетъ мс҃ць и тонце сущь – все **земци** бываютъ зряще на нь нарока и времяни служения»* /Палея Толк. 9 об. 1477 г./; *«Глаголютъ же **земци** яко сь(и) град Хевронъ жилище бѣ Авраамово»* /Флав. Полон. Иерус. II, 50. XVI – XI в./; *«И та [черемиса] ся наречетъ луговая ... и вся тѣ луги, **землепашъсцы** и трудницы и злолютыя*

ратники» /Каз. лет. 60 XVII в. ~ XVI в./ [192–5, с. 374]; *«И покаряшеся своему супружнику, нашему же оцю, якоже во время оскудѣниа земледельства даати* ***землетрудцемъ*** *даания»* /ВМЧ, Дек 6–17, 1105, XVI в./; *«Елики от* ***землетрудникъ*** *или рукохудожникъ приимутъ дары, труждающихся и защищения ищущихъ, огнь и муку себѣ собираютъ»* /Скрижаль, III, 168, 1656 г./.

У створенні афіксальних похідних найменувань особи, пов'язаних із землеробством, бере участь ширший набір деривaційних морфем. Він представлений суфіксами **-арь, -никъ, -щикъ/-чикъ, -ецъ**. Вони оформлюють невелику групу інновацій XVI–XVII ст. (8 лексем*):* ***пахарь, грабарь, пашникъ, наземникъ, вытчикъ, насъвщикъ, пашилецъ*** (всі – новоутворення XVII ст.). У цій групі нових найменувань осіб не простежується диференціація словотвірних афіксів за рівнем продуктивності, але необхідно відзначити появу в лексиці землеробства агентива ***вытчикъ*** – словотворчого синоніма слова ***вытникъ,*** відомого східнослов'янським мовам з XVI ст. Напевно, це свідчить про загальну для системи російського субстантивного словотвору того часу тенденції до зростання продуктивності агентивної морфеми **-щикъ/-чикъ**, тенденції до спеціалізації субстантивних словотвірних типів з конкуруючими формантами **-никъ** і **-щикъ/-чикъ** [241, с. 11–30].

3.1.1. Родові найменування землероба у пам'ятках писемності XVII ст.

Лексико-семантичну групу гіперонімічних найменувань, значення яких описується дефініцією «пахарь, земледелец», утворюють:

а) афіксальні похідні, формально-семантично пов’язані з синонімічними дієсловами ***орати, пахати***;

б) композити, формально-семантично пов’язані з об’єктними конструкціями.

У пам’ятках східнослов’янської писемності багато представлені варіантні номінації, похідні від основ синонімічних дієслів ***орати, пахати*** – «розпушувати землю для посіву, обробляти землю» [203-2, с. 891]. Лексико-семантичну групу особових іменників зі значенням «той, хто оре, орач» утворюють ряди словотвірних варіантів – однокорінних дериватів з різними суфіксами. Широкий ряд словотвірних варіантів утворюють похідні від загальнослов’янського дієслова ***орати*** «пахать»: ***оратай*** – ***орачь*** – ***оралъ*** – ***орецъ*** «пахарь» [203-2, с. 704]; ***пахати*** – ***пахотникъ*** (кінець XVI – середина XVII ст.), ***пахарь*** (середина XVII ст.).

Похідні від основи загальнослов’янського дієслова *орать* **[**172-1, с. 655; 203-2, с. 704] найменування особи на ***-атай*** і з суфіксом ***-ачь оратай, орачь*** використовуються в ранніх пам’ятниках давньоруської писемності у значенні «пахарь, земледелец» [203-2, с. 704; 203-3, с. 104], наприклад: *«Володимерь градъ есть пригородъ нашь, и живутъ в немъ наши холопи каменосѣчци и древодѣлци и орачи»* / Никоновская летопись 6684 г./; *«Ино одѣяние воину…, ино желѣзному ковачю, ино орачю»* /Стогл. И.Г.Р. 1Х. пр. 828/; *«И ратаи сѣе на простѣ тьчи земли, нъ надобрѣ»* /Изб. 1073 г., 90/; *«Дьньсь пѣсньми оувяземъ Кура съ Иваномъ, рата благодати»* /Стих. XII в., 141/.

У писемності XVII ст. відображається семантичний розвиток НО ***орачь***, який набуває семи негативної оцінки і передає як номінативне значення «землероб, пахар» (ЛСВ 1), так і значення негативної оцінки «мужик, простолюдин,

невежа» (ЛСВ 2), що маркується в «Словнику російської мови XI–XVII ст.» стилістичною поміткою *лайка* [192-13, с. 62]. Порівн. контексти вживання НО ***орачь:*** а) у прямому номінативному значенні: *«Сице и воины, и коробнищи, и* ***ораче*** *и жателя створити обыкоша: они прежде времени брани и бронь очищають... и бръзды приготовляютъ»* /МЧ, Сент. 14–24, 866, XVI в./: «*Бысть Исавъ ловецъ и* ***орачъ»*** /Палея ист. сокр., 19, XVI в./; б) у похідному значенні: *«Начешу подъяему царьский указъ чести, Емельянъ не воста и шапки не сня, и вся ево станица…орачи, невѣгласи, сѣляне, никто не воста и шапки не сня»* /Евфр. Отрадит. Пис., 30, 1691 г./.

У східнослов'янських мовах XVII ст. спостерігається розширення варіантного ряду словотвірних номінацій похідними НО з суфіксами **-аль, -ецъ:** ***ораль, орецъ*** [192-13, с. 60, 67].

Варіантні словотвірні номінації ***оратай, ораль, орецъ*** у писемності XVII ст . функціонують у значенні «пахар»: ***«оратай, орачь»*** /Влх. Словарь, 31, XVII в./; «***ораль*** *– живый на селѣ, орый плугом своим»* /подпись под рис. ВРКП. XVI в./ [192-13, с. 60]; «***орцомъ*** *давати наму 2 алтына»* /Кн. расх. Свир. м. 6, 68, 1615–1631 г./; «*Нарядникъ старецъ Леванид дал* ***орцу*** *найму четыре алтына да сѣнокосцу шесть алтынъ»* /Кн. прих.-расх. Свир. м., №25, 97 об., 1658 г./ [192-13, с. 67].

Формально-семантично пов'язані з дієсловом ***орати*** номінації особи поступово втрачають актуальність у зв'язку з архаїзацією твірного дієслова та всіх компонентів його словотворчої парадигми, витісненими синонімічними лексичними засобами, що формуються на словотворчій базі дієслова ***орати***.

Так, в «Матеріалах» І. І. Срезневського словотвірна парадигма твірного дієслова ***орати*** «пахати» представлена НО ***орачь*** – «пахар»: ***орати***, ***орамый***: ***орамая земля*** = ***ворамая земля*** «пашня, пахотна земля, земля, придатна під пашню»; ***оратва*** и ***орание, орало***; ***ораница*** «пашня, пахотна земля» и ***орамица*** «пашня, земля придатна під пашню» – конденсат словосполучення ***орамая земля*** «пашня, пахотная земля, земля, годная под пашню»; ***орачь*** «пахарь» [203-2, с. 703–704].

Дієслово ***орати*** і віддієслівні субстантиви вживаються в текстах різних жанрів протягом давньоруського періоду: *«Жены ни* ***орють****, зижють храмы, мужьская дѣла творѣть»* /Повесть временных лет, Введение/; «*На весну начнетъ смердъ тотъ Орати лошадю тою»* /Ипатьевская летопись 6619 г./; «*Уставили бо ихъ Татарове, да имъ Орють пшеницю и проса»* /Ипатьевская летопись 6749 г./; «*Ни косити, ни орати»* /Договорная грамота Вас. Дм. 1389 г/; «*Болшимъ людемъ изъ монастырьскихъ селъ… монастырь и дворъ тынити, хоромы ставить, игумновъ жеребеи весь рольи* ***орати*** *възгономъ»* /Уст. гр. с. Кипр Конст. мон. 1392г./.

Синтаксичні деривати ***орание, оратва, ратва*** ілюструються в «Материалах» І. І. Срезневського одиничними прикладами з Быт. Х У. 6 по спискам XIV в. и XV в.: «**орание** – пахание: – ***Нѣсть ораниѣ, ни жатвы*** (по др. СП. ***оратвы***, ***ратвы***). /Быт. XV.6 по сп. XIV в./ ...**оратва** – пахание: – *Не боудетъ* ***оратвы,*** *ни жатвы*. /Быт Х V. 6. по сп. XV в. (В.)/» [203–2, с. 703–704]; іменник ***ораница*** – цитатами з тексту Грамоти кн. Ізяслава Мстиславовича 1148 року, ***орамица*** – з Новгородської купчої XIV–XV ст.: *«А заводъ тои земли отъ Юрьѣвскои границы простью в вьрхъ и съ прости возлѣ Оушьковскоую* ***ораницоу***

по вьрхнеи сторонѣ; Отъ Юрьѣвского межьника логомьподълѣ Юрьѣвскоую рель да подълѣ Юрьѣвскоую ***ораницю*** *логомъ, да по конецъ логоу промежъ* ***ораницы*** *Юрьѣвскои Оушькова поля»* /Грам. кн. Мст. 1148 г./; *«Се купи… пол-полца* ***орамои земли****…и въ другомъ мѣстѣ пол-полца* ***орамици****… и бережного лоскута половина* ***орамици****»* /Новг. купч. XIV–XV в. 22/.

На відміну від універбу ***орамица***, зафіксованого в одній пам'ятці пізньої давньоруської писемності, його семантичний еквівалент ***орамая земля*** («рілля, орна земля, земля, придатна під ріллю») відноситься до широковживаної в писемності цього періоду лексиці, порівн.: *«Горныи* ***орамыи земли****…и нарѣчскіи* ***орамыи земли****»* /Новг. купч. XIV–XV в.4/; *«Три села, дворы и дворища,* ***орамыи земли*** *тихъ селъ… и пожни тихъ селъ»* /Там само, 6/*; «На горѣ* ***орамы земли*** *и притеребы, и въ островѣ* ***орамыи земли****, и пожьнѣ, и притеребы, и въ островѣ* ***орамыи земли****, и пожьнѣ, и рѣпѣща»* /Там само, 9/; *«Далъ есмъ въ домъ святому Николи въ Чюъхченему…, дворъ и дворищо,* ***орамую землю****»* /Дух Вас. иг., около 1350 г./; *«Четверть наволока моего оучастька …****ворамои земли****, въ пожьняхъ, и въ лѣсѣ, и въ водахъ, и въ земляхъ, и во всемъ наволокѣ четверть моя»* /Дух. Арт. черн. около 1350 г./.

Синонімічні засоби виразу перелічених вище значень формуються протягом XVI ст.

Найраніші письмові свідоцтва функціонування дієслівної лексеми ***пахати*** у значенні «розпушувати землю для посіву, обробляти землю» містить «Повѣсть временных лѣт»: *«Пашють нивы своѣ» /* Пов. вр. л. по Переясл. СП. 6454 г. / [203-2, с. 891].

На відміну від багатокомпонентної, розвиненої деривaційної парадигми дієслова ***орати***, словотворчий

потенціал дієслова ***пахати*** в давньоруській мові ще не реалізований у пам'ятках давньоруського періоду вживається лише ад'єктивний дериват ***пашеньный = пашонъныи*** «придатний під оранку, придатний для розорювання, зораний» [203-2, с. 892]: *«**Пашонныхъ** и **непашонныхъ** земель и всякихъ угодеи»* /Обл. меж. зап. 1391 г./.

На початок XVI ст. відносяться перші письмові фіксації синоніму ***пахотъный*** «придатний для розорювання», іменника ***пашьня*** «зоране поле», до останньої третини XVI ст. – ад'єктива ***пашеньный*** в відносному значенні «що відноситься до оранки»: *«Отъ березъ да отъ елки лѣсомъ **пахотнымъ**»* /Судн. СП. 1498 – 1505 г./; *«Да **пашнею** по гранемъ и по ямамъ»* /Меж. гр. в.кн. Ив. Вас.1501 г./; *«Всякая подворенная рухледь мѣдяная и оловянная и желѣзная и деревянная, и **пашенная** снасть»* /Дух. Мясоед. Висл. 1568 г./. До кінця XVI ст., як свідчить ілюстративний матеріал «Словника російської мови XI–XVII ст.» [192-14, с. 175, 178], відносяться перші вживання власне російської НО ***пахотникъ*** – «той, хто займається землеробством, оре землю» [192-14, с. 178], наприклад:

«*А кто в дер(евне) на Шолохове сѣяли крестьяне… ржы и что на софѣьской сторонына новодаточной земли сѣяно у **пахотниковъ** ржи изъ тое ржи намъ, что укажутъ государевы дьяки взятии»* /Кн. ям. Новг., 29, 1589 г./. НО ***пахотникъ*** функціонує в російській писемності до середини XVII ст.;

*«И сами тѣхъ пустошей не пашемъ и сѣнъ не косимъ, и **пахотники**, государѣ въ напахъ не емлютъ* / ДТ.П. П, 393, 1602 г./; *«Выдѣлной снопъ по ншему указу положенъ на всякихъ **пахотниковъ**, опричь нашихъ и служилыхъ людей»* /Цар. гр.: РИБ, 2, 398, 1622 г. /; *«А которые крестьяне написаны были въ первом выборе. и те крестьяне*

семьянистые, дети у нихъ ***пахотники»*** / Переп. Одоевск. 49, 1650 г./.

Перші вживання синонімічної НО ***пахарь,*** похідного за допомогою суфікса **-арь** від основи російського дієслова ***пахати*** [172-2, с. 28; 244, с. 293], спостерігаються в російській писемності середини XVII ст.: *«Пашенная зъ (земля) поспѣла, а* ***пахареи*** *мало»* / Куранти, 25, 184з г. /; *«Сказали пашня олонецкихъ же крестьянъ, а* ***пахоремъ*** *имянъ не сказали»* /А. Свир. м., № 124, 1851 г./; ***«Пахарь»*** / Влх. Словарь, 31, XVII в./.

Багатоваріантність гіперонімічних номінацій, лексичне значення яких описується дефініцією «той, хто займається землеробством, землероб, орач», відображає «Тлумачний словник» В. І. Даля: ***орачь, оратай орала, орецъ*** – «пахарь, хлебопашец, землепашец, земледел, плугарь, кто соху держит» [64, с. 689]; ***пахотникъ, пашенникъ*** или ***пахарь, пашникъ, пахатель*** и ***пахала*** **–** ***«***крестьянин, земледелец, кто пашет». Архаїчно НО ***пахотникъ*** збереглося у складі народних прислів'їв: *Не будет пахотника, не станетъ и бархатника* [64, с. 689].

У XVI ст. агентивні НО поповнюються як малопродуктивними в давньоруський та наступні періоди словотворчими типами НО на **-атай**, формування якого сягає епохи балто-слов'янських мовних контактів (Ю. С. Азарх), так і високопродуктивними словотворчими типами особових іменників **-никъ** (***боронникъ***).

3.1.2. Родові найменування землероба, формально-семантично пов'язані з об'єктними конструкціями

Значення «той, хто працює на землі, обробляє землю» в старослов'янських мовах XVII століття передавав низку

варіантних композитних номінацій: ***землепашецъ, землетрудецъ, землетрудникъ, земледѣлецъ, земледѣлатель (земледѣлецъ), земледѣльникъ*** и ***земодѣльникъ;***

XII століття – ***земледѣлецъ***;

XVI століття – ***землепашецъ***, ***земледѣлателъ***, ***земледѣльникъ***, ***земодѣльникъ***, ***землетрудецъ***;

XVII століття – ***землетрудникъ***.

У «Матеріалах» І. І. Срезневського НО ***земледѣлатель, землепашецъ***, ***землетрудникъ*** відсутні, хоча фіксується складний іменник на **-ние з** другим компонентом – кореневою морфемою ***дѣл*** – ***земледѣлани~*** и НО ***земледѣлѣ,*** що ілюструються поодинокими прикладами з пам'ятників XI–XII ст.; дієслово ***землетрудьнѣти*** (в контексті образного вживання) і іменник ***землетрудъ*** [203-1, с. 971]: *«Много-плодьно Хв̃и изнеслъ еси, Андрѣе,* ***земледѣланни~»*** /Мин. ноябр. Син. XII в./; *«Тѣ земледѣлоу* /Кирил. Иерус. XII в. 189/; *«Землетрудьнити ниву ср̃дць сърпъмь словесъ твоихъ»* (по другому списку***: землетроудъ*** *яти*) /Мин. 1096 г. (сент.) 126/ [203–1, с. 971].

Композитна НО ***землепашецъ*** «той, хто працює на землі, обробляє землю», утворене способом складання основи старослов'янського за походженням іменника ***земля*** [172-1, с. 249; 233-2, с. 93; 244, с. 143] та основи давньоруського дієслова ***пахати*** + суфікс **-ецъ** [244, с. 293], в «Материалах» І. І. Срезневського лексема ***землепашецъ*** відсутня. Вперше лексема почала вживатися в російській мові з XVI століття, що і відображено в пам'ятках російської писемності*: «И та [черемиса] ся наречетъ луговая ... и вся тѣ луги,* ***землепашъсцы*** *и трудницы и злолютыя ратники»* / Каз. лет. 60 XVII в. ~ XVI в./ [192–5, с. 374].

Паралельно з лексемою ***землепашецъ*** в російській писемності XVII століття вживалася лексема ***землетрудецъ*** (***-никъ***) в тому ж значенні «той, хто працює на землі, обробляє землю». Наприклад: *«И покаряшеся своему супружнику, нашему же оцю, якоже во время оскудѣниа земледельства даати* ***землетрудцемъ*** *даания» / ВМЧ*, Дек 6-17, 1105, XVI в./; *«Елики отъ* ***землетрудникъ*** *или рукохудожникъ приимутъ дары, труждающихся и защищения ищущихъ, огнь и муку себѣ собираютъ»* / Скрижаль, III, 168, 1656 г./.

Далі в процесі розвитку російської мови збереглася у вживанні тільки лексема ***землепашецъ***.

Так В. І. Даль у «Тлумачному словнику» відзначає лексему зі значенням «земледец» [63, с. 680]. У сучасних словниках російської лексема ***землпашец*** фіксується з тим самим значенням «земледелец, крестянин» [166, с. 226; 191-1, с. 607].

Родові найменування земледельца з другим компонентом – дієслівною *основою -дѣл-*

Родові найменування землероба з другим компонентом – дієслівною основою ***-дѣл-*** представлені варіантними НО ***земледѣлецъ, земледѣлатель (земледѣлецъ), земледѣльникъ***.

Власне російське ***земледѣлатель*** *утворено способом осново-* і словоскладанням: основи іменника ***земля,*** старослов'янського за походженням [233-2, с. 93; 172-1, с. 249; 244, с. 143], та загальнослов'янського віддієслівного іменника ***делатель*** [244, с. 105], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + основа іменника».

У «Материалах» І. І. Срезнєвського НО ***земледѣлатель*** відсутній. Вперше лексема почала вживатися в російській мові з XVI століття, що і зазначено в пам'ятниках російської писемності: *«**Земледѣлатель** ли еси?»* / Сл. лет. Дан. (Жм.), 11, XVI в./; *«**Земледѣлатели** отъ плода вкушаютъ труда своего»* /Стоглав., 101, XVII в. ~ 1551 г./.

Паралельно з лексемою ***земледѣлатель у*** російській мові XVI століття вживалася лексема ***земледѣлецъ з*** тим же значенням «землероб». Як ілюстрації наведемо приклади: *«Аще кыи **земледѣлецъ** не по вѣданию осподаря земли или селищю вниедь и поновить, разоравъ, и сѣеть, да не приметь за трудъ поновления своего ... нижъ самое то сѣмя»* /Кн . Законные, 42, XV ~ XII/; *«И бысть Каинъ **земледѣлецъ**, а Авель овцамъ пастырь» /* Ав. Свят. мира, 675, 1672 г. /; *«Аще изнеможетъ **землѣдѣлецъ** еже дѣлати свое село, отбѣжитъ ... волостель назираеть то, да не имѣет области Никии **земледѣлецъ** утаити што отъ того»* /Кн. Законные, 46 XV в. ~ XII–XIII в./; *«Аще **земледѣлецъ** пришлетъ дѣлати землю ... задатокъ вьзметъ и учнетъ дѣлати, и обративсъ повръжетъ, цѣну достоиную земли той да отдас<ть>»* /Кн. Законные, 45, XV в. ~ XII–XIII в.) [192-5, с. 373].

У російській мові XVI–XVII століть, крім вище названих лексем, використовувалися лексеми ***земледѣльникъ*** і ***земодѣльникъ*** зі значенням «землероб».

В якості ілюстрацій наведемо приклади: *«Послабляй же **земодѣльнику** въздѣлаете цѣлизны своя»* /Ж. Иос. Вол., 22, 1566 г./; *«Трудолюбии отъ* **земледѣльникъ** *внегда аще видятъ дрѣво бесплодно и непитамо ... съ мнозѣмь тщаниемъ отсѣцаютъ то»* /ВМЧ, Сент. 14-24, 798. XVI в./ [192-5, с. 373].

У російській мові XIX століття, як зазначає В. І. Даль у «Тлумачному словнику», у вживанні залишилися лексеми ***земледелатель, земледелецъ, земледелъ*** зі значеннями: «крестьянин, мужик», «сельский обыватель», «хозяин, владелец», «кортомщик, занимающийся хлебопашеством» [63, с. 680].

У тлумачних словниках сучасних східнослов'янських мов фіксується лише композитна НО ***земледелец,*** значення якого описується дефініцією «тот, кто занимается земледелием, крестьянин» [191-1, с. 607; 226, с. 226].

3.1.3. Найменування осіб, які займаються обробітком ґрунту

Тематичну підгрупу найменувань осіб, що займаються обробітком ґрунту, утворюють афіксальні відсубстантивні деривати, мотивовані семантичними ознаками «дія»: ***боронатай*** (XVI ст.); «інструмент дії»: ***боронникъ*** (перша третина XVII ст.), ***плугарь, плугатарь;*** «засіб дії»: ***наземникъ***; «об'єкт – результат дії»: ***нивникъ,*** а також композити з другою дієслівною основою та нульовим суфіксом: ***бороноволокъ, назмовозъ.***

Синонімічними відносинами пов'язані НО ***боронатай*** (XVI ст.) – ***боронникъ*** (перша третина XVII ст.), ***бороноволокъ*** «боронильщик»; НО ***наземникъ*** і ***назмовозъ*** «той, хто возить назем на поля, збагачує ґрунт наземом».

Новоутворення XVI ст. ***боранатай*** вживається в діловій писемності XVI–XVII ст., Наприклад*: «Дал найму от молотья от пшеницы в 2 алтына да* ***боранатаю*** *дал найму ... мос<ковок>»* / Кн. прих.-пас. Тихв. м. №1, 39 об., 1592 г. / [192-1, с. 297]. У пізніших текстах дериват із непродуктивним суфіксом ***боранатай*** не відзначається.

Синонім ***боронникъ*** в «Материалах» І. І. Срезнєвського не фіксується: він з'являється в російських текстах XVII ст. і вживається у двох значеннях: «той, хто робить ріллю», «той, хто робить борони»: *«Възял нарядчикъ старецъ Макаоей* ***боронникомъ*** *дават<ь> 2 алтына»* /Кн.расх.Свир. м., №6, 100, 1631 г./*; «Карпунька Клементьевъ сынъ мясникъ ... Першка Кузминъ сынъ* ***боронникъ»*** /Яросл.п.кн., 193, 1646 г./ [192-1, с. 298].

У XIX столітті лексема ***боронникъ*** функціонує з іншою семантикою: «Тлумачний словник» В. І. Даля відзначає значення «дрязг, сорная трава и коренья, которые вязнут в борону, во время бороньбы, и складываются ворохами по обмежкам» [63, с. 117], «Словник російських народних говірок» фіксує зоонімічне значення «в назвах свійських тварин» / Твер. 1896 г./ [190-3, с. 117].

У тлумачних словниках сучасної російської, української та білоруської НО ***боронник*** не фіксується.

Список реєстрових слів САН-17 містить низку агентивних словотвірних номінацій з акцентуацією інструменту дії, похідних від ***плуг*** у його основному значенні «сільськогосподарська зброя з широким металевим лемешом для оранки землі» [197-9, с. 1453]: за «Тлумачним словником російської мови» М. Ушакова САН-17 подає стилістично нейтральне ***плугарь*** і обмежене сферою вживання ***плугатарь*** (супроводжується позначкою *обл.*), і навіть як варіант останнього зазначене В. І. Далем ***плугаторъ.*** Порівн.: ***плугаръ –*** «пахарь за плугом»; // Крестьянин, работающий на вспашке полей»; ***плугатарь*** и ***плугаторъ***. *Обл.* «то же, что плугарь» [197-9, с. 1454].

Стилістично нейтральна НО ***плугарь*** у його первинному значенні САН-17 ілюструє цитатами із класичної історико-героїчної художньої прози (художніх текстів історичної

тематики): *«Вы, **плугари**, гречкосеи, овцепасы. Баболюбы! Полно вам за плугом ходить… Пора доставать козацкой славы!»* /Гоголь, Тарас Бульба/; *«В ратном седле, с пикой и сабей едем казак по вражеской, панской земле, а увидит волов. Запряженных в **плуг**, да **плугаря**, гнущего спину, и скажет от сердца: "Бог в помочь!"»* /Злобин, Степан Разин/ [197-9, с. 1454].

Обласні лексеми ***плугатарь і плугатор,*** як і НО ***плугарь*** в узагальненому значенні «селянин, що працює на оранці полів», вживаються не тільки в історичній художній прозі, а й у творах, що художньо відображають сучасну автору дійсність, порівн.: *«На минуту он Давыдов прислушался к певучим высвистам жаворонков, посмотрел, как вдали согбенный над **плугом** ходит **плугатарь**»* /Шолохов, Поднятая целина/; *«Сев в колхозах был в полном разгаре. Весь день Быланин пробыл в поле: у конных **плугатарей**, у трактористов»* /Наседкин, Большая семья/; *«Невдалеке на пригорке два колесных трактора пахали под пропашные… Сергей видел только блеск начищенных шпор, согнутые спины рулевых и сычами сидевших на корпусе **плуга** подростков-**плугарей**»* /Бабаев, Кавалер Золотой Звезды/.

Крім реєстрових слів – однокорінних варіантних найменувань, САН-17 виділяє ЛСВ 2. слова ***плужник*** – синонім перерахованих НО: «плужник. *Устар. и обл.* 1. Лемех плуга. Стальной плужник. 2. То же, что плугарь. 3. У дореволюційній Росії – кустарь, занимающийся изготовлением плугов.» [197-9, с. 1454].

Власне російське НО ***нивникъ*** – «працівник, який займався розчищенням лісових ділянок під ріллю» утворено за допомогою суфікса **-никъ** від основи праслов'янського іменника ***нива*** **(**203-2, с. 442; 244, с. 258), тобто за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс -ник».

Згідно з даними «Словника російської мови XI–XVII ст.», лексема ***нивникъ*** відома пам'ятникам писемності з XVI ст.: *«Кд <ѣть> о двоихъ дверѣхъ тимошкинская Иванова зелейщика да Лукьянка Пантелива* ***нивника*** *пуста, оброку платили по 3 алтыны»* /Псков. П. Кн., 40, 1587 г./ [192–11, с. 365]; *«Данная запис<ь> Васил<ь> я Степанова сна Гнусина* ***нивника****, что далъ въ домъ прч̃стые бд̃цы въ Печерскомъ мн̃стрь нивы семъ полосъ да три ножни у Лаптева крс̃та»* / Кн. Пер. Псков. Печ.м., 155. 1639 г./.

У наступні періоди розвитку російської мови лексема ***нивникъ*** не вживається, проте цю лексему фіксує «Словник російських народних говорів» у значенні «рослина, тимофіївка» /Пск./ [190-21, с. 220].

До XVII ст. сягають перші письмові фіксації НО ***назмовозъ*** «той, хто возить гній на поля». У «Материалах» І. І. Срезнєвського цей термін відсутній.

Наведемо приклад: *«Бороноволоки и кучовозы и* ***назмовозы*** *робонки. Майя въ 8 де<нь> да трижалис<я> 14 чл̃вкъ робенков недѣлю на полях боронили»* / Кн. прих.-росх. Ант. м., №3, 32 об., 1646 г./.

У наступні періоди НО ***назмовозъ*** архаїзується. У словники тлумачних словників сучасної російської НО ***назмовоз*** не включається.

3.1.4. Найменування осіб, які займаються збиранням урожаю

Підгрупа найменувань осіб, які здійснюють різні види польових робіт зі збирання врожаю зернових культур, їх заготівлі та зберігання, у пам'ятках XVI–XVII ст. представлена споконвічними вторинними номінаціями –

загальнослов'янськими ***имать, вѣятель, косарь, косецъ, подсевальщикъ, сенокосецъ, копновозъ, кучевозъ*** та ін.

Більшість інновацій досліджуваного періоду – назв осіб власне російського походження – одержують першу фіксацію у текстах XVI ст.; коло новоутворень XVII ст. в підгрупі, що розглядається, судячи з досліджених нами пам'ятників писемності, менш різноманітний.

Так, у пам'ятниках XVI ст. вперше вживаються різноманітні за використовуваною номінативною технікою агентиви ***косарь, косецъ, имать, сенокосецъ, копновозъ;*** у пам'ятках XVII ст. лексичні одиниці – ***подсѣвальщикъ, кучевозъ.***

У текстах досліджуваного періоду використовуються і НО більшої діахронічної глибини (загальнослов'янські, загальносхіднослов'янські та раннього періоду формування східнослов'янських мов XV ст.). Інші компоненти аналізованої підгрупи НО за ознакою їхньої діахронічної глибини (за часом їх першої фіксації в пам'ятниках російської писемності) характеризуються таким чином:

X ст. – ***жнецъ***;

XI ст. – ***жатель***;

XV ст. – ***вѣятель***;

XVI ст. – ***жнея*** (жіночий корелят до ***жнецъ***).

До складу підгрупи найменувань осіб, які займаються збиранням урожаю, входять лексичні одиниці різної діахронічної глибини, але всі вони мотивуються ономасіологічною ознакою ставлення до процесу праці, представлені віддієслівними іменниками.

Об'єктом нашого аналізу є інновації XVII ст. у підгрупі НО, що займаються збиранням урожаю. Вони представлені гіперонімом ***имать*** і рядом видових НО.

Иматель – «збирач урожаю» [192-6, с. 225]. Давньоруське утворення виникло за допомогою суфікса -**тель** від основи дієслова ***имать*** загальнослов'янського за походженням / др.-рус. *имати* восходит к праслав. jьmati «брать» Ср.: лит. imti «брать»; лтш. emt; др.-инд. imt – тожд.; лат. emere «брать, приобретать, покупать» [244, с. 155]. Мотивуюче дієслово *имати* в давньоруській мові передало низку значень: 1) брати; 2) позичати, займати; 3) захоплювати [203-1, с. 1091], пор: *«Аже кто много резъ ималъ, то томоу не **имати**»* /Русская Правда Владимира Мономаха/; *«Иманое назадъ отдати съ объ половины»* /Дог. гр. Новг. с в.к. Ив. Вас. 1456 г./; *«А онъ у васъ велитъ пошлины **имать** тиуну своему»* /Ввозн. Гр. Протас. 1508 г./; *«Что есми по два лѣта съ тои земли хлѣбъ **имали** и в водѣ рыбы ловили»* /Псков. 1 л. 6973 г./. У «Материалах» І. І. Срезнєвського фіксується багатозначний віддієслівний іменник на ***имани~***. Першим у системі його значень І. І. Срезнєвський виділяє значення «збір, жатва»: ***имани~*** 1) збір, жатва: *«Наче имани(я) винного»* /Суд. VIII 2. по сп. XIV в./; 2) захват, 3) требование, 4) майно [203-1, с. 1091].

Агентивне похідне ***имать***ель зі значенням «той, хто збирає» вперше фіксують пам'ятки писемності періоду XV–XVI ст., Наприклад: *«Якожъ побираемъ вслѣдъ имателя виннаго на бл҃евение доидахъ. И яко имать насыпахї точило»* /Сирах XXXIII, 15–16 / Биол. Генн. 1499 г./ [192-6, с. 225].

Лексема ***имать***ель не збереглася у словниковому складі сучасної російської, хоча номінат «сборщик урожая» не втрачав своєї актуальності у комунікативних сферах сільського господарства протягом XVIII–XIX ст. Так, В. І. Даль наводить цілу низку варіантних номінацій, що функціонують у «живій російській мові» XIX ст.: ***имать***ель,

имательница, имальшикъ, имальщица, имачъ, имачка – «тот, кто берёт, ловит, собирает, берётся за что-то» [64, с. 42].

Подсѣвальщикъ

У текстах XVII століття вперше фіксується похідне найменування ***подсѣвальщикъ*** – «працівник, який займався посівання-просіванням хліба через особливі решітки (грохоти) від сміття» [192-16, с. 1654].

Дослідниця Г. П. Циганенко вважає, що номінація в цьому випадку здійснюється префіксально-суфіксальним способом словотвору, інтерпретує словотворчу структуру найменування ***подсѣвальщикъ*** як похідне, утворене від основи давньослов'янського дієслова *сеять* за допомогою префікса **под-** і суфікса **-льщикъ** [244, с. 377], тобто за словотворчою моделлю: «префікс **под-** + основа дієслова + суфікс **-льщикъ**». Звісно ж, запропоноване трактування словотворчої структури агентива ***подсѣвальщикъ потребує уточнення***, оскільки, з одного боку, формування комплексного словотвірного форманта, що включає префікс **под-** і суфікс **-льщикъ (під-...-льщикъ**), його деривaційні зв'язки в історичному словотворенні недостатньо вивчені; водночас дослідження динамічного аспекту словотвірної системи російської мови XV–XVII ст., у тому числі змін у суфіксальному словотворенні іменників, показали, що морфема **-льщикъ** уже функціонує в текстах XVI ст., спеціалізуючись на оформленні дієслівних основ недоконаного виду [240 , с. 29]. З іншого боку, одне з процесуальних значень девербату ***сѣни~*** – «просевание» [203-3, с. 906]: ***Сѣни~мъ*** *решетънымъ отстаютъ отроуби* / Пчел. И. публ. б., 111/.

У «Материалах» І. І. Срезневський лексему ***подсѣвальщикъ*** не зазначає. Термін вперше починає

використовуватись у російській мові у XVII столітті. Наведемо приклади з пам'ятників писемності досліджуваного часу: *«Дворишко Стенки Терентьева* ***подсевальщика****, худъ и бѣденъ и ему платить обрекъ по десяти алтынъ на годъ»* /Кн. п. Нижегор., 123, 1622 г./; *«Двор Стенки Терентьева* ***подсѣвалщика****, оброку 10 алт.»* /Кн. прих. Нижегор., II, 55, 1646 г./ [192-16, с. 1654].

Агентив ***подсевальщикъ*** в значенні «промышленник, ходящий с грохотами по деревням и очищающий хлеб» відзначається в «Тлумачному словнику» В. І. Даля [63-3, с. 208]. У сучасних тлумачних словниках він відсутній.

Косарь

Першу письмову фіксацію у текстах XVII століття набуває агентивне значення деривату ***косарь*** – «працівник, який косить сіно». Власне російське утворення виникло за допомогою суфікса **-арь** від праслов'янського кореня **кос-** (*коса, косить*) [203-1, 12, с. 1294; 244, с. 192].

Предметний іменник ***коса*** відоме пам'ятникам російської писемності з початку XIV ст., нерідко воно вживається у складі стійких формул, до яких входять й інші найменування знарядь сільськогосподарської праці *топоръ, соха, плугъ, серпъ*. Дієслово ***косити*** найчастіше вживається в текстах кінця XIV ст.: *«(Съ) серпом и со* ***косами****»* /Жал. Гр. Гал. кн. Льв. д. 1301 г./; *«Далъ есми в домъ светаго Спаса и светаго Благовещънія архимариту Малаѳѣю съ братіею свою вотчинную пустошь селища Спасское… со всѣмъ, покаместъ плугъ ходилъ и* ***коса****, и с бортнымъ ухожеемъ»* /Дан. Гр. Ниж. Благ. Мон. ок.1400 г./; *«Пожаловалъ есми игумена съ братьею Толского деревнею Куколцынымъ, и с лѣсомъ и с пожнями, куды топоръ ходилъ, куды* ***коса*** *ходила»* /Жал.гр. Толг. Мон. 1399 г./; *«Кудѣ топоръ ходилъ и* ***коса*** *и соха ходила»* /Жал. Гр. Ферап. Пуст. 1450 г./; *«Со*

всѣми угодьи, куда ходила ***коса*** *и сѣкира»* /Новг. Дан. XIV–XV в./; *«На Огоспожинъ день покы и до Николина дни… ни сѣна бяше нельзѣ* ***косити****»* /Новг. 1 л. 6736 г. (по Ак. сп.)/; *«А лугы ны не велѣти ни* ***косити,*** *ни орати»* /Дог.гр. Вас. Дм. 1389 г./; *«Сѣно* ***косити*** *десятинами»* /Уст. Гр. М. Кипр. Конст. м. 1392 г./; *«Ни лугу имъ не* ***косити****»* /Жал. гр. Ниж. кн. Ал. Ив. Благов. Мон. 1410–1417 г./; *«А того лѣта Нѣмцы на Псковскои земли сѣно* ***косиша****, и Псковичи ѣхавше въ дву насаду сѣно пожгоша»* /Псков. 1 л. 6935 г./; *«Пахати, и* ***косити,*** *и орати» /*Докл. м. Геронт. 1474 г./.

Як видно з наведених прикладів, об’єктну валентність дієслово ***косити*** зазвичай реалізує в синтагмах з іменниками *сѣно, лугъ: сѣно косити;* як неперехідне дієслово вживається в контексті дієслів тієї ж лексико-семантичної групи группы *орати, пахати: пахати, косити и орати; лугы… ни косити, ни орати.*

У «Материалах» І. І. Срезневський лексему ***косарь*** не зазначає; вона починає вживатися в текстах XVI століття в предметному значенні «лёгкий топорок с удлинённым лезвием, тяжелый нож на топорище», например: *«Ковалъ ... четыре* ***косаря*** *да кляпикъ ... далъ три алтына»* /Кн. Расх. Корел. м., № 937, 61, 1563 г./; *«****Косарь*** *лучину щепать ц<ена> гривна»* /Тов. цен. росп., 71, 1649 г./. У пам’ятниках російської писемності XVII століття лексема ***косарь*** передає і агентивне значення «тот, кто косит сено», например: *«Дано* ***косарямъ*** *шесть алтын 4 де<ньги>»* /Южновеликорус. письм., 234, 1705 г./ [192-7, с. 357].

У текстах XVI століття в агентивному значенні «той, хто косить сіно» вживалося однокореневе похідне ***косецъ,*** утворене за допомогою суфікса **-ецъ** [203-1, с. 1294; 244, с. 92]. Наведемо приклади: *«Старец Герасимъ Толстомъ на верхнихъ пожняхъ наимовалъ казаковъ сѣнокосцовъ, наиму*

далъ ***косцомъ*** *и копновозомъ и брусоносомъ 7 рублевъ 4 де<ньги>»* /Кн. прих.-расх. Кир. м., 9, 1581 г./. Це ж агентивне значення лексема ***косецъ*** передає і в текстах XVII ст.: «*Старецъ Дмитреи Шаблікин на Олексѣве наволоке наимовалъ* ***косцовъ*** *и гребцовъ и купилъ рыбы и луку и чесноку и огурцовъ и про* ***косцовъ*** *мяса тушню – говядины»* /Кн. расх. Кир. м., № 381, 30, 1606 г./ [192-7, с. 358].

Словотворчі варіанти ***косарь*** і ***косецъ*** дотепер збереглися в словниковому складі російської мови. У «Тлумачному словнику» В. І. Даля фіксуються агенти ***косарь*** і ***косецъ*** у значенні «той, хто косить траву, працює косою», а також інструментальне значення деривату ***косарь*** «великий, важкий ніж для прищеплення скіпки, рубки кісток, що робиться з уламка коси» [64, с. 173].

У «Словнику російських народних говорів» наводиться широкий набір інструментальних значень слова ***косарь***: «большой нож для хлеба» /Новг. 1895, Иркут./; «обломок косы, употребляемый как нож» /Арх. 1907, Волог., Твер. 1968 г./; «топор» /Тул. 1900, Арх./; «отвал у сохи» /Южн.-урал. 1968/; «инструмент для нарезов а створе сосны, что добывать смолу» /Юж.-урал. 1968/; отмечаются два зооморфных значения «косарь-тетерев самец» /Юж.-урал. 1968 г./; «рыба чехонь» /Влад. 1899/ [190-15, с. 49].

Дериват ***косецъ*** в південних говірках передає «орнітологічне» значення «птах, тетерів-самець» /Юж./; за іншими – значення особи характеризує типу «розбійник, грабіжник» /Смол. 1852/[190-15, с. 49].

Словники сучасної російської інтерпретують ***косарь*** в агентивному і ***косарь*** в інструментальному значеннях як омоніми. Порівн. «**косарь,** -а, *ч.* Той, хто косить траву, хліб; косар; **косарь,** -а, *ч. «Великий широкий ніж з широким лезом»* [191-2, с. 110]: *«Петро молча глядел на* ***косарей****. Они*

шли по старинке – в ряд, одновременно взмахивая сверкающими на солнце косами» /Поповкин, Семья Рубанюк/; /Жена Ивана/ *«наколола* ***косарем*** *от сухого полена лучины и развела на загнетке огонь»* /Соколов-Микитов, Пыль/; *«Мать стояла перед плиткой и* ***косарем*** *соскребала с нее нагоревшую грязь»* /Гладков, Вольница/.

Однокореневе похідне ***косец*** передає агентивне значення, синонімічний ***косарь*** – «той, хто косить траву, хліб». Значення агентива ***косецъ*** у словниках сучасної російської мови описується дефініцією: «**косець,** -ца, *ч.* Те саме, що **косарь**» [191-2, с. 110]. Синоніми ***косарь*** та ***косецъ*** вживаються в межах одного й того ж тексту: (Петра) *«не раз премировали как одного из лучших* ***косцов****»* (Поповкин, Семья Рубанюк); див. також приклад вище.

У текстах досліджуваного періоду вперше фіксуються композитні номінації особи ***сенокосецъ, копновозъ*** (кінець XVI ст.), ***Кучевозъ*** (середина XVII ст.).

Сенокосецъ

Власне російська утворення ***сенокосецъ*** – «працівник, який косить сіно» – виникла за допомогою складання праслов'янських за походженням основ іменників сено + косец [203-1, с. 896; 244, с. 192].

У «Матеріалах» І. І. Срезневський лексему ***сѣнокосецъ*** не відзначає. Першу письмову фіксацію вона отримує в текстах другої половини XVI століття, приклади її вживання в пам'ятниках російської писемності нечисленні: *«Наимовалъ Козаковъ* ***сѣнокосцовъ*** *на иму далъ* ***косцомъ*** *и* ***копновозомъ****… 7 рублев 4 де<ньги>«* /Кн. прих.-расх. Кир. м., 1581 г./.

У пізніших текстах НО ***сенокосец*** не вживається, відсутня й у словарях словників сучасної російської загальновживаної мови. Як свідчить «Тлумачний словник»

В. І. Даля, у територіально та соціально обмежених сферах функціонування «живої російської мови» воно не виходило із вживання протягом XIX століття. В. І. Даль у статті із заголовним словом *сено* фіксує ***сѣнокосецъ*** як агентивне найменування у значенні «кісець, хто косить сіно» і як зменшувальну форму іменника ***сенокосъ*** [66, с. 380].

У словниках сучасних тлумачних словників російської мови агентивне найменування ***сенокосец***, яке отримало першу письмову фіксацію в текстах XVI ст., відсутнє.

Вѣятель

Давньослов'янське ***Вѣятель*** той, хто віяв зерно, утворено за допомогою суфікса **-тель** від основи дієслова ***веять*** праслов'янського походження [203-1, с. 503; 172-1, с. 10; 244, с. 57], тобто за словотворчою моделлю: «основа дієслова + суфікс **-тель**».

Вперше лексема ***вѣятель*** фіксується в текстах XV століття, вживається у значенні «особа, яка віє зерно» [203-1, с. 503]: *«Ликинін* ***Вѣятель»*** /Жит. Фед. Стр. 11. Мин. Чет. февр. 346. XV в./.

У тому ж значенні агентів вживається і в текстах XVII ст., Наприклад: *«Пьяницы же и пропоицы… своему житню* ***веятели*** *явияхуся»* /Праздник саб., 500 XVII в./ (191-2, с. 138). В. І. Даль у «Тлумачному словнику» відзначає варіантні словотвірні номінації ***вѣятель*** и ***вѣяльщикъ:*** *«Хозяину ворошокъ, а вѣяльщикомъ (а молотильщикамъ) каши горшокъ»* [63, с. 336].

У сучасних східнослов'янських мовах у результаті спеціалізації словотвірних морфем закріпився варіант із суфіксом **-льщик**, що твірна основа якого синкретично виражає процесуальні та інструментальні ознаки: ***веять*** «очищати зерно» і ***веялка*** – «сільськогосподарська машина для очистки зерна после молотьби від мякини з сміття» [191-

1, с. 161]; лексичне значення трансформується: ***веяльщикъ*** – «той, хто віє, очищує зерно від мякини і сміття на вітрі або за допомогою віялки, той хто працює на віялці» [191-1, с. 161].

Жатель, жнецъ

Значення «той, хто жне, жнець» у текстах XVI–XVII ст. передають варіантні похідні найменування ***жатель*** і ***жнецъ***.

Власне російська НО ***жатель*** утворено за допомогою суфікса **-тель** від основи дієслова ***жать*** праслов'янського походження (порівн.: праслав. žeti; ст.-сл. жти) [172-1, с. 223; 203-1, с. 846; 244, с. 127]. Агентив ***жатель*** «жнець», відомий пам'яткам писемності найдавнішої доби (вперше вживається в текстах XI століття), зберігає своє значення і в досліджуваний період розвитку російської, білоруської та української мов. Порівн. контексти його вживання в пам'ятках XI–XVII ст.: *«Въ врѣм жатвѣ рекъ* ***жателѣмъ****»* /МО XIII. 30. Остр. св. Жателя. Дан. XIV, 32/; *«Быше си живыи въ земли свои, слоужителемъ люди своихъ»* /Изб. 1073 г./ [203-1, с. 848], *«Нивы угобзившеся многыхъ требуют* ***жатель****»* /ВМЧ, Окт. 4-18, 1242, XVI в./; *«И утѣшивъ ю, повелѣ ей ясти съ* ***жатели*** *и събирати классы посреди сноповъ невъзбранно»* /Хроногр. 1512 г., 102/ [192-5, с. 77].

Мовознавець В. І. Даль у «Тлумачному словнику» описує його значення дефініцією «кто жжет, сымает хлеб серпом» [63, с. 528]; у »Словнику російських народних говірок» виділяється кілька значень: «кол, шест, которым прижимают солому, сено на возу» /Волог. 1887 г./; «человек, который нажимает, жмёт что-либо (н-р при гнутии полоза)» /Олон., Слов. Акад. 1897/ [190-10, с. 86].

У сучасних тлумачних словниках загальновживаної російської словникові статті із заголовним словом ***жатель*** відсутні.

Найменування ***жнецъ*** утворене за допомогою суфікса **-ецъ** від основи дієслова жать, жну старослов'янського походження (Пор.: укр. – жнець, жáти, бел. – жну, жаць, ст.-сл. жьн, жати, болг. жъна, «жну», сербохорв. жнêм, жёти, словен žanjem, žeti, чеш. žny / [203-1, с. 887; 172-1, с. 223; 244, с. 127; 233-1, с. 60], тобто за словотворчою моделлю: «основа дієслова + суф. **-ецъ**».

Лексема ***жнецъ*** «той, хто жне» вперше почала вживатися в текстах XIII століття: *Приде ... къ* ***женцемъ*** *своемъ и per<е>жнущимъ: гс̃ъ съвами* /Палея Толк., 365, 1406 ~ XIII в./, *Идущу ему къ* ***женцемъ*** *съ брашномъ исъ водою* /Дан. ш. нор., 101/ [203–1, с. 887].

Як свідчать тексти XVI–XVII ст., у досліджуваний період слово ***жнецъ*** не зазнало семантичних змін, передавало те саме агентивне значення, наприклад: *«Наимовалъ* ***жнецовъ*** *жати крестьянского хлѣба овса»* /Кн. Прих.-расх. Прил. м., № 88, 6, 1620 г./ [192–5, с. 121]. Крім агентива ***жнецъ***, у текстах середини XVI ст. отримує відображення функціонування в народній мові та його жіночого корелята ***жнея***, наприклад: *«Наимовалъ казаковъ въ монастыр(ь) на страду и жнецъ въ деревню»* /Кн. расх. Корел. м. № 935, 63 об, 1559 г./.

Лексема ***жнецъ*** без семантичних трансформацій збереглася в словниковому складі сучасних східнослов'янських мов. Порівн. в «Тлумачному словнику» Даля ***жнецъ*** м. (жнея ж.) – «той, хто жне, знімає хліб серпом» [63-1, с. 528]; у сучасних словниках російської лексичне значення НЛ ***жнец*** описується дефініцією «той, хто жне хлібні злаки» [191-1, с. 488]. Цілком очевидно, що

відмінність наведених дефініцій полягає у формі інтерпретації одного і того ж значення.

На відміну від корелятивної пари найменувань ***жнец**, ч. – жница, ж.* (жіноч. до *жнец*), слово ***жнея*** в словниках сучасної російської супроводжується примыткою «застаріле і обласне». Протягом історичного розвитку словникового складу російської мови лексема ***жнея*** «обростала» предметними (інструметальними) значеннями: функціонувала як частковий синонім предметного іменника «жатвенная машина»: Порівн. «**жнея** те, що і **жнейка** – жатвенная машина» [166, з. 186; 191-1, с. 488]: «- *Тут проехали все верхами **жнею** смотреть»* (Л. Толстой, Анна Каренина).

Копновозъ

Власне російське НО ***копновозъ*** «тот, кто возит копны с поля» утворено способом складання основ *копна* («копна сена», копна волоковая – «копна сена, которую можно перевезти волоком за один прием») [192-7, с. 297] і *возить* від основ іменника *копа* + суфікс **-н** слов'янського за походженням (Пор: укр. копа «кладь хлеба из 60 снопов» болгр. копá «куча», сербохорв. кöпа «стог», словен. кора «куча») [233-1, с. 316] і основи іменника *воз* слов'янського за походженням (чергування **е//о** утворено від дієсл. кореня *вед* – ім. *воз* «віз», а від цього останнього дієсл – глаг. *возить*) [244, с. 51].

НО ***копновозъ*** в «Матеріалах» І. І. Срезневського відсутня. Вперше згадується в російській писемності XVI століття, наприклад: *«Наимовалъ Козаковъ сѣнокосцовъ наиму далъ косцомъ и **копновозомъ**... 7 рублевъ 4 де<ньги>«* /Кн. прих.-расх. Кир. м., 9, 1581 г./ [192-7, с. 298].

В академічних словниках російської мови XVIII, XIX і XX століть НО ***копновозъ*** не фіксується.

Кучевозъ

НЛ ***кучевозъ*** в «Матеріалах» І. І. Срезневського також відсутня. Вперше використовується у текстах XVII століття. Пам'ятки російської писемності цього періоду відбивають *багатозначність* іменника куча: «1. Куча, ворох; 2. Единица исчисления сена и площади сенокосного угодья; 3. Кладь, скирд хлеба в снопах; 4. Сложенная в определенном порядке и имеющая определенный объем кладка дров») [192-8, с. 150–151].

Наведемо приклади вживання: *«Борноволоки и* ***кучовозы*** *назмовозы ... недѣлю на полях боронили итого имъ дая 4 ал<тына> 4 де<ньги>«* /Кн. прих.-расх. Ант. м., № 3, 32 об. 1646 г./; *«Прикащику Семену Иголницыну дано на жатьё хлѣба жнеямъ и сѣнокосамъ и гребеямъ и* ***кучевозамъ*** *денегъ рубль 22 алтын и 2 денги»* /Кн. Расх. Холмог. арх. д., № 16, 52, 1710 г./ [192–8, с. 151].

В академічних словниках російської мови XVIII, XIX і XX століть НО ***кучевозъ*** не фіксується.

До складу підгрупи найменувань осіб, які займаються збиранням урожаю, входять лексичні одиниці різної діахронічної глибини, мотивовані ономасіологічною ознакою ставлення до процесу праці; вони представлені віддієслівними іменниками і композитними НО, формально-семантично пов'язаними з об'єктними синтаксичними конструкціями.

3.1.5. Найменування посадових осіб, які виконують різні види польових робіт

Ця група НО представлена власне російськими лексичними одиницями, які отримали першу письмову фіксацію у період XV–XVII ст.

За ознакою діахронічної глибини вони розподіляються так: у текстах останньої третини XV ст. (1472–1479 рр.) спостерігаються перші вживання *лексеми* ***польникъ*** «працівник, який здійснює нагляд за польовими роботами, межуванням та відведенням полів»;

у пам'ятниках рубежу XV–XVI ст. – Перші вживання НО ***отмѣрщикъ –*** «посадова особа, що виробляє відмір»;

до XVI ст. відносяться перші письмові фіксації НО ***луговщикъ*** – «доглядач сіножатей угідь, збирач податі» [192-2, с. 292], ***мызникъ*** – «власник чи доглядач мизи», композитної номінації» ***житомѣритель –*** «той, хто відміряє та видає зерно» [192-5, с. 119];

на початок XVII ст. – перші вживання в пам'ятниках писемності НО ***засѣвщикъ*** «працівник, який відповідає за сівбу», ***замолотчикъ*** – «працівник, який здійснює нагляд за обмолотом хліба і збиранням його в житниці» [192-5, с. 242], **боронникъ** «працівник, який боронить ріллю» [192-1, с. 298], до останньої третини XVII ст. – НО ***замѣтчикъ*** (1674 р.) «Той, хто займається обліком, оприходує зерно» [192-5, с. 239], ***мѣрочникъ*** (1680 р.) «працівник млину, що займається вимірами зерна і видачею борошна» [244, с. 230].

Як видно з перерахованих вище лексичних одиниць, аналізована група НО досить однорідна щодо номінативної техніки, що використовується: її утворюють морфологічно прості деривати різних відсубстантивних і віддієслівних словотвірних типів (за винятком композитного НО ***житомѣритель***).

Отмѣрщикъ

Власне російське НО ***Отмѣрщикъ*** (***«***посадова особа, що виробляла відмір») утворено за допомогою суфікса **-щикъ** від основи дієслова ***отмѣрить*** *давньоруського* за

походженням [244, с. 230], тобто. за словотворчою моделлю: «основа дієслова + суфікс **-щикъ**».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського дана лексема відсутня. Вперше лексема ***отмѣрщикъ*** почала вживатися в XV столітті: *«А ключнику четка ржы ... а подлазщику 2 денги, а* ***отмѣрщику*** *московка»* /Кн. пер. Дерев. пят. 11, 774, ок. 1495 г./.

В. І. Даль наголошує на розширенні зазначеного агентива, що відбулося в російській мові XIX століття: «той, хто відміряє щось» [64, с. 740].

У словник тлумачних словників сучасної російської особовий іменник ***отмерщик*** не входить.

Польникъ

НО ***польникъ*** формально пов'язано відносинами похідності з субстантивною основою: утворено за допомогою суфікса **-никъ** від основи іменника *поле* праслов'янського за походженням [172-2, с. 91; 244, с. 314], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-никъ**»; семантично - зі словосполученням *полевые работы* і іменником *поле:* ***польникъ*** – «працівник, який здійснює нагляд за польовими роботами, межуванням та відведенням полів».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського НО ***польникъ*** відсутня, вперше вживається в текстах XV століття. Наведемо приклади: *«Се яз архимаритъ Якимъ ... поговоря с своею брат(ь) его… со казначѣемъ с Сарафонтиемъ да с кас(ь)ѣном с духовникомъ, а с Иванею с* ***полникомъ*** *... меняли есмя землями»* /АСВР, II, 510, 1472–1479 гг./; *«Списокъ роз(ъ)ѣзджие со Внуковские ... правая сторона мо(на)стырска Внуковская, а лѣвая сторона Лачиревская ... ту межу указывалъ Федоръ Максимовичь, а туто были*

Володимеръ Семеновъ с(ы)нъ Губина ... да ***пол(ь)никъ*** *Левонъ трет(ь)якъ»* /АРГ, 80, 1510 г./.

У текстах XIX століття спостерігається семантична трансформація НО ***польникъ***: «Тлумачний словник» Даля фіксує значення «мешканець поля» [65, с. 258].

Базові тлумачні словники сучасної російської мови НО ***польникъ*** не відзначають.

Мѣрочникъ

Неологізм XVII ст. ***Мѣрочникъ –*** «той, хто на млині відміряє зерно і и видає борошно» утворений за допомогою суфікса **-никъ** від основи загальнослов'янського іменника ***мера*** (***мерочка*** зменшувальне) [244, с. 230], тобто. за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-никъ**».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського дана лексема відсутня. Вперше лексема ***мѣрочникъ*** почала вживатися в писемності XVII століття, наприклад: *«У Степана мелника* ***мерочника*** *Ивана срубили до смерти»* /Баг. Мат., 89, 1680 г./.

У XIX столітті лексема ***мерочникъ*** змінила своє значення. У «Тлумачному словнику» В. І. Даль описує лексичне значення неологізму XVII в. дефініцією «той, хто продає ягоди меміркамирочками, чашечками, стаканчиками», «мельникъ, мірочник» /Юж. зап./ [64, с. 369]. У сучасній мові слово ***мерочник*** не вживається.

Мызникъ

Неологізм XVI століття ***мызникъ*** – «власник або доглядач мизи» утворений за допомогою суфікса **-никъ** від основи іменника *мыза* словотворчої моделі: «основа іменника + суфікс **-никъ**».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського дана лексема відсутня. Вперше лексема ***мызникъ*** почала вживатися в XVI столітті, що відбито в пам'ятниках російської

писемності: *«Нашие царьские заповѣди слово то: царемъ нашимъ и царевичемъ ... и наше вотчины Вифлянские земли* ***мызникомъ*** *и нѣщомъ и латыномъ»* /Польск. д., III, 299, 1564 г./.

У XIX столітті лексема ***мызникъ*** мала значення «власник, або управитель мизи (садиби)» [64, с. 364].

У сучасній мові це слово використовується з лексичним значенням «власник мизи» [191-2, с. 316].

Мельникъ

У російській мові XVII століття так називався той, хто обслуговує млин, мірошник. Власне російське утворення виникла за допомогою суфікса **-ник** від основи іменника**,** відомого в діал. зі значенням «мельница», у свою чергу похідного з суфіксом **-ьн** (**-ьня**) зі значенням місця (як пекарня) від дієслівної основи *мел->мелю<* mĕlti «молоть» [203-2, с. 127; 244, с. 229; 233-2, с. 597].

І. І. Срезневський у «Матеріалах для словника…» лексему ***мельникъ*** не зазначає. Термін починає використовуватися в російській мові з XIV століття, що зазначено в пам’ятниках російської писемності: *«Челобитье от* ***мел<ь>ника*** *из Зластьищи к Юрью»* /Берест. гр., IV, 52, № 167, XIV в./; *«Дано* ***мельнику*** *Степанку Можаискому отъ нижние мелницы от дѣла 2 рубли денег»* /Кн. прих.-расх. Волокол. м., № 2, 90 об., 1574 г./; *«А за то днжное и хлѣбное жалованье онъ* ***мельникъ*** *устанавливаетъ водицкие двѣ мелницы гдѣ мелютъ на будные станы хлѣбные запасы и всякои на мельнишные снасти готовит и возит ... и колеса новые дѣлаетъ и старые починивает на тѣх дву мельницах он же* ***мельникъ»*** /Кн. сметн. поташ. пром., 74, 1689 г./.

Паралельно з лексемою ***мельникъ*** в XI–XVII ст. вживалися лексеми ***млинарь, мелехъ***, зі значенням «мельник», ***мелецъ*** – «той, хто меле ручним журовом»,

мельничникъ – «господар невеликого млина; робітники на млині», ***мололщикъ*** – «той, хто меле на млині». Наприклад: *«Улася,* ***млынарь****, борзо збили, змордовали и бороду ему вырвано, от которого збитя и змордованя левде жив зостал»* /Воссоед. Укр. с Рос., I, 136, 1634 г./; *«****Мелеху*** *Тимошину 7 алтын»* /Кн. ключей, 34, 1551 г./; *«Да* ***мелехом*** *дано от тех дву четвертеи хлеба от четверика по двѣ денги»* /Южновеликорус. письм., 227, 1627 г./; *«Два* ***мел<ь>ца*** *Михаило да Василеи смололи шестьдесятъ шесть мѣръ ржи»* /Кн. расх. Корел. м., № 937, 50, 1563 г./; *«Далъ вкладу старецъ Калистратъ, а в мирѣ былъ Калина* ***мелецъ****»* /А.Уст., II, 176, 1597 г./; *«****Мельнишнику*** *Ондруюшке Курице дано 6 рублей, что он живет на мельнице в молотниках»* /(Кн. прих.-расх. Мон. Казн). Арх. Он., 1659 г./; *«Да в тѣх же кнг̃ахъ написано: дано впред<ь> в работу* ***мел<ь>ничнику*** *Фотийку Иванову 3 рубли»* /Арх. Гамеля, № 259, 113. Расх. кн. 1672 г./; *«****Мелничнику*** *Июды Максимову, за работу что мололъ на своеи мельнице ... дано»* /(Кн. прих.-расх. Мих. дер.) Арх. Он., 1675 г./; *«А будучи мнѣ Ильѣ на его Васильевомъ прудѣ, всякой мельничной доходъ хлѣбомъ, или будетъ денгами, съ* ***мололщиковъ*** *и съ толчейщиковъ сбирать въ правду, а лишнего ничево ни съ кого не имать»* /АЮБ, II, 513, 1652 г./.

Починаючи з XVIII століття і до теперішнього часу у східнослов'янських мовах лексема ***мельник*** зберігає своє значення і в той же час його семантика дещо розширюється: «мукомол, управляющий мельницей на деле». Це значення фіксує В. І. Даль у своєму «Тлумачному словнику»: ***Мельникъ*** *не бездѣльникъ, хоть дѣла нѣтъ, а щъ рукъ топоръ нейдетъ. Не воруетъ* ***мельникъ****, а люди сами носятъ! Богатъ мельникъ шумомъ (стукомъ). Не боится мельникъ шуму (имъ кормится)* [64, с. 318]. У «Словнику

російської мови» лексему ***мельник*** зазначено зі значенням: «власник млину чи працівник на млині»; мн.ч. (мельники) – «вид карточної гри»: *«играть в мельника»* [191-2, с. 150].

Лексичні інновації XVII ст. свідчать, що у словотворі НО цієї групи виявляється деривaційна активність морфеми **-чикъ / -щикъ,** яка взаємодіє як із субстантивними, так і дієслівним твірними.

Показово також, що новоутворення XVII ст., На відміну від НО цієї групи попередніх періодів, номінують діяча за процесуальною ознакою.

Як показує проведений аналіз, протягом досліджуваного періоду у складі тематичної підгрупи найменувань осіб, які беруть участь у різноманітних процесах сільськогосподарської праці зі збирання, транспортування, зберігання та переробки врожаю польових культур тощо, відбулися кількісні зміни , зокрема збагачення підгрупи НО, що аналізується nomena agentis – переважно словотворчими інноваціями, які відбилися у текстах пам'яток писемності, датованих XVI ст. Збагачення розглянутої підгрупи НО новими номінаціями зазначеного типу ще раз свідчить про активний розвиток словникового складу східнослов'янських мов досліджуваного періоду XVI–XVII ст. в цілому ономасіологічної категорії діяча зокрема, її «затребуваністю» у зв'язку із зростаючою диференціацією праці та соціальною актуальністю «найменування» людини та її ролі у суспільно-корисній праці, необхідністю номінації нових спеціальностей (швидко виникають у галузі ремісничої праці) [252, с. 87].

У складі розглянутої підгрупи НО отримує відображення характерне для періоду формування національних мов східних слов'ян явище мовної надмірності, виражене рядами синонімічних НО (словотвірних та номінативних *косаръ – косецъ – сенокосецъ*). У текстах XVI століття спостерігається

паралельне вживання варіантних словотвірних номінацій розглянутої підгрупи НО – похідних від однієї і тієї ж основи за допомогою різних словотворчих афіксів (суфіксів) або способів словотвірної номінації.

3.1.6. Найменування осіб, які займаються поділом землі

Підгрупу найменувань осіб, котрі займаються поділом землі, утворюють віддієслівні і субсустантивні деривати, складні слова. За час їх першої письмової фіксації вони характеризуються так:

XI ст. ***землемѣрець, землимѣритель.***

XIII ст. ***заводникъ***

XV ст. ***межникъ, отводчикъ***

XVI ст. ***дѣловщикъ, межевщикъ*** (кінець XVI ст.), ***мѣрщикъ, веревник,веревщикъ***

XVII ст. ***межевальщикъ, отдѣльщикъ***

Дѣловщикъ

Власне російське НЛ ***дѣловщикъ –*** «працівник, який робив розподіл» – утворено за допомогою **суфікса -щикъ** від основи праслов'янської іменника *дело* [244, с. 105], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-щикъ**».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського лексема ***дѣловщикъ*** відсутня. Вперше лексема почала вживатись у російській мові XVI століття. Як ілюстрації наведемо приклад: *«Къ сей дѣловой грамотѣ* ***дѣловщикъ*** *Офонасей Григорьевъ сын Соловцовъ и печать свою приложилъ»* / Арх. Стр. I, 244, 1531 г./.

Починаючи з XVIII століття лексема ***дѣловщикъ*** виходить з активного вживання: в «Словнику російської мови XVIII ст.» фіксується з приміткою *рідко.* В. І. Даль у «Тлумачному словнику» зазначає термін ***дѣловщикъ*** зі

значенням «ділова людина» або «працьовита людина, ремісник» з позначкою *старе* [63, с. 511].

У сучасній російській мові лексема ***деловщик*** не використовується.

Веревникъ, веревщикъ

Власне російські відсубстантивні деривати ***веревникъ*** и ***веревщикъ*** «той, хто робить вимір землі та межування земель» і «працівник, який займався виміром і межуванням землі», утворені від основи праслов'янського за походженням іменника *вервь* за словотворчими моделями «основа іменника + суфікс **-щикъ**», «основа іменника + **суфікс -никъ**» [203–1, с. 462; 233-1, с. 294; 244, с. 53], у «Матеріалах» І. І. Срезневського не фіксуються. Вони з'являються в пам'ятниках російської писемності XVI століття, наприклад: *«Дал с Карзины курьи **вервьщику** одинацат <ь> денегъ»* / Кн.расх.Корел м. №937, 59, 1563 г./; *«Дворъ Савки Потафьева **веревника**»* / Новг. п.кн.1. 107, 1584 г./ [192-2, с. 83].

У словниковому складі російської мови XVII ст., як свідчать пам'ятки писемності цього періоду, закріпився словотворчий варіант на -щикъ: у текстах XVII ст. вживається НО ***веревщикъ*** в значенні «той, хто проводить вимір землі та межування земель». Наведемо приклади: *«Въ прошлыхъ, государи, годехъ были ... подъячей Марко Мартемьяновъ да **верьщикъ** Фока Дуровъ да подъячей Остафей, Кулипановъ и писали государи, и вервили въ нашей Вожбальской волости тяжелымъ немѣрнымъ письмомъ»* /Писц.д., II, 292, 1642 г./; *«И в памяти пишетъ память веревщикомъ вывервили въ архангельскомъ дрвнѣ полдругинацать веревки горныхъ земель»* / Арх.Мих.-Арх.м.№14, Сп. С тяжебн.дела XVI в./; *«Старецъ Феодосей Кокоринъ до **Веревщикъ** Архипъ Фадеевъ да выборные*

кр̃стьяне ...вервили в ми̃стрскои вотчинѣ ... орамые земли» / Вер.кн. II, 2. 1677 г./.

У «Словнику російських народних говорів» лексема ***веревникъ*** не зазначена, але фіксується лексема ***веревщикъ*** в значеннях: «Людина, що міряє землі та угіддя селян» /Пинеж., Шенк., Холмог. 1885 г./, «ремісник, що виготовляє мотузки, мотузчик» / Сольвыч. Волог. Баженов/ [190-2, с. 126]; «Тлумачний словник» В. І. Даля фіксує НО ***веревщикъ*** у значенні «мерщик, який міряє землі та угіддя селян» / ахр-шнк/ [63, с. 179].

Лексеми ***веревникъ*** и ***веревщикъ*** вийшли зі словникового складу сучасної російської загальновживаної мови.

Лексема «землемеръ» у східнослов'янських мовах XVII століття мала широкий ряд словотворчих і лексичних синонімів: ***межникъ – межевщикъ – межевальщикъ; отводчикъ, разъездчикъ.*** І. І. Срезневський тлумачить значення НО з різними твірнимиосновами, через синонім ***межевщикъ:*** «**отводчикъ** – межевщикъ» [203-2, с. 775] «**разъездчиковъ** – той, що належить межевщику» [203-3, с. 160].

Межникъ, межевщикъ, межевальщикъ

Землемір у східнослов'янських мовах XVII століття іменувався ***межникомъ***. Загальнослов'янське найменування утворене за допомогою суфікса **-никъ** від основи іменника *межа* праслов'янського за походженням [203-2, с. 127; 233-2, с. 591; 244, с. 228], тобто, за словотвірною моделлю: «основа іменника + суфікс -**никъ**».

Перші письмові фіксації НО ***межникъ*** містять тексти XV століття – відомі Псковська і Новгородська грамоти, де: воно вживається в значенні «землемір»*: «Исца ѡба возми **межниковъ»*** / Псков. суд. грам./; *«А какъ **межникъ** прыѣдетъ съ межи, ино тои судъ кончати посаднику въ*

другіе два мѣсяця тому жь посаднику, а далѣ не волочить» /Новг. суд. гр. 1471 г./ (203–2, с. 127); *«А кто с кимъ ростяжуться о емли или борти… да и грамоты передъ господарю покладутъ да и* ***межниковъ*** *возмутъ и томъ отведутъ и стариковъ по своей купной грамотѣ свою часть»* // Псков.суд.гр., 23 XVI в. ~ XV в./.

У пам'ятках писемності XVII століття лексема ***межникъ*** використовується в тому ж агентивному значенні «землемір», наприклад: *«Взято на коидусских крестьянех в кормъ* ***межникомъ*** *3 рубли 26 алтынъ»* /Кн. прих. Свир. м., №21, 1615-1631 гг./ [192-9, с. 73].

Вже у XIX ст. агентивне значення відсубстантивного іменника, оформленого суфіксом **-никъ** , архаїзується: у словнику В. І. Даля дериват ***межникъ*** у значенні «землемір» супроводжується позначкою *старе* [64, с. 314].

У сучасній російській мові слово ***межник*** передає предметні локативні значення «кордон земельних володінь, ділянок; нерозорана вузька смуга між полями»; архаїчне особове значення у тлумачних словниках сучасної російської мови не фіксується [191-2, с. 47].

Упродовж XVI–XVII ст. склад аналізованої підгрупи поповнюється новими НО – словотворчими варіантами, оформленими суфіксом **-щикъ** і його варіантом **-льщикъ**: ***межевщикъ, межевальщикъ.***

Лексема ***межевщикъ*** – «той, хто встановлює межі, кордони між полями, угіддями» – вперше згадується у текстах кінця XVI століття. Наприклад: *«Как при*ѣ*зжал* ***межовщикъ*** *земли отдѣлять куплено пудъ меду, дано дватцать алтын»* /Кн.расх.Болд.м. 1, 1585 г./. *«Буде на межі у кого з ким учиниться суперечка при* ***межевщику*** *: і межевщиком про ті спірні землі шукати навколо всякими людьми»* /Вул.Ал., 214, 1649 р./.

Словотвірний варіант ***межевальщик*** утворюється в російської писемності початку XVII ст.*: «Въ Путивль съ* ***межевальщики****, съ околничимъ съ княземъ Федоромъ Федоровичемъ Волконскимъ да съ думнымъ дворяниномъ съ Томиломъ Бдичемъ Луговскимъ»* /Кн. зап. Моск. ст., II, 8, 1637 г./.

Серед варіантних словотвірних номінацій ***межникъ, межевщикъ, межевальщикъ*** виділяється частотністю вживання в російських текстах XVII ст. НО із суфіксом **-щикъ *межевщик.***

У лексичній системі російської мови XIX століття слово ***межевщикъ*** синонімічно іменникам – назвам професій *землемер, съёмщик, планщик*; субстантивований ад'єктиву *межевой* / Твер. Пен./ [64, с. 314]. Лексичне значення агентива ***межевщик*** у сучасній російській мові – «фахівець з межування» [191-2, с. 246; 166, с. 351].

Мѣрщикъ

НО мерникъ, мерчий, мерчый – «землемір» [192-9, с. 107], утворене за допомогою суфікса **-щикъ** від основи праслов'янського дієслова *мерить* [233-2, с. 600; 244, с. 230], тобто, за словотвірною моделлю: «основа дієслова + суфікс **-щикъ**», в «Матеріалах» І. І. Срезневського відсутня. Вперше лексема ***мѣрщикъ*** згадується в історичних актах 1562; *«И вы бъ всѣ крестьяне, которые, въ томъ селѣ и въ деревняхъ живутъ, архимандрита Аврамья съ братиею слушали, пашню на нахъ пахали и оброкъ имъ платили, чѣмъ васъ изоброчать, до тѣхъ мѣстъ, доколѣ за ними то село и деревни писцы наши, или большіе* ***мѣрщики****, опишутъ и измѣряютъ» / АИ, 1, 319, 1562 г./; «И вы бы всѣ крестьяне… пашню на нихъ пахали и доходъ помѣщиковъ имъ платили до тѣхъ мѣстъ, какъ тое пустощь писцы наши или большие*

мѣрщики *опишутъ и измѣряютъ и учинятъ за ними пашни по нашему указу»* / АЮБ, I, 75, 1593 г./ [192-9, с. 107].

НО ***мѣрщикъ, мерчий*** активно використовується у східнослов'янських пам'ятках російської писемності XVII століття: *«А писцы Деи имъ межю ихъ помѣстей межъ не чинили, и* ***мѣрщики*** *у нихъ не бывали, а деса Деи у нихъ одна у всѣхъ помѣщиковъ»* / Арх. А., 240, 1604 г./; *«И потому всему вышеписанные межи и грани учинить въ нынешнемъ же въ 202 году, и о* ***мѣрщикѣ*** *и о межевщикѣ бить челомъ великимъ государемъ»* / АЮБ, II, 474, 1694 р./ [192-9, с. 107].

У XVII столітті вживалася лексема ***метрикъ*** зі значенням «землемір»: *«А рядовой шагъ пѣшеходцовъ есть дву ступеней, а двойной шагъ держать его* ***метрицы****, сиречь: землѣмѣрцы за пать ступеней, двѣ ступени будуть въ слѣдѣхъ, а три ступени перешагнетъ и станутъ три ступени межъ словъ, межъ дву ступеней»* /Устав.ратных д. I, 191, XVII в./ [192-9, с. 129].

У XIX столітті лексема ***мѣрщик*** розвиває значення «должностной, приставленный для измѣрения, перемерки чего-либо» [64, с. 369]; в говорах НО ***мерщикъ*** зберігає архаїчне значення «землемір» [190-18, с. 124].

У сучасній російській літературній мові НО ***мерщик*** – «той, хто займається виміром чогось» [197-11, с. 876]; значення об'єкта дії «земля, земельні угіддя» не входить у семантичну структуру аналізованого агентів.

Отводчикъ, отдѣльщикъ, разъездчикъ

Найменування особи чоловічого роду за процесуальною ознакою ***отводчикъ*** (XV ст.) та новоутворення XVII ст. ***отдѣльщикъ*** «межевщик» формально-семантично пов'язані з дієсловами і похідними від них іменниками з нульовим суфіксом: ***отъводити*** «отделять, определять границы»,

отъводъ «граница, межа»; ***отъдѣлити*** «выделить, дать надел, долю», ***отъдѣлъ*** «доля, надел» [203-2, с **.** 775; 786], зафіксованих «Матеріалами» І. І. Срезневського: *«Лѣта 6990… **отводилъ** Михаило Дмитриевъ…земли Кириловскіе отъ великого князя земель»* /Отводн.кр. Кив. вол.1482 г./; *«По тотъ вражекъ отводилъ княжь Михаиловъ Андреевича **отводчикъ** Афанесей Внуковъ* /Там же/; *И **отводчики** спросили…: знаете ли тѣмъ деревнямъ **отводъ**? И Ивашко и Якушко и Конаникъ такъ ркли: поѣдите, господине за нами, и мы межу укажемъ»* /Отводн. кр. Кив. вол.1482 г./; *«А **отводъ** тѣмъ землямъ: отъ Тимошевскои земли по рѣчку по Велью, да рѣчкою Вельеювверхъ…, да опять въ рѣчку въ Велью»* /Купч.д. 1494 г./; *«**Отдѣлили** Волъчка отъ себе, дали ему село у Теребовльскои волости»* /Отдел. зап. 1393 г./; *«А то приказываю сыну Степану въ **отъдѣлъ**»* /Дух. Фед. Остафьев/.

НО ***отводчикъ*** з’являється в ділових документах XV століття: *«И **отводчики** спросили старца Мартемьяна: по чему вы тѣ деревни держите?»* /Отводн.кр.Кив.вол.1482 г./ [203-2, с. 775]; *«И велѣли **отводчики** знахаремъ монастырьскимъ межу указати»* /АСВР, II, 227: ок. 1492 г./ [192-13, с. 204].

НО ***отводчикъ*** активно функціонувало в пам’ятниках писемності XV–XVI ст.: *«И **отводчики** спросили старосты киснемского Ивашку Харитонова, да Якуша Митрованова …: знаете ли темъ деревнямъ отводъ?»* /АСВР, II, 171: ОК. 1481–82 г./; *«… И мы меж собою поговоря и довожя великого князя белозерскихъ **отвотчиковъ**, которые отводили кирилловские земли от великого князя земель…, по излюбленном своём договоре ходоли по старымъ признакамъ полюбовно и межу чинили промежъ древней Лачной Савьским и Кирилловской…»* /АСВР, II, 173: 1482 г./;

*«**Отводчики** Кириловскіе… отвели у меня у Савки починокъ къ своеи пустоши къ монастырскои»* /Прав. гр. Кирил. мон. ок 1490 г./*; «И **отводчики** спросили старци Єорема: Укажы ты намъ рубежъ wтъ Волочка ѡтъ Словѣньскаго по своєи грамоте по отводной»* /АСВР, II, 322: 1499–1500 гг./.

У XVII столітті, як свідчать контексти, лексема ***отводчик*** вживалася в тому ж значенні, наприклад: *«А **отводчики** отводили… пашенныя мѣста худые, и софейские де крестьяне отъ хлѣбного недороду обнищали»* /ДАИ, IV, 148: 1648 г./ [192-13, с. 204].

Паралельно з НО ***отводчикъ*** у текстах XVII століття використовується особовий іменник синонімічний НО ***отдѣльщикъ*** з тотожним значенням: «той, хто виробляє і оформляє поділ землі», наприклад: *«Были ... четверы **отдѣльщики** и въпашни ... и въ сенныхъ закосехъ разводъ учиненъ»* / ДТР, II, 795, 1604 г./ [192-13, с. 231].

Лексема ***отводчикъ*** в XIX столітті набула іншого значення «пристав, визначений для проведення когось, або для відведення земель тощо». [64, с. 715].

У лексичній системі східнослов'янських мов XV–XVI ст. НО ***отводчикъ*** і ***розъѣздьщикъ*** пов'язані відносинами синонімії. Порівн. ***розъѣхати*** – «розділити, розмежувати»: *«**Розъѣхалъ** есми отчтну бортную княжимъ Феодора Васильевичя бортникомъ»* /Отводн. 1483–1502 г./; *«Ту еси имъ землю и **розъѣхалъ**»* /Грам. в. к. Ив. Вас. Вас.Акс.1498 г./; ***розъѣздъ*** – «межа, границя»: *«А межу Тфѣрью и Новагорода **розъѣздъ** по давнои пошлинѣ»* /Дог. гр. Тв. в. к. Мих.Яр. с Новг. 1301 – 1302 г./; «Розмежування» / *«А до **розъѣзда** намъ тѣхъ лѣсовъ ни одному не сѣчи»* /Разъезж. 1509 г./ [203-3, с. 159]. На відміну від приватного у мові ділових документів XV–XVI ст. НО ***отводчикъ,***

синонімічний ***розъѣздьщикъ*** письмово зафіксовано у формі посксива ***розъѣздьщиковъ:*** *«По государеву жалованью великого князя, да по* ***розъѣщикову отводу*** *Михаила Шапкина»* /Судн.спис. 1504 г./ [203-3, с. 160].

У «Матеріалах» І. І. Срезневського посесив виступає заголовним словом словникової статті: *«****розъѣздьщиковъ*** – прикметник присвійний від слова розъѣздьщикъ – той, що належить межевщику» [203-3, с. 160]. Словник В. І. Даля описує значення НО ***розъѣздчикъ*** тлумаченням синонімічного типу «отводчик земель, межевщик» і супроводжує позначкою *старовинне* [66, с. 75].

У наступні періоди історичного розвитку мови НО ***разъездчик*** не використовується і не фіксується тлумачними словниками сучасних східнослов'янських мов.

Заводникъ

Діяч, який вказував межі володіння під час передачі землі, в східнослов'янських мовах XVII століття мав найменування ***заводникъ***. Утворення виникло за допомогою суфікса -**никъ** від основи іменника ***заводъ*** «граница» [203-1, с. 960], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс -**никъ**».

Вперше лексема ***заводникъ*** почала вживатися в східнослов'янських мовах XIII століття, що відображено в пам'ятниках російської писемності, наприклад: *«Даю за все за то два села съ обильемъ и съ лощадьми и съ боръ̀тью и съ малыми селищи и пьнь и колода одерель сѣ̃му Герчью. А* ***заводникъ*** *[так в рукописи] сусѣдъ мои Опаль»* / Дух. Гр.навч.Климента. Свед.м.зам. 1, 39, XIII в./.

У текстах XVII століття особовий іменник ***заводникъ*** вживається у двох значеннях: «той, хто вказував межі володіння при передачі землі», «зачинщик», наприклад: *«А которые противъ служилыхъ людей, собрався*

многолюдствомъ и выйдутъ съ боемъ пущимъ ***заводникомъ*** *чинить казнь безъ пощады»* /Арх. Курах. IV, 93, 1699 г./ [192–5, с. 154].

Землемѣрецъ, землимѣритель

Відомі пам'яткам найдавнішої пори синонімічні композитні НО ***землемѣрецъ, землимѣритель*** «землемір», утворені способом основоскладання з афіксацією, в російських текстах XVII ст. не використовуються. Лксема ***землимѣритель*** виникло шляхом складання основи іменника *земля* праслов'янської за походженням [233-2, с. 99; 203-1, с. 971; 244, с. 230] та основи дієслова *мерить* праслов'янського за походженням [244, с. 230], тобто, за словотвірною моделлю: «складання основ іменника і дієслова + суфікс **-тель**».

Вперше лексема ***землемѣрецъ*** почала вживатися в східнослов'янських мовах з XI століття. Як ілюстрації наведемо приклади: *«Ни едина ластовища весны творитъ, ни чрьта ~ єдина* ***землемѣрьц»****, ни плоутиє ~ єдино морьꙗнина»* /Гр. Нац. XI в. 13/; *«Единъ бо чл҃вкъ* ***землемѣрецьꙗ****, но не всѣкъ чл҃вкъ землемѣрець»* /Изб. 1403 г. Л.139/ [230-1, с. 971].

Паралельно з лексемою ***землемѣрецъ*** в російській мові XVI століття використовувалася лексема ***землимѣритель*** у значенні «геометр» з позначкою древнє, що відображено в пам'ятках писемності, наприклад: *«Прьвое, еже единоми точію е^{є} види; по всемоу^{ж} «ко^{ж} землимѣрное чл҃ки, точыю бо чл҃къ* ***землимѣритель»*** /о. Дам.кн.Фил. XVI в. (Оп. II, 2. 316)/ [203-1, с. 971].

У наступні періоди історичного розвитку східнослов'янських мов лексеми ***землемерец*** і ***землимеритель*** був витіснені однокорінним композитом з нульовим афіксом ***землемер***.

Неологізація складу аналізованої підгрупи НО обумовлена семантичною еволюцією лексем, які отримали першу письмову фіксацію в текстах давньоруського періоду, зокрема, розвитком експресивного значення НО ***заводникъ***, і проходила як по лінії утворення нових термінів (неолексем) по продуктивним СТ, так і їх відбору з ряду варіантів номінацій (***отводчикъ, отдѣльщикъ***, ***разъездчикъ, межевщикъ).***

3.2. Найменування осіб, які займаються садівництвом, городництвом

Найменування осіб, які займаються садівництвом та городництвом, східнослов'янської писемності XVII століття представлені старослов'янськими запозиченнями та власне російськими афіксальними дериватами, в основі яких лежить семантико-синтаксична мотиваційна модель, що включає об'єкт дії, похідні НО за характером твірних основ діляться на:

а) похідні від основ синонімічних іменників ***вино*** і ***виноградъ*** «виноград» старослов'янського походження – ***виноградникъ, винарь, виноградарь***;

б) від повноголосної та неповногласної основи іменника о***городъ/оградъ*** «забор, огорожа, сад, город» – ***огородник, городник*** ;

в) від основи іменника ***вертоградъ*** «сад».

Ряд словотвірних номінацій, твірною базою яких є основи синонімічних іменників старослов'янського походження *вино* ***1.*** «виноград» і *виноградъ* ***2.*** «виноград», оформлені різними афіксами, розрізняються глибиною семантичної структури (епідигматичної осі) і датами їхньої першої письмової фіксації в пам'ятках.

За часом першої письмової фіксації НО садівництва та городництва характеризуються таким чином:

XI століття – ***вертоградарь***, ***городникъ***;

XII століття – ***виноградьникъ***;

XIII століття – ***винарь***;

XVI століття – ***виноградарь***.

Як очевидно з «хронологічної карти» особових іменників, у їх складі відсутні лексичні інновації (новоутворення, нові похідні НО), отримали першу письмову фіксацію у російських текстах XVII в. Динаміка аналізованої групи НО, пов'язана переважно з семантичними змінами, неосемантизацією лексичних одиниць, пов'язаних ставленням похідності, тобто. членів словотвірної пари.

Винарь, виноградарь, виноградьникъ, виноградникъ

У пам'ятниках давньоруської писемності НО групи, що розглядається, мотивуються моносемічною лексемою ***вертоградъ (въртоградъ, вртоградъ)*** «сад» [203-1, с. 463]: ***вертоградарь*** (XI століття), полісемантами в основних значеннях ***виноградъ*** «виноградник, фруктовий сад» – ***виноградьникъ*** (XII століття) і ***виноградарь*** (XVI століття) «той, хто обробляє фруктовий сад, виноградник»; ***вино*** «виноград» – ***винарь*** «той, хто вирощує фруктовий сад, виноградник».

Перші вживання НО ***винарь*** «той, хто вирощує фруктовий сад, виноградник» [192-2, с. 179], утвореного за допомогою суфікса **-арь** від основи іменника вино «***виноград»*** старослов'янського походження [203-1, с. 259; 244, с. 60], тобто, за словотвірною моделлю «основа іменника + суфікс **-арь**», фіксуються в давньоруських текстах XIII століття, що відображено в «Матеріалах»

І. І. Срезневського: *«Рече же* ***Винареви»*** /Лук. XIII: 7 Остр. ев./ [203-1, с. 259].

З XV століття дана лексема розширює свою семантику і використовується зі значенням «виночерпій»: *«Старшина* ***винаремъ****… повѣда сонъ свои Иосифу»* /Быт. XL, 15. Палея. Толк., 121, 1477 ~ XIII в./.

Починаючи з XVII ст., лексема ***винарь*** вживається у російських текстах у значеннях: «той, хто обробляє сад», «продавець вином». Як ілюстрації наведемо приклади: ***«Винарь»*** /Барс. Словарь, 24 об. XVII в./; ***«Винарь***, зри ***Винопродавецъ»*** /Лекс. Треяз., 48, 1704 г./ [192–2, с. 180].

Цей термін у XIX столітті функціонує у мові зі значенням «винороб, той, хто розводить виноград» [63, с. 205].

У текстах наступних періодів лексеми немає, що свідчить про те, що слово ***винарь*** вийшло з уживання; не входить до реєстру тлумачних словниких мов.

У російській писемності XII століття у значенні «той, хто обробляв виноградний сад, виноградник» вживаються також НО ***виноградьникъ, виноградарь***.

Найменування особи ***виноградьникъ*** утворено за допомогою суфікса **-никъ** від основи старослов'янського за походженням іменника ***виноград*** [172-1, с. 84; 203-1, с. 260; 244, с. 60], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-никъ**». «Словник російської мови XVI–XVII ст.» виділяє 4 ЛСВ лексеми ***виноградъ***, першим (основним) фіксує значення «виноградник, фруктовий сад», яке ілюструється цитатами з давньоруських текстів XII–XIII ст. та східнослов'янської писемності аж до XVII ст. [192-2, с. 185].

Дивлячись на документи відсубстантивний дериват ***виноградникъ*** з'являється в XII столітті в

Давньослов'янській кормчій XIV титулів без тлумачень: *«Нѣкто ... рече же къ* ***Виноградьнику****, се третиее лѣто отнелѣ же прихожю ища плода на неи»* [192-2, с. 185].

Тексти XVI–XVII ст. свідчать про його семантичний розвиток: «Словник російської XVI–XVII ст.» першим у системі значень багатозначного іменника ***виноградникъ*** фіксує особове значення «той, хто обробляє виноградний сад», другим – «виноградний сад», що відображено в пам'ятках писемності: *«Въ тоиѣж(е) земли есть и велики Вавилону, его же созда нѣкыи* ***виноградникъ*** *именуемый невротъ»* /Луцид., 50, XVII ~ XVI вв./; *«Около монастыря по горамъ все виногради и сады всякие: около монастыря у всякого старца свой* ***виноградникъ»*** /Арс. Сух. Проскинитарий, 22, 1653 г./; *«Вынято у ней на дворѣ дворовая бѣглая дѣвка,* ***виноградныхъ садовъ*** *работника Якова Малафѣева Федорка Яковлева»* /АЮБ; II, 814, 1678 г./.

У XIX столітті триває процес семантичної трансформації лексеми ***виноградникъ***. Так, В. І. Даль у «Тлумачному словнику» першим відмічає предметне значення «сад виноградний, для розведення винограду», другим – «охочий до винограду, любитель» [63, с. 206]; а «Словник російських народних говорів» фіксує переносне значення «хлопчики та підлітки, які співають хором» (Арх. Архів АН СРСР) [191-4, с. 288]. Отже, основний (перший) ЛСВ аналізованого полісеманта «той, хто обробляє виноградний сад» виходить із системи його значень. У сучасній російській мові моносем ***виноградник*** передає локативне значення «ділянка, засаджена виноградом».

У текстах XVII століття паралельно з лексемою ***виноградникъ*** вживалася лексема ***виноградарь***: *«И призва своего* ***виноградаря****, виждь брате яко не имѣ в старом дрѣве надѣжди»* /Ист. семн. мудр., 19, XVII в./.

Як ми зазначали вище, похідне НЛ ***виноградарь*** у значенні «садівник, той, хто вирощує фруктовий сад, виноградник» вперше згадується в російській писемності XVI століття: *«Тако ж дѣлаютъ и* ***виноградари*** *и огородники, коли хотят, чтобы имъ древеса ихъ горазно ободрили»* /Назиратель, 235, XVI в./; *«****Виноградари*** *и огородники… обкладаютъ матицу или лозу винную листвием и гронами или кистьми Виноградными, с которых уже вино вытопшут, чтобы так оные вещи загноившися болши подавали дереву мокроты к лучшему рожению»* /Назиратель, 235, XVI в./ [192-2, с. 185].

Загальнослов'янське НО ***виноградарь*** утворено за допомогою суфікса **-арь** від основи старослов'янського іменника ***виноград*** [172-1, с. 84; 203-1, с. 260; 244, с. 60], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-арь**».

Слова ***виноградникъ***, ***виноградарь*** утворені за загальною словотворчою моделлю. Вони синонімічні.

У подальші періоди розвитку російської мови слово ***виноградарь*** зберігає агентивне значення. Так, В. І. Даль у «Тлумачному словнику» фіксує значення: «винороб, розвідник винограду» [63, с. 206]; у «Малому академічному словнику сучасної російської мови» його значення тлумачиться формулою «той, хто займається виноградарством» [191-1, з. 176].

НО ***вертоградарь*** – «садівник» утворено за допомогою суфікса **-арь** від основи іменника ***вертоградъ (вьртоградъ, врьтоградъ)*** «сад» [203-1, с. 463], тобто, за словотвірною моделлю «основа іменника + суфікс **-арь**».

Вперше лексема ***вертоградарь*** фіксується у ранніх давньоруських текстах XI ст. І. І. Срезневський у «Матеріалах» ілюструє її цитатою з Остромирового

євангелія: *«Она же мьнѣщи ꙗко* ***вьртоградарь*** *ѥсмь гл҃а ѥмоу»* /Іо. ХХ. 15, Остр. ев./ [203-1, с. 463].

За даними історичних словників, термін ***вертоградарь*** використовувався в пам'ятках східнослов'янської писемності – з XI по XVII ст. Як ілюстрації наведемо приклади: *«Ста на ближайшемъ камени ко гробу Господь, а на другом марма Малдалиня, егда мня, яко бѣ* ***вертоградарь****, съ нимъ глаголами»* /Х. Рад., 46, 1628 г./ [192-2, с. 99].

У наступні періоди НО ***вертоградарь*** виходить із словникового складу російської мови, відсутня у словниках тлумачних словників сучасної російської мови, на відміну від його твірного ***вертоград*** «сад», яке фіксується в словниках з позначкою «*книжне застаріле*»: ***вертоград.*** «*книжн. застаріле».* Сад. *«Посмотри в свой* ***вертоград:*** *В нем нарцисс уж распустился; Зелен кедр; вокруг обвился Ранний, цепкий виноград»* /А. Майков, Вертоград/ [191-1, с. 153].

Огородникъ

Східнослов'янське ***городникъ*** **–** «працівник, що доглядає за садом або городом» – утворено за допомогою суфікса -**никъ** від основи іменника *город* східнослов'янського за походженням [203-2, с. 606.; 244, с. 270], тобто, за словотвірною моделлю: «основа іменника + суфікс -**никъ**».

Перші вживання НО о***городникъ*** спостерігаються в пам'ятниках давньоруської писемності XI століття, в яких воно передає значення «той, хто займається будівництвом міських укріплень», або вирощує овочі», «садівник», «начальник міста»: *«Онъ бѣ пастухъ, а* ***сѣ огородникъ****»* /Гр. Наз., 280, XI в./; *«А кого собѣ вымемь* ***огородниковъ*** *и мастеровъ, и мнѣ великому князю зъ братьею два жеребья, а тобѣ, брате, треть»* /Дог. гр. Вас. Дм. 1389 г./ [203-2, с. 606]. У давньоруській мові НО о***городникъ*** багатозначне,

вживається в значеннях «займається будівництвом міських укріплень», «начальник міста»: *«Бяше чл҃овѣкъ вышегородѣ старѣшина* ***огородникомъ****, зовомъ же бяше жьданъ на мирськуму, а въ крьщении Никола»* /Сказ. оч. Бор. Глеб. / Усп. Сб., 63. XII–XIII вв./ [192-12, с. 252].

У ділових текстах XVII ст., судячи з кількості словникових ілюстрацій, частотно аналізована НО у значенні «займається городньою справою, що розводить овочі, садівник», мотивована ЛСВ «сад, город» твірного субстантива [203-2, с. 606],

У текстах XI-XVII ст. паралельно з НО о***городникъ*** вживалася синонімічна лексема ***оградникъ***, похідна від багатозначного іменника ***оградъ*** у значенні «сад, город». Наведемо приклади: *«Страс<ть> с҃тго Конона* ***оградьника»*** /Мст. Св., 259, XI–XVII вв./; *«Антоней, ученикъ игумена Алексѣя, повѣда ученику своему Геннадию тако зовомому* ***оградьнику*** *сущу обители Великаго Павла»* /Ж. Серг. Нур., 117, XVII в. ~ 1584 г./; *«Дано старцу Нифонту* ***огороднику*** *на свеклу на сѣмена 10 денег»* /Кн. прих.-расх. Волокол. м., № 2, 74 об. 1574 г./; *«Собрати съ московскихъ* ***огородниковъ*** *осмину цвѣту бобового»* /Мат. медиц., 7, 1630 г./; *«А онѣ исстари* ***огородники****, и та у нихъ за городомъ ихъ старинная купленная земля»* /Кн. Ям. Новг., 265, 1588 г./.

Утворені за спільною словотвірною моделлю НО о***городникъ*** і ***оградникъ*** семантично не еквівалентні: перше – полісем, друге – моносем. На відміну від багатозначного особового іменника о***городникъ***, ЛСВ якого мотивуються різними ЛСВ твірного іменника, НО ***оградникъ,*** утворене від основи іменника оград «паркан, сад» за допомогою суфікса **-никъ**, моносемічне.

Багатозначне НО ***огородникъ*** фіксується В. І. Далем у «Тлумачному словнику» зі значеннями: «доглядач за горо-

дом», «утримувач і господар городу» [64, с. 647]. «Словник» Ожегова тлумачить його значення, дотримуючись критерію Г. О. Вінокура, порівн.: о***город*** – «ділянка землі під овочами, зазвичай поблизу будинку», похідне о***городник*** – «людина, яка працює на городі, власник городу» [166, с. 432]; МАС описує значення НО о***городник*** формулою «той, хто займається городництвом», городництво – «розведення городніх культур як галузь сільського господарства» [191-2, с. 588]. Як показує аналіз семантичної інтерпретації аналізованого НО в історичній і сучасній лексикографії, семантична історія багатозначного в давньоруській і в наступні періоди НО ***огородникъ*** розвивалася в напрямку скорочення системи його значень, втрати лексико-семантичних варіантів, не пов'язаних мотиваційними відносинами . значенні «сад, город», і завершилася переходом аналізованого НО з розряду полісемів у розряд моносемів.

Вийшли зі словникового складу східнослов'янських мов, не описуються сучасною лексикографією старослов'янизми ***винарь, вертоградарь, оградникъ***.

Семантичну трансформацію, зокрема зміна лексичного значення у формі редукції системи значень, зазнало слово ***виноградник*** (втрата агентивного ЛСВ «той, хто обробляє виноградний сад»), що перейшло з розряду полісемів у розряд моносемів у значенні «виноградник». Ділянка, засаджена виноградом» [191-1, с. 176].

Стійкістю лексичного значення, підтриманої парадигматичними відносинами одиниць лексичної системи, характеризуються НО ***виноградарь*** і о***городникъ*** (пор. ***виноградарь – виноградарство, огородник – огородничество, але виноградник – виноградничество***): ***виноградарь*** «Той, хто займається виноградарством (в 1 знач.)»;

виноградарство «1. Галузь сільського господарства, що займається вирощуванням винограду. 2. Наука про біологічні особливості винограду та способи його обробітку» [191-1, с. 176]; ***огородник*** «той, хто займається городництвом»; ***городничество*** «розведення городніх культур як галузь сільського господарства» [191-2, с. 588].

3.3. Найменування осіб, які займаються тваринництвом, птахівництвом, рибальством

Найменування осіб, які займаються тваринництвом, становлять одну з найбільш репрезентативних груп агентивної сільськогосподарської лексики досліджуваного періоду.

Афіксальні НО утворюють найбільшу підгрупу; композитні та аналітичні номінації – приблизно однаково малочисельні підгрупи (близько 9 відсотків кожна від загальної кількості НО у лексиці тваринництва).

За граматичними та лексико-семантичними характеристиками твірних основ афіксальні НО сфери тваринництва, у свою чергу, поділяються на:

а) відсубстантивні НО, формально-семантично пов’язані з назвами свійських тварин та птахів. Вони утворюються за допомогою суфіксів **-никъ, -арь, -ухъ, -щикъ.**

Суфікс -никъ взаємодіє з основами іменників – загальними і видовими назвами свійських тварин і птахів морфологічного чоловічого і жіночого роду: скотъ – скотникъ, птица – птичникъ, вівця – овечникъ та ін;

б) девербативи, похідні від дієслів, лексичне значення яких включає семантичну ознаку об’єкта – «тварина»;

в) НО, похідні від багатозначних дієслів, лексичне значення яких не містить семантичної ознаки об’єкта –

«тварина», реалізується в синтагмах з об'єктними розповсюджувачами широкого семантичного діапазону об'єктів.

Скотникъ

Старослов'янське НО ***скотникъ*** «працівник, що доглядає худобу» утворено за допомогою суфікса **-никъ** від основи іменника скот праслов'янського походження (Др.-герм. skatts; совр.нем. schatz; ст.-сл. и др.-рус. скотъ) [203-3, с. 388; 172-2, с. 310; 244, с. 381], тобто, за словотвірною моделлю: «основа іменника + суфікс **-никъ**».

Термін ***скотникъ*** починає використовуватися в східнослов'янских мовах з XIII століття зі значенням «той, хто дивиться за худобою», що відображено в «Матеріалах» І. І. Срезневського: *«Отъ великаго князя отъ Ондрея къ посадникомъ, и къ* ***скотникомъ****, и къ старостамъ»* / Крм.Двин. 1294 г./ [203-3, с. 88], і в пам'ятках російської писемності, наприклад: *«Кто по волости ходит закупенъ, или* ***скотникъ»*** /Пск.суд.гр. 3, XVI ~ XV вв./.

Паралельно з терміном ***скотникъ*** у російській мові XIV ст. використовувався термін ***скотарь*** з тим самим значенням «скотник». Термін ***скотарь*** відзначений в «Матеріалах» І. І. Срезневського: *«Аще не подобно прележаніе творитъ* ***скотарь****, рекше во время на поля, и зобь дая, и сѣно кладни, постилая и потребляя чисто да поклонится зо»* /Ѳеод.Студ.Ост.201/. [203-3, с. 385]. У наступні періоди термін ***скотарь*** не вживається. У російській мові XIV століття вживалася лексема ***скотопищьникъ*** ***(скотопитатель)*** зі значенням «скотовод»: *«Мужи пастиси* ***скотопищници»*** /Быт. 32. по Сп. XIV в./ [203-3, с. 387]. Надалі ця лексема не використовувалася у мові.

Починаючи з XVIII століття і до теперішнього часу, термін ***скотникъ*** вживається в російській мові з розширеною семантикою. Так, у «Тлумачному словнику» В. І. Даля він фіксується з кількома значеннями: «той, кому доручений догляд за домашнім скотом; скотниці доручається і доїння», «скотопромисловець» /пск./, ***скотница*** – «казна, казно-хранилище» /стар./, «помужник, земський большак из бояр, выще старости» / Стар.нвг./ [66, с. 207].

У словниках сучасної російської мови слово ***скотник*** наводиться з такою семантикою: «працівник, який доглядає за скотом», «приміщення для скота» /разг./, «скотний двір» [166, с. 767; 191-4, с. 119].

Поросятникъ

Особа, що займається вирощуванням та продажем поросят, у російській мові XVII століття мала найменування ***поросятникъ***.

Утворення виникло з допомогою суфікса **-никъ** від основи іменника поросята, тобто, за словотвірною моделлю: «основа іменника + суфікс **-никъ**».

І. І. Срезневський у «Матеріалах» лексему ***поросятник*** не зазначає. Термін вперше починає використовуватись у російській мові XVII ст. Наведемо приклад з пам’ятки писемності досліджуваного часу: *«Сенка* ***поросятникъ*** *у него сынъ Васка»* / Яросл.п.кн., 335, XVII в./.

Починаючи з XIX століття і до теперішнього часу термін ***поросятник*** вживається в російській мові з розширеною семантикою. Так, у «Тлумачному словнику» В. І. Даля виділяються три значення: «аматор поросят», «поросячий хлів», «великий складаний ніж». З останнім значенням термін ***поросятник*** вживається у Псковській та Тверській областях. У сучасних словниках слово ***поросятник*** зазначено зі значенням: «приміщення, хлів для поросят»,

наприклад: *«Следующим отделением свинарни был* ***поросятник»*** [191-3, с. 304].

Воловникъ

Працівник, що доглядає за худобою, в російській мові XVII століття мав найменування ***воловникъ*** утворення виникло за допомогою суфікса **-никъ** від основи іменника *волъ*. (bos, pous…) [203-1, с. 296], тобто, за словотвірною моделлю: «основа іменника + суфікс **-никъ**».

Вперше лексема ***воловникъ*** почала вживатися в російській мові зі значенням «працівник, що доглядає за худобою», що зазначено в «Словнику російської мови XI-XVII ст.»: *«Дворъ посацково человѣка Терентья Максимова сына* ***воловника»*** /Яросл. П. кн., 186, 1646 г./. [192-2, с. 317].

Ця лексема починаючи з XVII ст. дещо змінила семантику «погонщик волів, візник на волах, чумак», що зафіксовано В. І. Далем у «Тлумачному словнику» [63, с. 238].

У «Словнику російських народних говорів» також фіксується термін ***воловник*** з кількома значеннями: 1) «людина, яка працює на волах, а також доглядає за ними» (Рост. 1948–1950); 2) «про сильну, міцну людину» (Смол., Пск. 1902–1904 г.).

Волухъ.

У живій мові нації, що формується, погонич, пастух великої рогатої худоби іменувався ***волухомъ***. Наприклад: *«Двалмы же и* ***волцеи***» / Сильв. Ант.вопр. оп. II (2), 147, 1512/ датується в словнику XV в. [192-3, с. 13].

Дане найменування є давньоруським та утворено за допомогою суфікса **-ух** від основи загальнослов'янського іменника ***вол*** / др.-р. *волухъ*; похідне від вол на кшталт конюх [233-1, с. 345, 203-1, с. 296, 172-1, с. 93], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-ух**».

Вперше термін ***волухъ*** зустрічається в «Матеріалах» І. І. Срезневського і фіксується з тим же значенням: **волихъ** – «пастух великої рогатої худоби»: /Волоуси. Сильв. Ант. вопр./ [203-1, с. 296].

В академічних словниках російської XVIII, XIX і XX століть НО ***волух*** не фіксується.

Вельблоудьникъ

Лексема ***вельблоудьникъ*** фіксується в давньоруській писемності з XII століття. Номінація вживалася у значенні «власник, погонич верблюдів» [192-13, с. 84, 109]: *«По лѣ(т) же ~диномь* ***вьлеблудникъ*** *онъ иже бѣ оукралъ осла. Идѣше пакы в и~р(с)ямъ пшенице продавать»* /Пр.1383 г./; /Патерик Син, 185, XI–XII вв./.

НО ***вельблудьникъ*** утворено за словотвірною моделлю «основа іменника + суфікс **-никъ**» від основи іменника **вельблүдъ** – запозичення з гот. мови. (гот. ulbandus) [203-1, с. 281; 244, с. 53].

Зі значенням «погонщик верблюдів» вперше лексема ***вельблоудникъ*** зафіксована в «Матеріалах» І. І. Срезневського: *«****Вельблидьникъ*** *именемъ Сергім имы вельблиды пасомы въ ближнеи горѣ»* /Жит. Ғед. Сик. Мин. Чет. апр. 519/.

У «Тлумачному словнику» В. І. Даля ***верблюдникъ*** відзначений з дещо зміненою семантикою: «погонщик, ватажок при верблюдах» [63, с. 179].

Коровникъ (коровница)

Серед новоутворень із суфіксом **-никъ**, що фіксуються пам’ятками XVI століття, виділяються непрямі номінації. Наприклад, у досліджувану епоху працівник, що доглядає за худобою іменувався скотникъ (скотниця). Загальнослов’янське утворення ***коровникъ*** виникло за допомогою суфікса **-никъ** від основи іменника праслов’янського

походження / Звукове формування східнослов'янське з характерним для нього повноголосним поєднанням **-оро-**, що розвинулося з праслов'янського -or (Ср.ст.-сл. крава, польск. krow «корова») [233-2, с. 331; 244, с. 191], тобто, за словотвірною моделлю: «основа іменника + суфікс **-никъ**».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського цей термін відсутній. Вперше згадується у російській писемності у XVI столітті. Як ілюстрації наведемо приклади: *«Дано **коровнику** 2 денги, что онъ **снялъ съ лошади** кожю»* /Кн.расх.Болд.м. (РИБ, II, 298, 1586 г.)/; *«На Каргачь **коровницѣ** на сапоги алтынъ»* / Кн.расх.Обн.м., 12, 1570 г./.

З XVII століття і до цього часу дана лексема розширює свою семантику і використовується у східнослов'янських мовах зі значеннями: «**1**. хлів для скота, **2**. скотник, який доглядає за скотом, за коровами, **3**. коровенный двор», що зазначено в «Словнику російської мови XI–XVII ст.»: *«А хоромъ намъ досталос<ь> на два жеребя двѣ горницы старые ... да поварня старая ж подле мылны и с **коровникомъ** да погребъ середи двора»* / Строг.столб.1578/; *«Въ 16 день принесъ старецъ Нифинтъ рубль шестнатцать алтынъ четыре денги, что продалъ въ Задолжья **коровнику** Ортюшкѣ крестьянскую кобылу»* / АЮБ. II, 280, 1607 г./; *«**Коровнику** ... что подсоблялъ коровъ кормити и поить и пролубы делать ... дано»* /Кн.прих.-расх. Мих дер./ Арх.Он., 1675 г./; «*Вино поставлено въ **коровницѣ»*** /АЮ, 1615/. У цей період вживалися синонімічні однослівні НО ***коровникъ*** складні найменування з опорними словами ***пастухъ*** и ***человекъ***: ***коровий пастухъ*** и ***коровленный человекъ*** зі значенням «має корову, корівник», що відображено в пам'ятках писемності, наприклад***: «Коровьго пастуху*** Фомки *Прокопьеву въ лѣтной посебной наемъ ... дано полослины ячменю»* / Кн.прих.-расх. Бир.с./ Арх.Он., 1692 г./; *«Въ дву*

*монастырехъ да въ селѣ 57 келей, а въ нихъ живутъ сарицы черноризницы, да 12 дв<оров> **коровленыхъ** дворовых **людей**, да въ селѣ же и въ деревняхъ 5 дв<оров> монастырских»* /Кн.п.Моск., I, 82, XVI в./. У «Тлумачному словнику» В. І. Даля лексема ***коровникъ*** фіксується зі значеннями: «дягель, дягильник», verbascum «вербник, царська свічка», «хлів для корів, закута», «прислужник за коровами, за скотом» /63-2, с. 167/, в «Словнику російських народних говорів» – зі значеннями: «1. пастух, що пасе корів» /Ворон., 1958, Курск., Ряз.. Смил., Новг.; 2. «той, хто доглядає за коровами» /Твер., Моск.; 3. «Скупщик скота у дореволюційній Росії» /Арх. 1878, 1907/.

У словниках сучасної російської мови слово ***коровник(ца)*** також відзначається з лексичними значеннями: «приміщення, хлів для корів та биків»; ***коровница*** – з позначкою «застаріле» «жінка, яка доглядає за коровами, скотом»: *«Филушка явилась в обитель, как к себе домой, «сама выбрала себе место в скотной избе, где жили коровницы»* [192-2, с. 106; 166, с. 299].

Овчаръ, овчухъ

Так у досліджувану епоху іменувався той, хто розводив вівців, що доглядав їх; пастух вівців.

Давньослов'янська утворення ***овчаръ*** виникло за допомогою суфікса **-аръ** від основи іменника *овца* праслов'янського за походженням / пор.: др.-рус. овьца, праслав. ovbca, др.-инд. aviká, лтш. avs, лат.ovis «овца» [172-2, с. 636; 244, с. 270], тобто, за словотвірною моделлю: «основа іменника + суфікс **-аръ**».

Термін ***овчухъ*** починає використовуватися в східнослов'янських мовах з XI століття зі значенням «овчар, пастух овець», що відображено в пам'ятках писемності, наприклад*: «И приступи торчинъ, именемъ Беринди, **овчухъ***

Сѫ̃полчь, держа ножь и хатя ударити в око» / Лавр.л., 261, 1097 г./ и в «Материалах» І. І. Срезневского: *«**Овчиха** своеа помози сподобиє»* / Псал. толк. Ѳедр. пс. XXXIII. 7 толк./ [203-2, с. 598].

З XVII століття дана лексема розширює свою семантику і використовується в мові зі значенням «той, хто разводить овець, доглядає за ними; пастух вівців; вівчарня». Наведемо деякі контексти як ілюстрації: «*У скотника Федора Мураховца челядника Демка **овчари** два вола двѣсти овецъ»* /Баг.Мат., 88, 1680 г./ [192–12, с. 229]; *«Да на дворѣ хоромъ изба жила да клет<ь> с прихлѣтомъ плостинное до мшеничника, да клет<ь> липоволъ с **овчюхомъ»*** /Отказн. кн. южновеликорус., 182., 1636 г./ [192-12, с. 230].

Починаючи з XVIII століття і досі термін ***овчар*** вживається в східнослов'янських мовах з наступною семантикою. Так, у «Тлумачному словнику» В. І. Даля він фіксується зі значенням «вівчар, який займається ними за господаря; пастух вівців (з позначкою старе)», також В. І. Даль зазначає термін ***овчухъ***, що вживається у Воронезькій області зі значенням «кліщ» [64, с. 641].

У сучасних словниках східнослов'янських мов слово ***оввчаръ*** також відзначається з лексичним значенням: «працівник, що доглядає за вівцями» [166, с. 457; 191-2, с. 583].

У XVII столітті паралельно з терміном ***оввчаър*** використовувався термін ***овечникъ (овешникъ)*** з тим же значенням «той, хто доглядає вівців», наприклад: «*Дано коровнику и коровницѣ по самогамъ по пришвамъ… дано **овешнику** рукавицы верхницы надолонки ветхие»* /А.Уст., II, 273, 1668 н./ [192-12, с. 222].

Говядарь (Говедарь)

Неологізм XVI століття ***говядарь*** утворений за допомогою суфікса **-арь** від основи багатозначного іменника *говѧдо (* «бик», «рогата худоба»; «стадо биків») [203-1, с. 530; 172-1, с. 136]. У «Матеріалах» І. І. Срезневського виділяється одне значення НО ***говедарь*** **–** «пастух, який пасе велику *рогату* худобу»: *«Пастырь и* ***говедарь*** *сгождаю свѣрѣли»* / Гр. Над. съ толк.Ник. Ир. XVII в./ [203–1, с. 530].

У текстах XVI–XVII ст. Використовується у двох значеннях: «1. пастух, який пасе велику рогату худобу: 2. торговець худобою*»: «И. Ромъ и Ромелъ житие имѣста с пастырми и* ***говедари»*** /Хроногр. 1512 г., 226/; *«Воздвизщаеть бъ нѣкоего отъ християнского народа мужа, рода не славна, но смысломъ мудра, его же прозхвание наричаху Козма Мининъ, художествомъ бяше прежде* ***говядарь»*** /Ик.Сказ., 127, XVII в./; «*Бяху же ему [Михаилу Пефлагоненину] единокровьници ... сирѣчь, братиа, мужие зловправни нѣци и люти и хищници, мужи сластолюбивши скотни и злообълични, паче же и евеможительни и говядопасци и* ***говедаря****, мужие овчяря»* /Хроногр. 1512 г., 371/.

Надалі упродовж розвитку східнослов’янських мов в семантичній структурі похідного НО ***говядарь*** зберігаються обидва значення. Так, «Словник» В. І. Даля фіксує значення «гуртувальник, погонич, нагульник худоби та ското-промисловець» [63, с. 364].

У сучасній мові лексема не збереглася, і в діалектній лексиці не зазначено.

У лексичній системі східнослов’янських мов досліджуваного періоду НО ***говядарь (говедарь)*** у першому значенні «пастух великої рогатої худоби» синонімічно

давньоруської ***волухъ*** – «погонщик, пастух великої рогатої худоби» [192-3, с. 13]. Наприклад*: «Двалмы же и* ***волцеи»*** /Сильв. Ант. вопр. оп. II (2), 147, 1512 г./.

Краварь

У східнослов'янських мовах на позначення того, хто пасе корів, пастуха, вживалася лексема старослов'янського походження ***краварь*.**

Це утворення виникло за допомогою суфікса **-арь** від основи іменника *крава* ст.-слав. за походженням (пор.-ст.-слав. крава, польськ. krow «корова») [244, с. 191], тобто, за словотвірною моделлю: «основа іменника + суфікс **-арь**».

Лексема ***краварь*** використовувалася у XIV столітті, що зазначено в «Словнику російської мови XI–XVII ст.»: *«Нынѣ пастух и* ***краварь*** *ствaряют свирѣли»* / (Тр.Наз.) Оп. II (2), 84. XIV в./.

В академічних словниках східнослов'янських мов XVIII, XIX і XX століть НО ***краварь*** не фіксується .

Осляръ

Осляръ – «погонщик ослів» [192-13, с. 111] – утворено за допомогою суфікса **-яръ** від основи іменника *осёлъ*, старослов'янського походження [233-3, с. 206; 244, с. 279], тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-яръ**».

І. І. Срезневський в «Матеріалах» лексему ***осляръ*** не відзначає. Термін вперше починає використовуватися у XVII столітті, наприклад*: «Ослопасъ*, ***осляръ»*** /Влх. словарь, 149, XVII в. / [192-13, с. 111].

У XVII столітті паралельно з терміном ***осляръ*** вживається варіантні НО ***ослопасъ*** і ***осельникъ*** з таким же лексичним значенням «погонщик ослів» (192-13, с. 84, 109 *): «И въставъ въ тъ час и срѣте* ***осельники*** *идее с ними, домде*

же страны Сурьские» /Ж.Ал.чел.бож., 477, XIV–XVII вв./ [192-13, с. 84, 109].

У «Тлумачному словнику» В. І. Даля відзначено лексему ***ослопасъ*** зі значенням «погощик, або пастух ослячий» [64, с. 695].

У тлумачних словниках наступних перідів розвитку східнослов'янських мов не вживається.

Отарщикъ

Неологізм XVII століття НО ***отарщикъ*** «пастух, табунщик» утворено за допомогою суфікса **-щикъ** від основи іменника *отара* тюркського походження [233-3, с. 169; 172-1, с. 668] тобто, за словотворчою моделлю: «основа іменника + суфікс **-щикъ**».

І. І. Срезневський у «Матеріалах» лексему ***отарщикъ*** не зазначає. Термін вперше починає використовуватись у XVII столітті. Наведемо приклади з пам'яток писемності досліджуваного періоду: «*Послании к гс̃дрю к Москве въ конной станице в* ***отарщикахъ*** *у гс̃дрвых лошадей»* / Астрах.а.№1166, ест.2., 1629 г./; «*А лошад<ь> ево, кон<ь> мухортъ ... отданъ пасти... отарщику Олешке Чистенскомъ»* /Астрах. а. № 2310, ест.19, 1651 г./ [192–13, с. 180].

Паралельно з однослівним НО ***отарщикъ*** в писемності старослов'янських мов XVII століття використовується аналітичне найменування ***отарные люди*** у значенні «люди, які обслуговують табуни коней» [192-13, с. 181], наприклад: *«И февраля жъ де въ 16 де<нь> он Дмитрий зъ животинными стадами и съ отарными людьми и съ ихъ отраными телѣгами пришли на урочище на городище блиско Волги»* /Астр.а. ;1552, ССТ.1., 1664 г./.

Термін ***отарщикъ*** відзначений у «Тлумачному словнику» В. І. Даля з семантикою «пастух при отарі» [64, с. 709].

У лексикографічних джерелах наступних періодів слово не фіксується.

Боровщикъ, боровникъ.

Словотвірні варіанти ***боровщикъ, боровникъ*** «збирач кормів для княжих коней, кормовщик» у «Словнику російської XI–XVII ст.» ілюструються цитатами з одної пам'ятки писемності початку XV ст: *«А волостели мои въ околицу его не въѣзжаютъ, ни ямщикъ, ни* ***боровщикъ****, ни бобровникъ»* /АИ, I, 23, XVII ~ 1402 г./; «*Поколѣ Савицкой островъ съ Холкавскою лукою, перекопью, съ бортными уложьи и съ бобровыми ловли потолѣ вослотели мои не въѣзжаютъ, ни чящники мои, ни ключници, ни поѣздове, ни ямникъ, ни* ***боровникъ»*** / АИ, I, 23, XVII ~ 1402 г./.

У лексикографічних джерелах наступних періодів не фіксуються.

Пастухъ

Загальнослов'янське НО ***пастухъ*** «той, хто пасе худобу», похідне від основи праслов'янського дієслова *пасти* за допомогою суфікса **-ухъ** [244, с. 291], вперше зафіксовано у писемності XI ст.

У «Матеріалах» І. І. Срезневського виділяються два його значення: «пастух, сторож стада» та «наставник, керівник, пастир» [203-2, с. 886]. Вживання НО *пастухъ* в прямому і похідному значеннях відбивають вже пам'ятки ранньої давньоруської писемності*: «И* ***пастухи*** *бѣяху въ тои же страѣ бъдяще и стрѣуще стражу нощьную»* / Лук., II, 8. Остр.ев., 250, 1057/; «*цр̃ѣ* ***пастоуха*** *наречет людьмъ»* / Изб.1073 г./*; «Пастухъ Христова стада»* / Изб. Св., 267, 1076 г./ [203–2, с. 886].

Там же, в «Матеріалах» І. І. Срезневського зафіксовано демінутив ***пастушькъ*** (зменшуюче від ***пастухъ)***, ад'єктивний дериват з суфіксом **-ск** – ***пастушьский*** – наприклад*: «Мы бо акты дѣтьца или* ***пастоушьци*** *тънъкл. Тръстьцею свиримъ*» /Златостр. XII в./.

З XV століття дана лексема розширює свою семантику використовується зі значеннями «пастух», «правитель, провідник релігійної громади»; «Вожак (стада)». Наведемо деякі контексти як ілюстрації: а) *«Нынѣ* ***пасту(х)ъ*** *и коровник трости рѣжающе* ***пасту(ш)скые*** *сдѣловаю(т)»* /ГБ XIV, 82 а.-б)/; «*Насонку, теля<ь>ю полѣтному* ***пастуху*** *дано ему 10 ал<тын> 10 де<нег>»* /Кн.расх.Свир.м., № 6, 213, 1615-1631 гг./; *«Скотинное рогатое стадо боярина Тихана Никитича приказщикъ ... угналъ у* ***пастуха»*** / Грамотки, 279, 1700 г./; *б) «Фисилачъ рече о дивнимъ ослѣ, яко стаду* ***постухъ*** *есть»* /Фид, 214, XVв./; *«Потомъ и самъ за ними, яко* ***пастушокъ****, Христовы овечки въ овчарникъ погони»* / Ав.кн.толк., 539, XVII–XIII вв. ~ 1667 г./ [192-14, с. 167].

Гонщикъ

НО ***гонщикъ*** «погонщик» утворено за допомогою суфікса **-щикъ** від основи дієслова *гонить* …., тобто, за словотвірною моделлю: «основа дієслова + суфікс **-щикъ**».

Зі значенням «погонщик» вперше лексема ***гонщикъ*** почала вживатися з XVII ст., що зазначено в «Словнику російської мови XI–XVII ст.»: *«Исачко Федоровъ Кривощокъ, животиной* ***гонщикъ****, старинной посадц<к>ой человѣкъ»* /А. закл., 159, 1643 г./.

Починаючи з XVIII століття і до теперішнього часу термін ***гонщикъ*** зберігає своє значення і в той же час його семантика дещо розширюється: «хто що жене, особ. виготовляє, вино, дьоготь». Це значення фіксує В. І. Даль у

своєму «Тлумачному словнику» [63, с. 375]. У «Словнику російської мови» лексема *гонщикъ* відзначена зі значеннями: «1. учасник спортивних перегонів; 2. погонич худоби; гуртувальник; 3. людина, що займається сплавом лісу»: *«**Гонщики** с длинными пеньковыми кнутами ехали верхом на лошадях, не давая скотине разбредаться*» [191-1, с. 340].

Доилецъ

Для позначення особи, що займається дійкою свійських тварин, у схуднослов'янських мовах XVII століття вживався термін ***доилецъ*** . Загальнослов'янське утворення ***доилецъ*** виникло за допомогою суфікса **-ець** від основи дієслова *доить* /Общеслав. має відповідності в др.и.-е. мовах/ [244, с. 112].

Термін ***доилецъ*** вперше згадується в пам'ятках схвднослов'янської писемності з XIV століття. Так, у «Матеріалах» І. І. Срезневського даний термін зазначений у формі жіночого роду ***доилица*** зі значенням «годувальниця»: *«Призову ты жену **доилицю»*** / Исх.1.7.посп. XIV в. Также І. І. Срезневский в «Материалах» фиксирует форму ***доитель***: *и бѣдѣтицѣ **доителе** твои и кнѣшнѣ кърмителе тви* / Ис. XLIX. 23. (Упыр.) [203–1, с. 760].

Лексема ***доилецъ*** фіксується і в «Словнику російської мови XI–XVII ст.». «*Татарский цар держитъ 10000 кобылицъ, особно про его црской обиходъ молоко доятъ, а пастуховъ и доильцовъ тѣх кобыл 10000»* /Козм., 342, 1670 г. / [192-4, с. 288] У «Тлумачному словнику» В. І. Даля вжито термін ***доильникъ***, а також ***доильщикъ*** зі значенням «надійник, хто доїть корів, ходить за удоєм» [63, с. 455].

У сучасних східнослов'янських мовах через екстралінгвістичні фактори агентивне значення закріпилося за некорелятивним за родом похідним іменником жіночого роду ***доильщица*** – «працівниця, яка доїть корів» [191-1,

с. 418], а також за родовими корелятами (корелятивними за ознакою статі) однокорінними НО фразеологічної семантики ***доярка*** – ***дояр,*** пор. інтерпретації їхнього лексичного значення в МАС: ***доярка*** – «працівниця, яка доїть корів і доглядає їх»; ***дояр*** – «працівник, який доїть корів і доглядає їх» [191-1, с. 462]. Значення яких описується дефініцією пов'язаною відносинами словотворчої конверсії за однокорінними дериватами чоловічого роду ***доильник, доильщик*** – предметні значення з інваріантом «судина, ємність, призначена для доїння або зберігання молока». У «Словнику російських народних говорів» фіксується у трьох значеннях: **1.** ч.р. подойник /Каляз.Твер., 1904 р./; **2.** ж.р. глиняний подойник / Холмогор.Арх. 1896 р./; **3.** невелике відро з кришкою для зберігання молока та носіння його на продаж /Холмогор. Арх. 1907/ [190-8, с. 95].

Відносини словотворчої похідності агентивних і предметних іменників на **-ник** не ідентичні: предметні деривати формально і семантично безпосередньо пов'язані з віддієслівними ад'єктивами, утвореними за допомогою суфікса **-льник** і виражають словотвірне значення «призначений для виконання дії, названого твірним дієсловом» [1, с. 50], і опосередковано – зі своїми виробляючими дієсловами; агентивні іменники формально і семантично пов'язані з дієсловом. Предметні субстантиви оформляє деривaційний афікс **-ик** , особисті субстантиви – афікс **-ник .**

Гулебщикъ – «той, хто займається полюванням, рибальством або скотарством у від'їзді, кочуючи». Наприклад: *«Которые де гс̃дрвы астраханские русские люди и татаровня гулебщики гуляют по степи за звeремъ и на рыбных ловлях и у животных стад и огни де [калмыки] ихъ побивают и в полон емлют»* /Астрах.а. №2795. 1653 г./.

Це значення фіксується й у «Словнику російської XI–XVII ст.» [192-4, с. 155].

Це найменування є загальнослов'янським [244, с. 99] і утворилося за допомогою суфікса **-щикъ** від основи дієслова гуляти тобто, за словотворчою моделлю: «основа дієслова + суфікс **-щикъ**».

Аналізована лексема фіксується В. І. Далем у «Тлумачному словнику» зі значенням «пастух при гуловій, неробочій худобі; стадо це місцями пасеться окремо» [63, с. 407].

У сучасній мові слово не вживається.

Коновалъ – «знахар, лікар: людина, що стежить за кіньми, займається їх лікуванням і охолощенням, конував».

Утворено способом складання основи іменника (праслов'янського походження) та кореня дієслова *валить* (на корені праслов'янського походження) [233-2, с. 311; 244, с. 188], тобто, за словотвірною моделлю: «основа іменника + корінь дієслова».

У «Матеріалах» І. І. Срезневського цей термін відсутній. Вперше згадується у писемності XVII століття. Наведемо приклади: *«И тебе бы випустить ж кайдалъ Федосейка* ***коновала*** *и велить ему всех лошадей пересмотрить, и которая занемогла, и техъ велеть лечить» / Хоз.Мор., II, 75, 1652 г./; «И тотъ* ***коновалъ*** *распрашивалъ ... а ремесло де за нимъ конской мастеръ он же де и рудометъ» / Д.Шакловит., II, 27, 1689 г./; «****Коновалу*** *за работу, что стряпаетъ около монастырскихъ лошадей» / Заб. Мат., I, 312/.*

Лексикографічна література XIX відбиває семантичний розвиток лексеми ***коновалъ***: в «Тлумачному словнику» В. І. Даля фіксується оцінне значення «простий, невчений кінський лікар», тут представлені похідні ***коновальский*** зі значенням «їм взагалі властивий», ***коновальный*** – «до них

належить, або до коновальства належить»; ***коновалить*** – «займатися і займатися коновальством» [64, с. 156]; у словниках сучасної російської значення НО ***коновал*** описується дефініцією «знахар, що лікує коней»: *«К Чапаеву из деревни приехал знакомый мужичок, известный «**коновал**», промышлявший ветеринарным ремеслом»* [192-2, с. 90].

Найменування осіб, які займаються тваринництвом, становлять одну з найрепрезентативніших груп агентивної сільськогосподарської лексики старослов'янських мов. За способом номінації вони поділяються на три несумісні в кількісному відношенні підгрупи:

а) афікальні похідні НО;

б) композитні НО;

в) аналітичні (розчленовані, складові) НО.

Бобровникъ

Особа, що ловить бобрів, у східнослов'янських мовах XVII століття мало найменування ***бобровникъ.*** Праслов'янське утворення виникло за допомогою суфікса **-никъ** від основи іменника *бобр* (др.-рус., ст.-сл. бебр і бобр «великий гризун, що веде напівводний спосіб життя» [203-1, с. 32; 244, с. 35] , тобто за словотвірною моделлю: «основа іменника + суфікс **-никъ**».

Вперше лексема ***бобровникъ*** почала вживатися в східнослов'янських мовах зі значенням «ловець бобрів», що зазначено в «Матеріалах» І. І. Срезневського. Як ілюстрації наведемо приклади: *«А тѣхъ боръ̀тниковъ, или садовниковъ или жарей, или **бобровниковъ**, или барашовъ, дѣлюевъ не въехочетъ житии на тѣхъ земляхъ, имъ земли лишенъ поиди прочь»* /СГГД, І, № 40, 1410 г./; *«Мерехта съварищами и съ бортники и съ **бобровники»*** /т. ж., № 41, 1423 г./;

*«**Бобровникомъ** не въѣзжати»* /ААЭТ, I, № 35, 1437–1461 гг./ [203-1, с. 125].

У «Словнику російської XI–XVII ст.» термін ***бобровникъ*** відзначений з семантикою «ловець бобрів», наприклад: *«Мы князи и ратные воеводы и дѣти боярские и всякие ездоки и псари и ловчие и **бобровники** в тѣхъ въ их селехъ и въ дѣревняхъ не ставятца, ни кормовъ, ни проводниковъ у нихъ не емлютъ»* /Пам. Моск. гос., 108, 1470 г./; *«И язъ царь и великий княз(ь) Иван Васил(ь)евичь всеа Руси ... пожаловалъ ... то подымное за рекою за Клязмою збирати ... со осочниковъ и съ воровщиковъ и зъ **бобровниковъ** и съ рыболов(е)и»* /Жал. Гр. церкви во Владимире/ (В. А., 122, 1550 г./ [192-1, с. 234].

Аналізована лексема зазначена і в «Тлумачному словнику» В. І. Даля зі значенням «бобровий ловець», проте з позначкою *застаріле* .

У сучасних східнослов'янських мовах НО *бобровник* не вживається.

Лебедчикъ

Так у досліджувану епоху іменувався ловець лебедів або доглядач домашніх лебедів.

Загальнослов'янське утворення ***лебедчикъ*** виникло за допомогою суфікса **-чикъ** від основи іменника *лебедь* давньослов'янського за походженням (др.-сл. його форма розвинулася в результаті перетворення праслав. «лебедь»: укр. лебідь, белорус. лебедзь, русск.-ц.слав. лебедь, болг. лебед) [233-2, с. 470; 244, с. 208], тобто, за словотвірною моделлю: «основа прикметника + суфікс **-чикъ**».

Термін ***лебідчикъ*** починає використовуватися з XVI століття зі значенням «ловець лебедів або доглядає за домашніми лебедями», що відображено в пам'ятках писемності, наприклад: *На Лукине улицы 2 моста в берегу…*

дано на оброк тимохе ***лебедчику*** /Новг. лав. кн., 159, 1583 г./.

З XIX століття лексема ***лебедчикъ*** змінила своє значення і фіксується лексикографією наступним чином: у «Тлумачному словнику» В. І. Даля – зі значенням «лагідне при зверненні до чоловіка і до жінки» [64, с. 242]; в «Словнику російських народних говорів» термін відзначається як «те саме, що й лебедок», ***лебедок*** «фольк. ласк. звернення до (нареченого, коханого)» / Курськ., Єніс., Орл. / [190-16, с. 302]; у «Словнику російської XI–XVII ст.» фіксується значення «робітник при лебідці» (лебедка «машина для підйому та переміщення вантажів») [191-2, с. 167].

Найменування професійних мисливців на **-никъ**, як і ремісників, формально-семантично пов'язані з назвами тварин і похідними від них ад'єктивами з суфіксом **-н**, з'являються в пам'ятках писемності з другої половини XVст. [1, с. 97]: бѣлочникъ «той, хто вичиняє і продає хутро білки» /Кн. Пер. Шелон. Пятн. 1, 1498 г., 227/: ***бобровникъ*** «той, хто ловить бобров та вичиняє хутро» /Там. Моск. гос.-1470 г., 108/; ***кочетникъ*** «той, хто разводить бійцівських кочетів на продаж» /Псков. Судн. Гр. XVI в./; ***рыбникъ*** «торговець рибою» /СКК 1598 г./.

Наведемо приклади вживання найменувань рибалок, мотивованих семантичною ознакою «інструмент дії»: *Откупщики и отъ неводовъ* ***неводчики*** *и всякие рыбные ловцы привозятъ подъ Астарахань на исады свѣжую красную и мелкую всякую рыбу, и камышники съ камышу всякой звѣрь* /ДАИ, X1, 63, 1684/; *кереводъ* (кереодъ) «риболовна сітка, рід невода; ловушка для великої риби»; ***кереводчикъ*** (***кереодчикъ***) «той, хто ловить рибу кереводом»: «*Куплено у* ***керевотчиковъ*** *на озере Ильмени…*

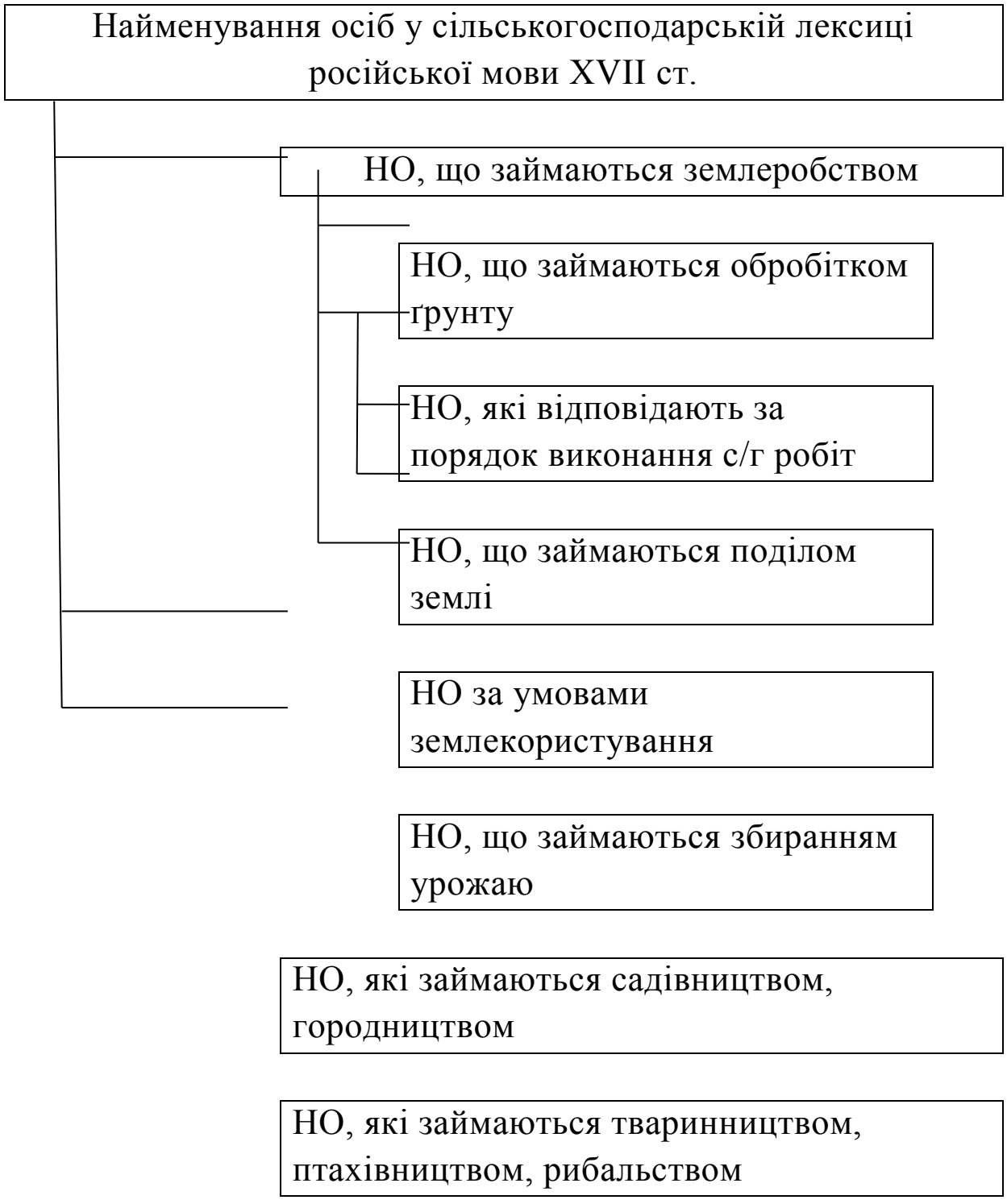

Схема 1. Тематичні групи сільськогосподарської лексики російської мови XVII ст.

четырнатцат бочек щук и судаков» ***/Кн. Ивер. М. П, 291 об. 1668 г./; «****Куплено двои сапоги бѣлые телятинные* ловцамъ кереодчикамъ» ***/ Кн. Ивер. М. П, 255 об. 1668 г./.***

Висновки до розділу 3

Таким чином, динамічні процеси неологізації розглянутої групи особових найменувань упродовж досліджуваного періоду пов'язані з виділенням домінантних НО із ряду синонімічних номінацій у результаті семантичних та стилістичних змін у парі, твірне – похідне. Як показує проведений аналіз, протягом досліджуваного періоду у складі тематичної групи найменувань осіб, які беруть участь у різноманітних процесах сільськогосподарської праці зі збирання, транспортування, зберігання та переробки врожаю польових культур тощо, відбулися кількісні *зміни* , зокрема *збагачення* підгрупи НО, що аналізується номена агентис – переважно словотвірними інноваціями, які відбилися у текстах пам'яток писемності, датованих XVI ст. Збагачення розглянутої підгрупи НО новими номінаціями зазначеного типу ще раз свідчить про активний розвиток словникового складу східнослов'янських мов досліджуваного періоду XVI–XVII ст. загалом та ономасіологічної категорії діяча зокрема, її «затребуваністю» у зв'язку зі зростаючою диференціацією праці та соціальною актуальністю «йменування» людини за її роль у суспільно-корисній праці, необхідністю номінації нових спеціальностей (особливо швидко виникають у галузі ремісничої праці).

У складі розглянутої групи НО відображається характерне для періоду формування національних східно-

слов'янських мов явище мовної надмірності, виражене рядами синонімічних НО (словотвірних та номінативних *косарь – косець – сенокосецъ*). У текстах XVI ст. спостерігається паралельне вживання варіантних словотвірних номінацій розглянутої підгрупи НО – похідних від однієї і тієї ж основи за допомогою різних словотворчих афіксів (суфіксів) або способів словотвірної номінації.

ВИСНОВКИ

Проведений нами комплексний ономасіолого-семіологічний аналіз інновацій XVII століття на матеріалі агентивної лексики сільського господарства (тварини, землеробства, садівництва та городництва) дозволяє сформулювати наступні висновки. Вторинна номінація особи обумовлена синтаксичною потребою вираження суб'єкта та об'єкта дії.

Глибинний семантичний зв'язок вторинних найменувань особи з пропозициональною структурою, універсальною для всіх мов, обумовлює загальне для всіх мов зміст ономасіологічної категорії назв особи, її семантичну конфігурацію.

У формальній структурі вторинного найменування може об'єктивуватись різний компонент семантико-синтаксичної мотиваційної моделі.

Можливість варіативної номінації одного й того ж номіната детермінована універсальними законами діяльності мислення.

Варіативність вторинної номінації зумовлює родовидові та інші типи парадигматичних відносин мотивованих одиниць.

Прийом моделювання мотиваційних відносин дає змогу на єдиній підставі описати всі прояви варіативності номінації, визначити як продуктивні мотиваційні моделі, так і домінантні способи та засоби їхньої репрезентації.

Все структурно-семантичне розмаїття інновацій зі значенням особи в сільськогосподарській лексиці східно-слов'янських мов досліджуваного періоду спирається на семантико-синтаксичні мотиваційні моделі (ССММ) декількох типів, що відрізняються ступенем продуктивності у

творенні нових номінативних одиниць проаналізованої тематичної групи НО.

В основі великої групи різноманітних за структурою та номінативною технікою найменувань лежить ССММ, що включає ономасіологічну ознаку ставлення до об'єкта сільськогосподарської праці.

У дослідженій групі сільськогосподарської лексики представлені різні способи вербалізації мотиваційної структури, що включає ознаку ставлення до об'єкта праці.

Ознака ставлення до об'єкта праці виражена як однослівними, так і розчленованими номінаціями – описовими словосполученнями в номінативній функції.

На відміну від ремісничої термінології, де аналітичний спосіб номінації використовується активно, у творенні агентивних найменувань сільськогосподарської сфери він не набув такого широкого поширення і не представлений такою різноманітністю синтаксичних типів та лексичного складу.

Найбільш повно у досліджуваному матеріалі представлені двокомпонентні суб'єктно-об'єктні та трикомпонентні суб'єктно-предикатно-об'єктні структурні типи репрезентації співвідносної зі словом ССММ (мотиваційної моделі).

Суб'єктно-інструментальний тип репрезентації компонентів ССММ ще не отримав розвитку у словотвірній номінації діяча та представлений незначною у кількісному відношенні групою НО.

Суб'єктний (агентивний) компонент мотиваційної моделі, семантична функція діяча у структурі похідних найменувань особи представлений широким набором деривaційних афіксів.

В організації внутрішнього синтаксису похідних найменувань особи сфери сільського господарства,

землеробства простежується регулююча роль семантичного чинника, його вплив на вибір деривaційних морфем.

Як і в субстантивному словотворі сучасних східнослов'янських мов, з основами дієслів конкретної фізичної дії взаємодіє суфікс **-щикъ** (**-льщикъ**), з абстрактними – суфіксом **-тель.**

Суфікс **-щикъ** у відсубстантивных дериватах розглянутої тематичної групи НО виявляє широкі деривaційні зв'язки, взаємодіє з основами іменників різних лексико-семантичних розрядів. У словотворенні агентивних найменувань сільськогосподарської сфери за допомогою нової афіксальної морфеми яскраво відбиваються основні тенденції розвитку системи східнослов'янського субстантивного словотвору XVII століття.

Як показує проведений нами аналіз тематичної групи найменувань осіб, які беруть участь у різноманітних процесах сільськогосподарської праці зі збирання, транспортування, зберігання та переробки врожаю польових культур тощо, протягом досліджуваного періоду XVII століття у її складі відбулися кількісні *зміни,* зокрема *збагачення* аналізованої підгрупи НО новими nomima agentis – переважно словотворчими інноваціями, які відбилися у текстах пам'яток писемності, датованих XVI століттям. Збагачення розглянутої підгрупи НО новими номінаціями зазначеного типу свідчить про активний розвиток словникового складу східнослов'янських мов XVII століття загалом та ономасіологічної категорії діяча зокрема, її «затребуваністю» у зв'язку із зростаючою диференціацією праці та соціальною актуальністю «йменування» людини за її роль у суспільно- господарської зайнятості.

У складі розглянутої групи НО отримує відображення характерне для періоду формування національних мов явище мовної надмірності, виражене рядами синонімічних НО – словотворчих і номінативних. У текстах XVII століття спостерігається паралельне вживання варіантних словотвірних номінацій розглянутої підгрупи НО – похідних від однієї й тієї ж основи за допомогою різних словотворчих афіксів або способів словотвірної номінації.

Словотвірні номінації особи у східнослов'янській сільськогосподарській лексиці XVI–XVII ст. відображають динамічні процеси словотвірної системи мов, зокрема зміни у словотворі особових іменників, пов'язані зі спеціалізацією словотвірних морфем. Семантична спеціалізація агентивних суфіксів отримує вираз у розширенні деривaційних зв'язків суфіксу **-щикъ**, витіснення словотворчих варіантів (похідних) НО, оформлених суфіксом **-никъ,** похідними НО, оформленим суфіксом **-щикъ.**

Мотивовані процесуальною ознакою НО – лексичні інновації цього періоду, утворюються за словотворчим типом «основа дієслова + суфікс **-щикъ**» .

Мотивовані складною процесуальною ознакою композитні номінації особи у східнослов'янській сільськогосподарській лексиці XVII ст. у межах тематичних груп аналізованих НО представлені нерівномірно: поодинокими композитами у групах НО: а) з інтегральною семою «збирач урожаю»; б) назв професій; в) назв посад; у групі НО, що займаються обробітком ґрунту, композитні та афіксальні словотвірні номінації в кількісному відношенні незначно розрізняються (кількісні відмінності між афіксальними та складними словами незначні).

Субстантивні основи замінюють позицію першого компонента композитних номінацій особи та представлені основами конкретних іменників.

Дієслівні основи виступають другим компонентом у структурі композитів; у досліджуваному матеріалі вони представлені кореневими морфемами **дел-** (*делать*), **пах-** (*пахать, пашу*), **воз-** (*возить*), **нос-** (*носить*), **мер-** (*мерить*).

Дослідження семантико-синтаксичних мотиваційних моделей назв осіб та форм їх мовної репрезентації дозволило виявити відмінності у використанні синтетичного та аналітичного способів найменування в межах окремих тематичних груп східнослов'янської сільськогосподарської лексики XVII століття, глибше зрозуміти особливості їхньої семантики та формального вираження.

Пропонований спосіб опису цієї частини лексичної системи східнослов'янських мов може бути корисним при аналізі найменувань осіб інших близькоспоріднених мов в окремі історичні періоди, а також дасть можливість простежити внутрішньомовні тенденції та розвитку їх словникового складу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарх Ю. С. Словообразование и формообразование существительных в истории русского языка. Москва: Наука, 1984. 247 с.

2. Аминова А. А. Приглагольные имена нулевой суффиксации со значением лица в русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Казань, 1971. 19 с.

3. Аминова А. А. Имена на -тель со значением лица в языке М. В. Ломоносова. *Именное словообразование русского языка:* сб. научн. работ. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1976. С. 24–29.

4. Аминова А. А. Из истории слов: (на материале имен нулевой суффиксации и соотносительных глаголов): учебн. пособие /за науч. ред. Р. А. Юналеева. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1981. 97 с.

5. Аникин А. Е. Этимологический словарь русских диалектов Сибири: заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков: РАН, СО, Институт филологии. Новосибирск: Наука, 1997. 773 с.

6. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: (синонимические средства языка). Москва: Наука, 1974. 367 с.

7. Арутюнова Н. Д. О номинативном аспекте предложения. *Вопросы языкознания*. 1971. № 6. С. 62–73.

8. Арутюнова Н. Д. Предикат. Лингвистический энциклопедический словарь /за гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. С. 392.

9. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения. *Аспекты семантических исследований: сб. научн. трудов* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфимцева. Москва: Наука, 1980. С. 156–250.

10. Архангельська А. М. Ономасіологічна парадигма «чоловік» у чеській та українській мовах: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.03; 10.02.01. Київ: НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, 2008. 41 с.

11. Аспекты семантических исследований: сб. научн. Трудов / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфимцева. Москва: Наука, 1980. 360 с.

12. Астахина Л. Ю. Некоторые данные о московском говоре в сельскохозяйственных книгах XVII в. *Русский язык*. Москва, 1975. С. 34–43.

13. Астахина Л. Ю. Особенности наименований участков в русских сельскохозяйственных книгах XVI–XVIII вв. Системные отношения в лексике северновеликорусских говоров. Вологда, 1982. С. 106 – 120.

14. Астахина Л. Ю. По страницам сельскохозяйственных книг XVI–XVII вв. *Русская речь*. 1974. № 5. С. 116–123.

15. Астахина Л. Ю. Сельскохозяйственные книги XVII в. Памятники русского языка: вопросы исследования и издания. Москва: Наука, 1974. С. 224 – 245.

16. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Сов. энциклопедия. Москва, 1966. 606 с.

17. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Издательство иностранной литературы, 1955. 416 с.

18. Баранникова Л. И. Вариативность языковых систем и проблемы мотивированности. *Проблемы мотивированности языкового знака*: сб. научн. работ. Калининград: М-во высш. и средн. спец. образования РСФСР, Калинингр. гос. ун-т / ред. А. П. Журавлев. 1976. Выпуск. 3. С. 100–109.

19. Бартошевич А. К определению системы словообразования. *Вопросы языкознания*. 1972. № 2. С. 118 – 127.

20. Басова Г. Д. Типовые семантические мотивации производных наименований лица в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Киев, 1990. 19 с.

21. Безпояско О. К. Морфеміка української мови. Київ: Наукова думка, 1987. 212 с.

22. Белоусова А. С. Русские имена существительные со значением лица: (лексический класс и вопросы его словарного описания). *Вопросы языкознания.* 1981. № 3. С. 71–84.

23. Бенвенист Э. Синтаксические основы именного словосложения. Общая лингвистика. Москва: Прогресс. 1974. С. 241 – 259.

24. Блинова О. И. Явление мотивации слов: (лексикологический аспект). Томск: Изд-во Томского ун-та, 1984. 191 с.

25. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1978. 204 с.

26. Бондарко А. В. Русский глагол: пособие для студ. и учит. /отв. ред. Ю. С. Маслов. Ленинград: Просвещение, 1967. 192 с.

27. Бородина М. А. К типологии и методике историко-семантических исследовании. Ленинград: Наука: Ин-т языкознания АН СССР, 1979. 232 с.

28. Будагов Р. А. Определяет ли принцип экономии развитие и функционирование языка? *Вопросы языкознания*. 1972. № 1. С. 17–36.

29. Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке. Семантические типы предикатов / отв. ред. О. Н. Селиверстова. Москва: Наука, 1982. С. 7–85.

30. Буслаев Ф. И. Материалы для русской стилистики. Преподавание отечественного языка: учебное пособие для студентов пед. ин-тов по специальности «Русский язык и литература». Москва: Просвещение, 1992. С. 269–373.

31. Варбот Ж. Ж. Вариантность суффиксальной структуры в однокоренных славянских именах и реконструкция праславянского лексического фонда. *Вопросы языкознания*. 1976. № 6. С. 33–49.

32. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: учебн. пособие [для лингвистов]. Москва: Высшая школа, 1990. 176 с.

33. Васильева, Л. И. Суффиксальное словообразование наименований лиц по профессии в русском и украинском языках: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1971. 28 с.

34. Вахитов С. В. Производные наименования со значением лица в русском языке XI–XVII вв.: (мотивационный аспект): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Волгоград, 1994. 19 с.

35. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова. Избранные труды. Лексикология и лексикография / отв. ред. [и автор предисл.] В. Г. Костомаров. АН СССР, Отделение литературы и языков. Москва: Наука, 1977. С. 162–189.

36. Виноградов В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове. Москва: Ленинград: Учпедгиз, 1947. 784 с.

37. Виноградов В. В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии: (на материале русского и родственных языков). *Вопросы теории и истории языка*. Москва, 1952. С. 99–152.

38. Винокур, Г. О. Заметки по русскому словообразованию. Избранные работы по русскому языку. Москва: Учпедгиз, 1959. С. 419–443.

39. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. 219 с.

40. Волоцкая З. М. Некоторые наблюдения над структурой толкования мотивированных слов: (на материале словарных статей в «Словаре польского языка» /под редакцией В. Дорошевского. Советское славяноведение. 1976. №6. С. 77–86.

41. Волоцкая З. М. Опыт описания словообразовательных значений: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1968 24 с.

42. Ву Ким Оань. Существительные лица с суффиксом –ец в русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1974. 25 с.

43. Гавизова, Р. Ф. Синтатика частей речи: учебн. Пособие. Башкирский гос. ун-т им. 40-летия Октября. Уфа, 1984. 84 с.

44. Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики. Семантическая интерпритация «глубинных» и «поверхностных» структур. Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. Москва: Наука, 1969. С. 77–85.

45. Гак В. Г. К проблеме соотношения языка и действительности. *Вопросы языкознания*. 1972. № 5. С. 12–22.

46. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций. Языковая номинация: общие вопросы Институт языкознания АН СССР / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1977. С. 230–293.

47. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания.

Семантическая структура слова. Москва: Наука, 1971. С. 49–61.

48. Гамкрелидзе Т. В. К проблеме произвольности языкового знака. *Вопросы языкознания*. 1972. № 6. С. 33–39.

49. Гинзбург Е. Л. Синтаксическая типология сложных слов. Проблемы структурной лингвистики. Москва: Наука, 1968. С. 202–240.

50. Гинзбург Е. Л. Словообразование и синтаксис. АН СССР, Ин-т языкознания. Москва: Наука, 1979. 264 с.

51. Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации / под ред. О. И. Блиновой. Алтайский гос. ун-тет. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1989. 252 с.

52. Головина Э. Д. К истории русских народных прозвищ. *Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков*: тезисы докладов и сообщений всесоюзной научной конференции, г. Днепропетровск, ноябрь 1975 г. / гл. ред. Ф. Филин. Днепропетровск, 1975. С. 136–237.

53. Гончаров В. И. Лексика промыслов в русском языке XVII в. (рыбная ловля, охота): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Киевский гос. пед. институт имени А. М. Горького. Киев: Изд-во КГПИ м. А. М. Горького, 1982. 25 с.

54. Гончаров В. И. Историческая лексикология русского языка: учебное пособие для студ. филол. факультетов педвузов Украины. Нац. пед. ун-тет им. М. П. Драгоманова. Киев: ФАДА, ЛТД, 2000. 373 с.

55. Горбань В. В. Отсубстантивные наименования лица в русском языке: (словооразовательно-семантический аспект): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Одесса, 1987. 16 с.

56. Горбачевич К. С. Вариантность слова как лексико-грамматический феномен. *Вопросы языкознания*. 1975. № 1. С. 55 – 64.

57. Городенська К. Г. Семантичні функції деривaційних морфем. *Мовознавство*. 1987. № 1. С. 20–30.

58. Горпинич В. А. Названия жителей в древнерусском языке. *Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков*: тезисы докладов и сообщений всесоюзной научной конференции, г. Днепропетровск, ноябрь 1975 г. / гл. ред. Ф. Филин. Днепропетровск, 1975. С. 144–145.

59. Гришенкова Т. А. К истории лексико-семантической группы названий лиц, занимающихся полеводством. *Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков*: тезисы докладов и сообщений всесоюзной научной конференции, г. Днепропетровск, ноябрь 1975 г. / гл. ред. Ф. Филин. Днепропетровск, 1975. С. 43–44.

60. Грамматика современного русского литературного языка / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Наука, 1970. 767 с.

61. Гузова М. Ф. Имена существительные мужского рода со значением лица, образованные на базе составных наименований посредством суффикса –ик и его производных. *Ученые записки Московского областного педагогического института.* 1969. № 257, вып. 16: (Русский язык). С. 68–76.

62. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человеческого рода: (извлечения). Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков / сост. В. А. Звеганцев. Москва: Учпедгиз, 1956. С. 68–86.

63. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. /под ред. И. А. Бодуэна де Куртенэ. Репринтное воспроизведение издания 1903–1909 гг. Москва, 2000. Т. 1–4.

64. Даниленко В. П Имена нарицательные как производящие основы. Развитие грамматики и лексики современного русского языка. АН СССР, Ин-т рус. языка. Москва: Наука, 1964. С. 65–76.

65. Данькова Т. Н. Древнейшие истоки русской лексики сферы земледелия. *Проблемы изучения живого русского слова на рубеже тысячелетий*: материалы V Междунар. науч.-практ. конф., 30-31 окт. 2009 г. – Воронеж : Воронеж. гос. пед. ун-т, 2009. С. 185–190.

66. Данькова Т. Н. Истоки сельскохозяйственной лексики. *Русская речь.* 2009. № 5. С. 85–88.

67. Данькова Т. Н. Русская терминология растениеводства: история становления и современное состояние: автореф. дис. … докт. филол. наук: 10.02.01. Воронежский гос. пед. ун-тет. Воронеж, 2010. 45 с.

68. Данькова Т. Н. Сельскохозяйственная лексика языка Великорусской народности. *Вестник Воронежского государственного аграрного университета*: теоретический и научно-практический журнал. Воронеж: Воронеж. гос. аграрный ун-т, 2008. Вып. 3–4 (18–19). С. 89–93.

69. Дементьев А. А. Суффиксы -ец и -анин (-янин). *Русский язык в школе.* 1966. № 5–6. С. 131–137.

70. Демешкина Т. А. Типы смысловых отношений мотивационно-связанных слов: (лексикологических аспект): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Томский гос. ун-тет им. В. В. Куйбышева. Москва, 1987. 21 с.

71. Дундайте А. И. Суффиксальные словообразовательные модели имен существительных в древнейший

период русского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец.: 10.02.01. Вильнюс, 1975. 22 с.

72. Ермакова О. П. Вторичная номинация в семантической структуре многозначных производных слов в русском языке. *Способы номинации в современном русском языке*: сб. научн. трудов. АН СССР, Ин-т русского языка. Москва: Наука, 1982. С. 109–123.

73. Ермакова О. П. Лексические значения производных слов в русском языке. Москва: Русский язык, 1984. 151 с.

74. Ермакова О. П. Сопоставительное изучение словообразования и внутренняя форма слова. *Известия АН СССР*: Серия лит. и языка. 1985. Томск. 44, № 6. С. 518–526.

75. Жадько Ю. И. Становление и развитие микросистемы наименований лиц, связанных с процессом обучения и воспитания, в русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Днепропетровск, 1984. 23 с.

76. Жаналина Л. К. Номинация и словообразовательные отношения: спецкурс. Алматы: Алматинский гос. ун-тет им. Абая, 1993. 175 с.

77. Железнова, Р. В. Из истории личных имен существительных с суффиксом –арь в русском литературном языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1974. 25 с.

78. Железнова Р. В. Из истории существительных агентивно-профессиональной семантики в русском языке: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.01. Санкт-Петербург. ун-т. – СПб, 1992. 32 с.

79. Журавлев А. Ф. Технические возможности в области предметной номинации. *Способы номинации в современном русском языке*: сб. научн. трудов. Москва: Наука, 1982. С. 105–109.

80. Закупра Ж. А. Номинация лица по профессии в памятниках письменности русской народности XIV–XVI веков (строительное дело и ремесло): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Киевский гос. пед. ин-тут им. А. М. Горького. Киев, 1990. 24 с.

81. Зелинская. И. И. К истории имен существительных с суффиксом -ист в русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1967. 27 с.

82. Земская Е. А. О некоторых видах варьирования в сфере словообразования. *Филологические исследования*: сб. научн. трудов. Москва: Ленинград: Наука, 1990. С. 159–163.

83. Земская Е. А. Словообразование. Современный русский язык. Москва, 1981. С. 133–239.

84. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. Москва: Наука, 1992. 221 с.

85. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. Москва: Просвещение, 1973. 304 с.

86. Зенков Г. С. Вопросы теории словообразования. Фрунзе: Изд-во Киргизского ун-та, 1969. 165 с.

87. Зенков Г. С. О закономерностях суффиксального словообразования имен существительных в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1953. 24 с.

88. Зенков Г. С. О словообразовательных типах с суффиксами -щик, -ник и их взаимодействии в современном русском языке. Развитие современного русского языка. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 136–144.

89. Змудяк Г. А. Роль логико-семантической валентности в организации структуры предложения (на материале группы глаголов независимого направленного движения): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Минск, 1980. 21 с.

90. Иванов В. В. Внутренняя форма слова. Русский язык: энциклопедия / гл. ред. Ф. П. Филин. Москва, 1979. С. 43–44.

91. Ивлева Г. Г. Тенденция развития слова и словарного. Москва: Наука. 136 с.

92. Илюшина Л. А. Система словообразовательных типов имен существительных в русском книжном языке XVI–XVII вв. (на материале списков «Христианской топографии» Козьмы Индиклопова): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1969. 21 с.

93. Исаева Р. М. Суффиксальные имена существительные со значением действующего лица в русском и английском языках: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1981. 23 с.

94. История лексики русского литературного языка конца XV1 – начала XIX века / отв. ред. Ф. П. Филин. Москва: Наука, 1981. 374 с.

95. Источники по истории русского языка XVI–XVII вв. АН СССР, Ин-тут русского языка. Москва: Наука, 1991. 198 с.

96. Каде Т. Х. Словообразовательный потенциал суффиксальных типов русских существительных. Майкоп: Адыгейское республиканское книжное издательство, 1993. 166 с.

97. Камчатнов А. М. Лексическая вариативность и лексические значения. *Вопросы языкознания*. 1993. № 4. С. 121–129.

98. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. Москва: Наука, 1961. 367 с.

99. Картотека древнерусского словаря XV–XVII вв. как источник с заданными свойствами по истории русской лексики. Acta Linguistia Petropolitana: Труды Института

лингвистических исследований РАН. СПб.: Наука, 2003. С. 39–62.

100. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. АН СССР, Ин-т языкознания. Ленинград: Наука, Ленингр. отделение, 1972. 216 с.

101. Кацнельсон С. Д. Семантико-грамматическая концепция У. Л. Чейфа. Чейф, У. Л. Значение и структура языка. Москва: Прогресс, 1975. С. 407–427.

102. Кацнельсон С. Д. Речемыслительные процессы. *Вопросы языкознания.* 1984. № 4. С. 3–12.

103. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание. АН СССР, Ин-т языкознания. Ленинград: Наука, Ленингр. отд-ние, 1986. 189 с.

104. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке: опыт функционально-семантического анализа. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1985. 160 с.

105. Кильдибекова Т. А. Функциональный тип номинации и словообразование. *Актуальные проблемы русского словообразования*: сб. научн. трудов. Самарканд, 1987. С. 111–113.

106. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (качественные и количественные характеристики). Львов: Вища школа, 1988. 160 с.

107. Кияк Т. Р. О видах мотивированности лексических единиц. *Вопросы языкознания*. 1989. № 1. С. 98–107.

108. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 1984. 245 с.

109. Ковалев Г. Ф. Этнонимия славянских языков. Номинация и словообразование. Воронеж: Воронежский гос. ун-тет, 1991. 176 с.

110. Ковалик И. И. Смысловая структура производного слова. *Актуальные проблемы лексикологии*: сб. научн. трудов. Минск, 1970. С. 98–99.

111. Ковалик И. И. Распространение слов на –тель в восточнославянских языках. *Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков*: сб. научн. трудов. Днепропетровск, 1975. С. 166–168.

112. Колчин С. А. Именование лиц в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Томск, 1988. 21 с.

113. Колшанский Г. В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации. Языковая номинация: общие вопросы. Институт языкознания АН СССР / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1977. С. 99 – 146.

114. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва: Наука, 1990. 103 с.

115. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова. Москва: Изд-во МГУ, 1969. 192 с.

116. Копочева В. В. Объективные и субъективные факторы номинации: методическая разработка по спецкурсу «Введение в теорию номинации». Томск: Изд-во Томского гос. ун-та, 1984. 10 с.

117. Космеда Т. А. Функционально-семасиологическое исследование имен предметно-признаковой сематики. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. Львов: Світ, 1997. С. 209 – 389.

118. Краткий экономический соварь / под ред. Ю. А. Белика [и др.]. – 2-е изд., доп. Москва: Политиздат, 1989. 399 с.

119. Кровицька О. В. Семантична та словотвірна характеристика назв осіб у пам’ятках української мови XVI–XVIII століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01.

НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів, 1995. 22 с.

120. Кубрякова Е. С. Словообразование. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1972. С. 344–393.

121. Кубрякова Е. С. Основы морфологического анализа. Москва: Наука, 1974. 256 с.

122. Кубрякова Е. С. Производное как особая единица системы языка. Теория языка. Англистика. Кельтология : научное издание. АН СССР, Ин-т языкознания/ ред. М.П.Алексеев. Москва: Наука, 1976. С. 76–83.

123. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование. Языковая номинация (виды наименований): кол. монография / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1977. С. 222–303.

124. Кубрякова Е. С. Части речи в ономасиологическом освещении: монография. АН СССР, Ин-т языкознания. Москва: Наука, 1978. 115 с.

125. Кубрякова Е. С. Семантика производного слова. *Аспекты семантических исследований*: сб. научн. трудов / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфимцева. Москва: Наука, 1978. С. 81–155.

126. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. АН СССР, Ин-т языкознания. Москва: Наука, 1981. 199 с.

127. Кубрякова Е. С. О номинативном аспекте речевой деятельности. *Вопросы языкознания*. 1984. №4. С. 13–22.

128. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности. АН СССР, Ин-т языкознания. Москва: Наука, 1986. 158 с.

129. Кубрякова Е. С. Ономасиология. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. С. 345–346.

130. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. Москва: Наука, 1988. С. 141–172.

131. Кубрякова Е. С. Семантика производного слова. Аспекты семантических исследований / отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфимцева. Москва: Наука, 1980. С. 81–155.

132. Кубрякова Е. С. О словообразовательном значении и описании смысловой структуры производных аффиксального типа. Принципы и методы семантических исследований: сб. ст. / отв. ред. В. П. Ярцева. Москва: Наука, 1976. С. 202–233.

133. Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава. Киев: ИСИОУ, 1993. 280 с.

134. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка: учеб. пособие для филол. фак. ун-тов. Москва: Высшая школа, 1982. 152 с.

135. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая. *Очерки по лингвистике*: сб. статей. Москва: Изд-во иностр. лит. 1962. С. 57 – 70.

136. Куттубаева Г. А. Внутренняя форма слова и ее роль в семантической структуре слова современного русского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1982. 24 с.

137. Левашов Е. А. Название лиц по местности в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Ленинград, 1968. 20 с.

138. Левицкий В. В. Фонетическая мотивированность слова. *Вопросы языкознания.* 1994. № 1. С. 26–37.

139. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.

140. Лопатин В. В. Словообразование. Основные понятия. Русская грамматика. АН СССР, Ин-тут русского языка. Москва, 1982. Т. I. С. 133–142.

141. Лопатин В. В. Мотивированное слово в описательной грамматике и в словаре служебных морфем. Слово в грамматике и словаре. Москва, 1984. С. 69–79.

142. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика: проблемы и принципы описания. Москва: Наука, 1977. 315 с.

143. Лосев А. Ф. Учиться диалектике. Дерзание духа / сост. Ю. А. Ростовцев. Москва: Политиздат, 1988. С. 7–150.

144. Лосев А. Ф. Философия имени. Бытие – имя – космос / сост. и ред. А. А. Тахо-Годи. – Москва: Мысль, 1993. С. 614–801.

145. Максимов В. И. Суффиксальное словообразование имен существительных в русском языке: монография. Ленинград: ЛГУ, 1975. 224 с.

146. Мамрак А. В. Закономерности суффиксального образования имен деятеля современного русского языка (в сопоставлении с украинским): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1979. 20 с.

147. Манучарян Р. С. Словообразовательное значение и формы в русском и армянском языках. Ереван: Луйс, 1981. 315 с.

148. Манучарян Р. С. К типологии словообразовательных значений. *Известия АН СССР*. Сер. лит. и языка. 1974. Т. 33, № 6. С. 516–526.

149. Марков В. М. Некоторые вопросы теории русского словообразования. Именное словообразование русского языка. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1976. С. 3–14.

150. Медведева Л. М. Типы словообразовательной мотивации и семантика производного слова. *Вопросы языкознания.* 1989. № 1. С. 86–97.

151. Менгель С. А. Виды отношений между однокорневыми существительными со значением лица в древнерусском языке XI–XIV вв.: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1985. 22 с.

152. Мигирина Н. И. Типы номинаций для обозначения статусов лица в современном русском языке. Кишинев: Штиинца, 1980. 91 с.

153. Милославский И. Г. Синтез словосочетания и производного слова. *Вопросы языкознания.* 1977. №5. С. 53 – 61.

154. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. Москва: Изд-тво МГУ, 1980. 296 с.

155. Михайловская Н. Г. Системные связи в лексике древнерусского книжно-письменного языка XI–XIV вв.: нормативный аспект. АН СССР, Ин-тут русского языка. Москва: Наука, 1980. 253 с.

156. Михайловская Н. Г. К вопросу о номинации в древнерусском тексте. *Вопросы языкознания*. 1981. № 1. С. 112–120.

157. Моисеев А. И. Мотивированность слов (мотивировнность сложных имен существительных со значением лица в русском языке). *Ученые записки ЛГУ:* Серия филологических наук. 1963. Вып. 68, № 332. С. 121–136.

158. Моисеев А. И. Мотивация, внутренняя форма, словообразовательное значение производных слов.

Актуальные проблемы русского словообразования: материалы V республиканской научной конференции. Ташкент, 1989. С. 23–28.

159. Моисеев А. И. Наименование лиц по профессии в современном русском языке (структурно-семантическая характеристика): автореф. дисс. … докт. филол. наук: 10.02.01. Ленинград, 1968 39 с.

160. Немченко В. Н. Современный русский язык. Словообразование: пособие [для филолог. спец. ун-тов]. Москва: Высшая школа, 1984. 255 с.

161. Никитевич В. М. Основы номинативной деривации. Минск: Вышэйшая школа, 1985. 158 с.

162. Николаев Г. А. Явления обратной соотнесенности в именах на -ник в русском языке. *Именное словообразование русского языка*: сб. научн. трудов. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1976. С. 171–181.

163. Николаев, Г. А. Русское историческое слово-образование: теоретические проблемы. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1987.152 с.

164. Новиков Л. А. Семантика русского языка. Москва: Высшая школа. 1982. 272 с.

165. *Номинативные единицы языка и их функционирование*: сб. науч. трудов. Кемерово: Изд-тво Кемеровского ун-та, 1987. 131 с.

166. Ожегов С. И. Словарь русского языка / гл. ред. С. П. Обнорский: 50000 слов. Москва: Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1949. XVIII, 968 с.

167. Олейник И. С. Формирование и развитие агентивных названий в украинском языке (на материале существительных, образованных при помощи суффиксов –ар (-яр) и -ач (-яч)). *Актуальные проблемы исторической*

лексикологии восточнославянских языков: сб. научн. трудов. Днепропетровск, 1975. С. 168–169.

168. Основы построения функциональной грамматики русского языка для нерусских. Уфа: Китап, 1991. 186 с.

169. Павлова Л. Г. Образование наименований лиц по месту жительства: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Ростов-на-Дону, 1972. 32 с.

170. Панько С. С. Суффиксальное производство имен и некоторые вопросы идентификации словообразовательных значений: (по материалам латинского, русского и венгерского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1978. 25 с.

171. Потебня А. А. Мысль и язык 3-е изд. Харьков, 1913. 225 с.

172. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка: в 2 т. Москва: Типография Г. Лиссиера и Д. Совко, 1910–1914.

173. Ракова А. А. Словообразовательная омонимия имен на -ник в истории русского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Ростов-на-Дону, 1984. 20 с.

174. Ревзина О. Г. Структура словообразовательных полей в славянских языках. Москва: Изд-во МГУ, 1969. 154 с.

175. Русанівський В. М. Системна зумовленість розвитку лексики (на матеріалі слов'янських мов). Слов'янське мовознавство. Киев: Наукова думка, 1988. С. 85–101.

176. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва: Наука, 1993. 592 с.

177. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси. Москва: Изд-во АН СССР, 1948. 803 с.

178. Ряшенцев К. Л. Сложные слова в современном русском языке: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1969. 34 с.

179. Русская грамматика: в 2 т. АН СССР, Ин-тут русского языка /под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Наука, 1980. Т. 1. 784 с.

180. Сафарова К. А. Структурная мотивировка слова (на материале аффиксальных и сложных образований современного английского языка): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Ленинград, 1970. 28 с.

181. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология: монография. Киев: Фитосоциоцентр, 2000. 248 с.

182. Селиверстова О. Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикатных типов русского языка. Семантические типы предикатов / отв. ред. О. Н. Селиверстова. Москва: Наука, 1982. С. 86–157.

183. Семантические типы предикатов / отв. ред. О. Н. Селиверстова. Москва: Наука, 1982. 365 с.

184. Серебренников Б. А. Номинация и проблема выбора. *Языковая номинация: общие вопросы*: сб. научн. трудов. Институт языкознания АН СССР /отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва, 1977. С. 147–187.

185. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление. АН СССР, Ин-тут языкознания. Москва: Наука, 1988. 244 с.

186. Сильницкая Г. В. Модель глагольного действия и семантическая классификация глаголов с предикатными актантами. Категориии глагола и структура предложения. Ленинград: Наука, 1983. С. 28–41.

187. Симонова О. Е. Производные существительные со значением действия и лица в «Изборнике Святослава 1073

года»: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1988. 21 с.

188. Ситникова А. Этимологический словарь русского языка 2-е изд. Ростов н/Д: Феникс, 2005. 240 с.

189. Скаб М. В. Структура семантического поля деятеля в украинском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Киев, 1987. 19 с.

190. Словарь русских народных говоров. АН СССР, Ин-т русского языка /под ред.: Ф. П. Филина, Ф. П. Сороколетова, И. А. Попова. Москва: Ленград : Наука, 1965–2004.

191. Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: АН СССР, 1981–1984. Т. 1–4.

192. Словарь русского языка XI–XVII вв.: указатель источников в порядке алфавита сокращенных обозначений. АН СССР, Ин-тут русского языка / сост. С. Ф. Геккер. Москва: Наука, 1975.

193. Словарь русского языка XI–XVII вв.: справочный выпуск. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. Москва: Наука, 2001. 814 с.

194. Словарь русского языка, составленный Вторым отделением Императорской Академии Наук. – СПб., 1901. Т. 2, вып. 5: Закреплять – Заносить. – [Б. м.] : [б. и.], 1901. – VI, стб. 1373–1591.

195. Словарь русского языка, составленный Вторым отделением Императорской Академии Наук. – СПб., 1901 . Т. 2, вып. 6: Заносить – Засада. – [Б. м.] : [б. и.], 1902. – VI, стб. 1593–1912.

196. Словарь русского языка, составленный Вторым отделением Императорской Академии Наук. – СПб., 1901 .

Т. 2, вып. 7 : Засада – Заудиться. – [Б. м.] : [б. и.], 1903. – VI, стб. 1913–2232.

197. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. / под ред. А. М. Бабкина, С. Г. Бархударова, Ф. П. Филина [и др.]. М.: Л., 1948–1965.

198. Снитко Е. С. Внутрення форма номинативных единиц. Львов: Свит, 1990. 187 с.

199. Солнцев В. М. Вариативность как общее свойство языковой системы. *Вопросы языкознания.* 1984. № 2. С. 31–42.

200. Солнцев В. М. Относительно концепции глубинной структуры. *Вопросы языкознания*. 1976. № 5. С. 18–27.

201. Солнцев, В. М. Язык как системно-структурное образование. Москва: Наука, 1977. 341 с.

202. *Способы номинации в современном русском языке*: сб. научн. трудов. Москва: Наука, 1982. 296 с.

203. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Москва: Императорская Академия наук, 1893–1912. Т. 1–3.

204. Степанов Ю. С. Иерархия имен и ранги субъектов. *Известия АН СССР. Сер. лит. и яз.* 1979. Т. 38, № 4. С. 46–55.

205. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения. Москва: Наука, 1981. 360 с.

206. Степанов Ю. С. К универсальной классификации предикатов. *Известия АН СССР.* Сер. лит. и яз. 1980. Т. 3, № 4. С. 35–44.

207. Сусов И. П. Семантическая структура предложения. Тула: Тульский пед. ин-т, 1973. 366 с.

208. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы) Киев: Наукова думка, 1989. 256 с.

209. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды. *Языковая номинация: виды наименований* : сб. научн. тр. Москва : Наука, 1977. С. 129–221.

210. Телия В. Н. Номинация. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. С. 336 – 337.

211. Теркулов В. И. Слово и номинотема: опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка. Горловка: Изд-во ГГПИИЯ, 2007. 240 с.

212. Тихонов А. Н. О семантической соотносительности производящих и производных основ. *Вопросы языкознания.* 1967. № 1. С. 112–120.

213. Тихонов А. Н. Основные понятия русского словообразования. Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. – 2-е изд., стереот. Москва: Русский язык, 1985. Т. 1. С. 18–51.

214. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. Москва: Сов. энциклопедия, 1934–1940. Т. 1–4.

215. Торопцев И. С. Лексическая мотивированность: (на материале современного русского литературного языка). Ученые записки Орловского педагогического института. 1964. Т. 22. С. 21–27.

216. Торопцев, И. С. Предмет, задачи, материал и методы ономасиологии. Научные труды Курского педагогического института. *Проблемы ономасиологии* – Орел, 1974. Т. 21. вып. I. С. 3–16.

217. Торопцев И. С. Словопроизводсвенная модель. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1980. 148 с.

218. Трегубов А. Н. Эволюция корневых слов от их праязыкового состояния к современному функциониро-

ванию. *Принципы функционального описания языка*: сб. научн. трудов. Екатеринбург, 1994. С. 182–183.

219. Тропина Н. П. Семантическая деривация: мультипарадигмальное исследование. Херсон: Изд-во ХГУ, 2003. 336 с.

220. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва: Изд-во АН СССР, 1959. 190 с.

221. Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян. *Вопросы языкознания*. 1974. №6. С. 48–67.

222. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян: лингвистические исследования. Москва: Наука, 1991. 271 с.

223. Трубачев О. Н. Славянская этимология и праславянская культура. Историко-культурный аспект лексикологического описания русского языка. Москва: Институт русского языка АН СССР, 1991. Ч. 1. С. 9–30.

224. Убийко В. И. Предикат. Основы построения функциональной грамматики русского языка для нерусских. Уфа: Китап, 1991. С. 91–96.

225. Улуханов И. С. О принципах описания значений словообразовательно мотивированных слов. *Известия АН СССР*: Сер. литературы и языка. 1970. Т. 29, вып. 1. С. 14–22.

226. Улуханов И. С. О соотношении способов словообразования. Русский язык: вопросы его истории и современного состояния. Москва: Наука, 1978. С. 90–104.

227. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. СССР, Ин-т языкознания. Москва: Наука, 1977. 256 с.

228. Улуханов И. С. Словообразовательная мотивация и ее виды. *Известия АН СССР*: Сер. литературы и языка. – 1971. Т. 30, вып. 1. С. 37–46.

229. Уфимцева А. А. Лексическая номинация (первичная, нейтральная). Языковая номинация (виды наименований): кол. монография / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1977. С. 5–85.

230. Уфимцева А. А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации. Языковая номинация: общие вопросы. Институт языкознания АН СССР / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1977. С. 7–98.

231. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и формировании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова [и др.]. Москва: Наука, 1988. С 216.

232. Уфимцева А. А. Семантика слова. *Аспекты семантических исследований*: сб. научн. трудов / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфимцева. Москва: Наука, 1980. С. 5–81.

233. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. 2-е изд., стер. Москва: Прогресс, 1987. Т. 1–4.

234. Федорова М. В. О типах номинации в русском языке. *Вопросы языкознания*. 1979. № 3. С. 132–137.

235. Филин Ф. П. Историческая лексикология русского языка. Москва: Наука, 1984. 174 с.

236. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов. Езиковедски изследования в чест на академик Стефан Младенов. София, 1957. С. 523–533.

237. Фоменко Ю. В. Семантические классы многоместных глаголов в современном русском языке:

автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.01. Ташкент: Ташкентский гос. ун-тет, 1984. 35 с.

238. Хамидуллина А. М. Отглагольные имена деятеля в ономасиологическом аспекте. Исследования по семантике. Лексическая и синтаксическая семантика. Уфа, 1981. С. 67–73.

239. Хохлачева В. Н. К истории отглагольного словообразования существительных в русском литературном языке нового времени. Москва: Наука, 1969. 151 с.

240. Хохлачева В. Н. Словообразование существительных со значением лица. Суффиксальное словообразование существительных в восточнославянских языках XV–XVII вв. / С. Н. Прокопович, В. Н. Хохлачева, Н. Т. Шелихова. Москва: Наука, 1974. С. 11–58.

241. Хохлачева В. Н. Проблема словообразовательного значения (к понятию нормы в словообразовании). Грамматика и норма / отв. ред. Л. И. Скворцов. Москва: Наука, 1977. С. 5–41.

242. Хрустик Н. М. Типология семантики в микросистеме мотивирующее – мотивированное в современном украинском языке. Отглагольные существительные со словообразовательным значением «носитель процессуального признака»: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1988. 24 с.

243. Хуссейн Р. М. Существительные лица с суффиксами -ин, -анин (-янин) в русском языке: автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.02. МГУ. Москва, 1978. 25 с.

244. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка: более 5000 слов. 2-е изд., перераб. и доп. Киев: Рад. школа, 1989. 511 с.

245. Чейф У. Л. Значение и структура языка. пер. с англ. Г. С. Щура; послесл. С. Д. Кацнельсона. Москва: Прогресс, 1975. 432 с. (Языковеды мира).

246. Чернецкая А. В. Из истории существительных с суффиксом -ит в украинском языке. *Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков*: сб. научн. трудов. Днепропетровск, 1975. С. 174–175.

247. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. 4–5 изд., стереотип. Москва: Русский язык, 2007. Т. 1–2.

248. Чурмаева Н. В. Существительные с суффиксом -арь со значением действующего лица в древнерусском языке XI–XIV вв. Исследования по исторической лексикологии русского языка. Москва: Наука, 1964. С. 260–271.

249. Шкатова Л. А. Наименования лиц по профессии современного русского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1967. 23 с.

250. Шкатова Л. А. К истории специальной лексики (на материале наименований уральских мастеровых XVIII в.). *Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков*: сб. научн. трудов. Днепропетровск, 1975. С. 112–113.

251. Шкатова Л. А. Мотивационные отношения глагола и имени в семантике названий лиц по профессии. Исследования по семантике. Лексическая и синтаксическая семантика. Уфа, 1981. С. 60–67.

252. Шкатова Л. А. Развитие ономасиологических структур (на примере наименований лиц по профессии в русском языке): монография. Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1984. 150 с.

253. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. АН СССР, Ин-т языкознания. Москва: Наука, 1973. 278 с.

254. Шмелёв Д. Н. Введение. *Способы номинации в современном русском языке*: сб. научн. трудов. Москва: Наука, 1982. С. 3–45.

255. Этимологический словарь русского языка. МГУ им. М. В. Ломоносова, Филолог. ф-тет / под ред. Н. М. Шанского. Москва: Изд-во МГУ, 1963–1982. Вып. 1–8.

256. Этимологический словарь русского языка: более 1000 слов / сост. Е. Грубер. Минск: Современное слово; Минск: Локид-пресс, 2007. 570 с.

257. Этимологический словарь русского языка: более 4500 словарных статей / отв. ред. Е. Бузаева. Ростов н/Д: Феникс, 2004. 240 с.

258. Языковая номинация: общие вопросы / Институт языкознания АН СССР / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1977. 360 с.

259. Языковая номинация (виды наименований): кол. монография / отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Наука, 1977. 359 с.

260. Янко-Триницкая, Н. А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах. Развитие современного русского языка. Москва: Наука, 1963. С. 83–97.

261. Янценецкая, М. Н. Семантические вопросы теории словообразования. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1979. С. 242.

ДЖЕРЕЛА

1. **Ав. Сотв. мира, 675, 1672 г.** – Аввакум (протопоп). О сотворениии мира, грехопадении первого человека и о потопе. Памятники истории старообрядчества XVII в. Ленинград: АН СССР, 1927 г. Кн. 1, вып. 1. Стлб. 651–684..

2. **АМГ, II, 566, 1657 г.** – Акты Московского государства, изданные Императорскою Академиею наук. / под ред. Н. А. Попова. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1894. Т. 2: Разрядный приказ. Московский стол: 1635–1659 773 с.

3. **АМГ, III, 18, 1660 г.** – Акты Московского государства, изданные Императорскою Академиею наук. / под ред. Н. А. Попова. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1901. Т. 3: Разрядный приказ. Московский стол: 1660–1664 гг. 674 с.

4. **А. Свир. м., № 124, 1851 г. –** Акты Александрова Свирского монастыря XVII в. ЛОИИ. Ф. 3. Оп. 1.

5. **АРГ, 80, 1510 г.** – Акты Руского государства: 1505–1526 гг. /сост. С. Б. Веселовский; доп. и подг. к печати Р. В. Бахтурина, И. А. Бульчин, Л. И. Ивина [и др.]. Москва: Наука, 1975. 436 с.

6. **АСВР, II, 510, 1472 – 1479 гг.** – Акты социально-экономической истории северо-восточной Руси конца XIV – начала XVI в.: в 3 т. /сост. Б. Д. Греков, Л. В. Черепнин. Москва: Изд-во АН СССР, 1953 г. Т. 2. 687 с.

7. **А.Уст., II, 176, 1597 г.** – Шляпин, В. П. Акты Велико-Устюжского Михаило-Архангельского монастыря: в 2 ч. Великий Устюг, 1912–1913 гг. Ч. 1–2.

8. **Арх. Он., 1659** – Архив Онежского Крестного монастыря. ЦГАДА. Ф. 1195. Оп. 1.

9. **Арх. Гамеля, № 259, 113. Расх. кн. 1672 г.** Собрание И. Х. Гамеля ЛОИИ. Ф. 175.

10. **Арх. Он., 1675 г.** – Архив Онежского Крестного монастыря. ЦГАДА. Ф. 1195. Оп. 1.

11. **АЮБ, II, 513, 1652 г.** – Акты, относящиеся до юридического быта древней России: в 3 т. изд. Археогр. комис.; под. ред. Н. Калачова. Санкт-Петербург, 1857–1884. Т. 1–3.

12. **Арх. Стр. I, 244, 1531 г.** – Архив П. М. Строева: издание Императорской Археографической Комиссии: в 2 т. / под ред. С. Ф. Платонова и М. Г. Курдюмова. П., 1915. Т. 1.

13. **АИ, 1, 319, 1562 г. –** Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею: в 5 т. Санкт-Петербург: Тип. Экспедиции заготовления Государственных бумаг, 1841–1842. Т. 1–5.

14. **АЮБ, I, 75, 1593 г. –** Акты, относящиеся до юридического быта древней России: в 3 т. изд. Археогр. комис./ под. ред. Н. Калачова. Санкт-Петербург, 1857–1884. Т. 1–3.

15. **Арз. А., 240, 1604 г.** – Арзамасские поместные акты (1578–1618 гг.) / ред. С. Б. Веселовский. Смутное время Московского государства 1604–1613 гг.: материалы, изд. Имп. О-вом истории и древностей рос. при Моск. ун-те. Москва: Имп. О-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1915. Вып. 4. XVI, 738 с.

16. **АЮБ, II, 474, 1694 г. /** Акты, относящиеся до юридического быта древней России: в 3 т. изд. Археогр. комис./под. ред. Н. Калачова. Санкт-Петербург, 1857–1884. Т. 1–3.

17. **АСВР, II, 227: ок. 1492 г. –** Акты социально-экономической истории северо-восточной Руси конца XIV–начала XVI в.: в 3 т. /сост. Б. Д. Греков, Л. В. Черепнин. Москва: Изд-во АН СССР, 1953. Т. 2. 687 с.

18. **АСВР, II, 171: ОК. 1481–82 г. –** Акты социально-экономической истории северо-восточной Руси конца XIV–начала XVI в.: в 3 т. /сост. Б. Д. Греков, Л. В. Черепнин. Москва: Изд-во АН СССР, 1953. Т. 2. 687 с.

19. **АСВР, II, 173: 1482 г. –** Акты социально-экономической истории северо-восточной Руси конца XIV–начала XVI в. : в 3 т. /сост. Б. Д. Греков, Л. В. Черепнин. Москва: Изд-во АН СССР, 1953. Т. 2. 687 с.

20. **АСВР, II, 322: 1499–1500 гг. –** Акты социально-экономической истории северо-восточной Руси конца XIV–начала XVI в.: в 3 т. /сост. Б. Д. Греков, Л. В. Черепнин. Москва: Изд-во АН СССР, 1953. Т. 2. 687 с.

21. **Арх. Курак. IV, 93, 1699 г. –** Архив кн. Ф. А. Куракина: [бумаги кн. Бориса Ивановича]: в 10 кн. Санкт-Петербург: Саратов: Астрахань: Москва, 1890–1902. Кн. 1–10.

22. **Арс. Сух. Проскинитарий, 22, 1653 г. –** Проскинитарий Арсения Суханова [1649–1653 гг.] / под. ред. Н. И. Ивановского Православный Палестинский сборник. Санкт-Петербург, 1889. – Т. 7, вып. 3 (21). С. 3–300.

23. **АЮБ; II, 814, 1678 г. –** Акты, относящиеся до юридического быта древней России: в 3 т. / под. ред. Н. Калачова. Санкт-Петербург, 1858.Т. 2: Акты монастрырей Кириллова, Ферапонтова, Московского, Симонова, Суздальского, Спасо-Евфимиева.

24. **АЮБ. II, 280, 1607 г. –** Акты, относящиеся до юридического быта древней России: в 3 т. / Изд. Археогр. комис.; под. ред. Н. Калачова. Санкт-Петербург, 1858. 2:

Акты монастырей Кириллова, Ферапонтова, Московского, Симонова, Суздальского, Спасо-Евфимиева.

25. **АЮ, 615. –** Акты юридические, или собрание форм старинного делопроизводства. Изд. Археогр. Комис. Санкт-Петербург: Въ ТипографIи II-го Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1838. VIII, 466 с.

26. **А.Уст., II, 273, 1668 н. –** Шляпин, В. П. Акты Велико-Устюжского Михаило-Архангельского монастыря: в 2 ч.Великий Устюг, 1912–1913. Ч. 1–2.

27. **Астрах. а. № 1166, ест. 2., 1629 г. –** Акты Астраханской воеводской избы XVII в. ЛОИИ. Ф. 178.

28. **Астрах. а. №2310, ест. 19, 1651 г. –** Акты Астраханской воеводской избы XVII в. ЛОИИ. Ф. 178.

29. **Астрах. а. 1552, ССТ. 1., 1664 г.** – Акты Астраханской воеводской избы XVII в. ЛОИИ. Ф. 178.

30. **АИ, I, 23, XVII~1402 г. –** Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею: в 5 т. Санкт-Петербург: Тип. Экспедиции заготовления Государственных бумаг, 1841–1842. Т. 1–5.

31. **Ав. Кн. толк., 539, XVII–XIII вв.~1667 г. –** Аввакум (протопоп). Книга толкований и нравоучений. Памятники истории старообрядчества XVII в. Ленинград: АН СССР, 1927. Кн. 1, вып. 1. Стлб. 425–576.

32. **А. закл., 159, 1643 г. –** Сильванский, Н. П. Акты о посадских людях-закладчиках. Санкт-Петербург: Тип. М. А. Александрова, 1909. XXI, [1], 276 с.

33. **Астрах. а. № 2795. 1653 г.** – Акты Астраханской воеводской избы XVII в. ЛОИИ. Ф. 178.

34. **ААЭТ, I, № 35, 1437–1461 гг.** – Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографическою экспедициею имп. Академии наук: в 4 т. Санкт-Петербург, 1836–1838. Т. 1–4.

35. **Баг. Мат., 88, 1680 г.** – Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии, собранные в разных архивах и редактированные Д. И. Багалеем: издание Историко-филологического общества, состоящего при имп. Харьковском университете. Харьков: Типография К. П. Счасни, 1886. 383 с.

36. **Баг. Мат., 89, 1680 г.** – Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии, собранные в разных архивах и редактированные Д. И. Багалеем: издание Историко-филологического общества, состоящего при имп. Харьковском университете. Харьков: Типография К. П. Счасни, 1886. 383 с.

37. **Барс. Словарь, 24 об. XVII в.** – Словарь западно-русский (славяно-латинский). ГИМ. Барс. № 2313.

38. **Берест. гр., IV, 52, № 167, XIV в.** – Арциховский, А. В. Новгородские грамоты на бересте : (из раскопок 1955 г.). Москва: Изд-во АН СССР, 1958.Т. 4: [Грамоты № 137–194]. 152 с.

39. **В. А., 122, 1550 г.** – Великорусские акты XV – XVII вв. ГПБ.

40. **Влх. словарь, 149, XVII в.** – Venetiis, 1658: с рукопис. пер. Сильвестра Медведева. Рукоп. Н. Н. Попова, к. XVI в.

41. **ВМЧ, Сент. 14–24, 798. XVI в.** – Великие Минеи-Четии, собранные всеросийским митрополитом Макарием: Сентябрь. Дни 14-24: изд. Археогр. Комисии. Санкт-Петербург: Типогр. Императорской Академии Наук, 1869. Вып. 2. IV с., стб. 673-1392, 3 л. факс..

42. **ВМЧ, Дек 6–17, 1105, XVI в. –** Великие Минеи-Четии, собранные всеросийским митрополитом Макарием : Декабрь. Дни 6–17: изд. Археогр. Комисии. Санкт-Петербург: Типогр. Императорской Академии Наук, 1904. – Вып. 11. – Стб. 581–1188.

43. **ВМЧ, Окт. 4–18, 1242, XVI в**. – Великие Минеи-Четии, собранные всеросийским митрополитом Макарием: Октябрь. Дни 4–18: изд. Археогр. Комисии. Санкт-Петербург: Типогр. Императорской Академии Наук, 1874. – Вып. 5. IV с., стб. 793–1534.

44. **ДАИ, X1, 63, 1684** – Дополнения к Актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею: в 12 т. Санкт-Петербург: В тип. Эдуарда Плаца, 1869. Т. 11. 312 с.

45. **ДАИ, X1, 63, 1684** – Дополнения к Актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею: в 12 т. Санкт-Петербург: В тип. Эдуарда Плаца, 1869. Т. 11. 312 с.

46. **Евфр. Отразит. пис., 30, 1691 г.** – Отразительное писание о новоизобретенном пути самоубийственных смертей: вновь найденный старообрядческий трактат против самосожжений 1691 г. сообщ. Х. Лопарев. Санкт-Петербург, 1895. 468 с.

47. **Жал. Гр. Гал. кн. Льв. д. 1301 г**. – Жалованная грамота Галицкого кн. Льва братенцам Тутению и Монтсеку. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Росии, собранные и изданные Археографической Комиссией: в 15 т. Санкт-Петербург, 1865. Т. 2: 1599–1637 гг. и прибавл. № 60 (сп. XVII в.).

48. **Ж. Серг. Нур., 117, XVII в. ~ 1584 г.** – Житие Сергия Обнорского (Нуромского), сост. Ионой 1584 г. ГБЛ. Ф. 310 (Унд.). № 369. Л. 102–145, н.

49. **Изб. Св. 1073 г., 90** – Изборник великого князя Святослава Ярославовича 1073 года. [с предисл. Геннадия Карпова]. Санкт-Петербург: иждивением Т. С. Морозова, 1880. X, 266 л.: ил.; 43. – (О[бщество] л[юбителей] д[ревней] п[исьменности. Издания]; 55).

50. **Изб.Св., 267, 1076 г.** – Изборник 1076 года**.** [АН СССР, Ин-т рус. яз; под ред. С. И. Коткова] ; изд. подгот.: В. С. Голышенко [и др.]. Москва: Наука, 1965. – 1089, [2] с.: факс. Текст на старославян., греч. Библиогр. в примеч. Указ. слов и форм: с. 825–1056.

51. **Ипатьевская летопись 6619 г**. – Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению Императорскою Археографической Комиссиею. Изд. 2-е. Санкт-Петербург: Тип. М. А. Александрова, 1908. Т. 2 [вопроизведение текста издания 1908 г.]. М., 1962. XVI с. 938 стлб. 87 с.

52. **Ипатьевская летопись 6749 г.** – Ипатьевская летопись .Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению Императорскою Археографической Комиссиею. Изд. 2-е. Санкт-Петербург: Тип. М. А. Александрова, 1908. Т. 2 [вопроизведение текста издания 1908 г.]. М., 1962. XVI с. 938 стлб. 87 с.

53. **Ин. Сказ., 127, XVII в.** – Так называемое Иное Сказание. Памятники древней русской писменности, относящиеся к Смутному времени. Изд. 3-е. Ленинград, 1925. стлб. 1–144.

54. **Ист. семи. мудр., 19, XVII в.** – История семи мудрецов. Санкт-Петербург, 1878–1880. Вып. 1–2.

55. **Каз. лет. 60 XVII в. ~ XVI в.** – История о Казанском царстве (Казанский летописец). Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению Императорскою Археографическою Комиссиею. Санкт-

Петербург: Типография И. Н. Скороходова, 1903. Т. 19. 546 с.

56. **Кн. закононные, 42, XV ~ XII** – «Книги законные», содержащие в себе в древнерусском преводе византийские законы земледельческие, уголовные, брачные и судебные. *Сборник Общества русского языка и словесности*. Санкт-Петербург: Типография имп. Академии Наук, 1885. Т. 38, № 3: XII–XIII вв.

57. **Кн. Законные, 45, XV в. ~ XII–XIII вв.** – «Книги законные», содержащие в себе в древнерусском преводе византийские законы земледельческие, уголовные, брачные и судебные. *Сборник Общества русского языка и словесности*. Санкт-Петербург: Типография имп. Академии Наук, 1885. Т. 38, № 3.

58. **Кн. Законные, 46, XV в. ~ XII–XIII вв**. – «Книги законные», содержащие в себе в древнерусском преводе византийские законы земледельческие, уголовные, брачные и судебные. *Сборник Общества русского языка и словесности*. Санкт-Петербург: Типография имп. Академии Наук, 1885. – Т. 38, № 3.

59. **Кн. зап. Моск. ст., 111, 8, 1637 г.** – Записная книга Московского стола 7173 г. (1664, сент. – 1665, авг.). Русская историческая библиотека. Санкт-Петербург: Тип. Ф. Елеонского и Ко, 1889. Т. 11. С. 1–328.

60. **Кн. Ивер. М. П, 291 об. 1668 г.** – Приходо-расходная книга Иверского Валдайского монастыря 1668–1669 г. ЛОИИ. Ф. 181. Оп. 2. № 53.

61. **Кн. ключей, 34, 1551 г.** – Книга ключей и долговая книга Иосифо-волоколамского монастыря XVI в. / АН СССР, Институт истории ; под. ред. М. Н. Тихомирова и А. А. Зимина. Москва: Ленинград: Изд-во АН СССР, 1948. 173 с.: карт. Имен. указ.: С. 80–101.

62. **Козм., 342. 1670 г.** – Книга глаголемая Космография, сиречь описание сего света земель и государств великих. Санкт-Петербург, 1878–1881. (Между 1655–1667 гг).

63. **Кн. п. Верхоцен. 2 в., 1674 г**. – [Выписи из писцовых книг Верхоценской волости Тамбовского уезда] *Известия Тамбовской ученой архивной комиссии*. 1888. Вып. 21. С. 12–24.

64. **Кн. пер. Моск., I, 82, XVIIв.** – Переписные книги города Москвы 1665–1676 гг. Москва: Городская типография, 1886. 238 с.

65. **Кн. пер. Нижегор., 123, 1622 г.** – Переписная книга 1678 г. Писцовая и переписная книги XVII в. по Нижнему Новгороду. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1898. Стлб. 355–464.

66. **Кн. пер. Псков. Печ. м., 155. 1639 г.** – Переписная книга имущества Печерского Успенского Псковского монастыря 1639 г. ЛОИИ. К. 115. № 1178.

67. **Кн. пер. Шелон. пятн. 1, 1498 г., 227**– Переписные оброчные книги Шелонской пятины, I. 1498 г.; II. 1539 г.; III. 1552–1553 гг. Новгородские писцовые книги, изданные Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург, 1886. Т. 4. – [6] с., 584 стб.

68. **Кн. прих. Нижегор., II, 55, 1646 г**. – Переписная книга 1678 г. Писцовая и переписная книги XVII в. по Нижнему Новгороду. Санкт-Петербург, 1898. Стлб. 355–464.

69. **Кн. Прих. Свир. м., № 21, 1615–1631 гг**. – Переписная книга Александрова Свирского монастыря 1615 – 1631 гг. ЛОИИ. Ф. 3. Оп. 2. № 21.

70. **Кн. прих.-расх. Ант. м., № 3, 32 об. 1646 г**. – Книга приходо-расходная Антониева Сийского монастыря 1646 г. ЛОИИ. Ф. 5. Оп. 2. № 3.

71. **Кн. прих.-расх. Бир. с. / Арх. Он., 1692 г**./ – Архив Онежского Крестного монастыря ЦГАДА. Ф. 1195. Оп. 1.

72. **Кн. прих.–расх. Волокол. м., № 2, 90 об., 1574 г**. – Приходо-расходная книга Иосифова Волоколамского монастыря 1579–1580 гг. ЛОИИ. Ф. 284. № 2/3.

73. **Кн. прих.–расх. Волокол. м., № 2, 74 об. 1574 г**. – Приходо-расходная книга Иосифова Волоколамского монастыря 1579–1580 гг. ЛОИИ. Ф. 284. № 2/3

74. **Кн. прих.–расх. Кир. м., 9, 1581 г.** – Книга приходо-расходная Кириллова Белозерского монастыря 1581–1582 гг. ЛОИИ. К. 260. Оп. 2. № 3

75. **Кн. прих.–расх. Кир. м., 1581 г.** – Книга приходо-расходная Кириллова Белозерского монастыря 1581–1582 гг. ЛОИИ. К. 260. Оп. 2. № 3

76. **Кн.прих.–расх. Мих дер./ Арх.Он., 1675 г.** – Архив Онежского Крестного монастыря. ЦГАДА. Ф. 1195. Оп. 1. XVII в.

77. **Кн. прих.–расх. Мон. Казн. (Арх. Он., 1659)** – Архив Онежского Крестного монастыря. ЦГАДА. Ф. 1195. Оп. 1. XVII в.

78. **Кн. Прих.–расх. Прил. м., № 88, 6, 1620 г**. – Приходо-расходная книга Тотемского соляного промысла Спасо-Прилуцкого монастыря 1620–1621 гг. ЛОИИ. Ф. 271. Оп. 2. № 88.

79. **Кн. прих.–расх. Свир. м., №25, 97 об., 1658 г**. – Книга приходо-расходная Александрова Свирского монастыря 1657–1658 гг. ЛОИИ. Ф. 3. Оп. 2. № 25.

80. **Кн.прих.–пасх.Тихв.м.№1, 39 об., 1592 г.** – Приходо-расходная книга Успенского Тихвинского монастыря 1590–1592 гг. ЛОИИ. Ф. 132. Оп. 2. № 1.

81. **Кн.расх.Болд.м. (РИБ, II, 298, 1586 г.)** – Болдин Дорогобужский монастырь. Книги расходные. Монастырские приходо-расходные книги. Ленинград, 1924. Вып. 1. стлб. 20–187.

82. **Кн. расх. Кир. м. №2, 27 об. 1568 г.** – Книга приходо-расходная Кириллова Белозерского монастыря 1567–1568 гг. ЛОИИ. К. 260. Оп. 2. № 2.

83. **Кн. расх. Корел. м., № 937, 50, 1563 г.** – Книга расходная Николаевского Корельского монастыря 1560–1563 гг. ЛОИИ. К. 115. № 937.

84. **Кн.расх.Корел м. №937, 59, 1563 г.** – Книга расходная Николаевского Корельского монастыря 1560–1563 гг. ЛОИИ. К. 115. № 937.

85. **Кн.расх.Обн.м., 12, 1570 г.** – Павлов Обнорский монастыр. Книги расходные казначея Пахомия. Монастырские приходо-расходные книги. Ленинград, 1924. – Вып. 1. стлб. 1–12.

86. **Кн. расх. Свир. м. 6, 68, 1615–1631 г. –** Книга расходная Александрова Свирского монастыря 1660 г. ЛОИИ. Ф. 3. Оп. 2. № 60.

87. **Кн.расх.Свир. м., №6, 100, 1631 г.** – Книга расходная Александрова Свирского монастыря 1660 г. ЛОИИ. Ф. 3. Оп. 2. № 60.

88. **Кн.расх.Свир.м., №6, 213, 1615–1631 гг.** – Книга расходная Александрова Свирского монастыря 1660 г. ЛОИИ. Ф. 3. Оп. 2. № 60.

89. **Кн. сметн. поташ. пром., 74, 1689 г.** – Книга сметная поташного промысла Нижегородских будных станов 1689 г. ЛОИИ. Киев 115. № 377.

90. **Кн. ям. Новг., 265, 1588 г.** – Гурлянд, И. Я. Новгородские ямские книги 1586–1631 гг. Ярославлъ: Тип. Губернского Правления, 1901. 364 с.

91. **Кн. ям. Новг., 29, 1589 г.** – Гурлянд, И. Я. Новгородские ямские книги 1586–1631 гг. Ярославлъ : Тип. Губернского Правления, 1901. 364 с.

92. **Луцид., 50, XVII ~ XVI вв**. – Луцидариус. Летописи русской литературы и древности. Москва: Типография Грачева и Комп., 1859. Т. 1, отр. 2. С. 41–66.

93. **Мин. ноябр. Син. XII в.** – Месяц ноябрью Ягич, И. В. Служебные минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь: в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095–1097 г. Санкт-Петербург, 1886. С. 267–512.

94. **Нак. Паз., 79, 1669 г.)** – Наказ Борису и Семену Пазухиным, посланным в Бухару, Балх и Юргенчъ, 1669 /под ред. А. Н. Труворова. Санкт-Петербург: Тип. В. С. Балашева, 1894. Т. 15: Сборный.

95. **Назиратель, 235, XVI в**. – Назиратель / под. ред. С. И. Коткова. Москва: Наука, 1973. 571 с.

96. **Новг. 1 л. 6736 г. (по Ак. сп.)** – Новгородская летопись по Синодальному харатейному списку Изд. Археогр. Комис. Санкт-Петербург, 1888. Харьков, 490, XCVIII с.

97. **Новг. Дан. XIV – XV вв. –** Акты юридические, или собрание форм старинного делопроизводства 1425–1705 гг. Изд. Археограф. Ком. Санкт-Петербург, 1838.

98. **О. Дам. кн. Фил. XVI в. (Оп. II, 2. 316)** – Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки: в 3 ч., 6 тт. / сост. А. В. Горским и К. И. Невоструевым. Москва: Синод. тип., 1855–1869.

99. **Палея Толк. 9 об. 1477 г.** – Толковая Палея 1477 г.: воспроизведение синодальной рукописи № 210. Санкт-Петербург: Типография АН, 1892. Вып. 1.

100. **Палея ист. сокр., 19, XVI в.** – Попов, А. Книга бытия небеси и земли (Палея историческая) с приложением

сокращенной Палеи русской редакции. Москва, 1881. Кн. 1. Прил., с. 1–92.

101. **Палея Толк., 365, 1406 ~ XIII в.** – Палея Толковая по списку, сделанному в г. Коломне в 1406 г.: труд учеников Н. С. Тихонравова. Вып. 1–2. Москва: Тип. О. Гербека, 1892–1896.

102. **Патерик Син, 185, XI–XII вв.** – Синайский патерик /под. ред. С. И. Коткова. Москва, 1967г.

103. **Писц. д. II, 26, 1627 г.** – Акты писцового дела. Материалы для историка кадастра и прямого обложения в Московском государстве. Т. 2, вып. 1: Акты 1627–1649 гг. /ред. С. Веселовский. Чт. ОИДР. 1916г. Кн. 3.

104. **Писц.д., II, 292, 1642 г.** – Акты писцового дела. Материалы для историка кадастра и прямого обложения в Московском государстве. Т. 2, вып.1: Акты 1627–1649 гг. /ред. С. Веселовский. Чт. ОИДР. Кн. 3. 1916 г..

105. **Переп. Одоевск. 49, 1650 г.** – Арсеньев, Ю. Ближний боярин князь Никита Иванович Одоевской и его переписка с Галицкою вотчиной (1650–1648 гг.) Чт. ОИДР. 1903г. Кн. 2, отр. 1. С. 42–129.

106. **Польск. д., III, 299, 1564 г**. – Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством / под ред. Г. Ф. Карпова. Т. 3: 1560–1571 гг. Сб. РИО. Санкт-Петербург, 1892 г. Т. 71. V, 807, [5] с., 234 стлб.

107. **Праздник каб., 50 XVII в.** – Адрианова-Перетц, В. П. Праздник кабацких ярыжек : пародия-сатира второй половины XVII в. Москва: Ленинград, АН СССР, 1936. 84 с.

108. **Псков. п. кн., 40, 1587 г.** – Псков и его пригороды. Кн. 1: Писцовая книга по Пскову и его пригородам XVI в. Сборник МАМЮ. 1913 г. Т. 5. С. 1– 210.

109. **Псков. 1 л. 6935 г.** – Псковские летописи. Москва: Ленинград: Изд-во АН СССР, 1941г. Вып 1. LXII, 146 с.

110. **Псков. Іл., 6939 г.** – Псковские летописи. Москва: Ленинград: Изд-во АН СССР, 1941 г. Вып. 1. LXII, 146 с.

111. **Псков. Іл., 6973 г.** – Псковские летописи. Москва: Ленинград: Изд-во АН СССР, 1941 г. Вып. 1. LXII, 146 с.

112. **Псков. Суд. гр., 23, XVI в. ~ XV в.** – Псковская судная грамота. Санкт-Петербург: Император. Археогр. Комис., 1914 г. VIII, 28 с., [1] факс. : табл.

113. **Пск. Суд. гр. 3, XVI ~ XV вв.** – Псковская судная грамота. Санкт-Петербург: Император. Археогр. Комис., 1914 г. VIII, 28 с., [1] факс. : табл.

114. **Псков. Судн. Гр. XVI в.** – Псковская судная грамота. Санкт-Петербург: Император. Археогр. Комис., 1914 г. VIII, 28 с., [1] факс. : табл.

115. **Ряз. п. кн., I 7, 1597 г.** – Писцовые книги Рязанского края XVI и XII вв. : изд. Рязан. Учен. архивн. Комис. / под ред. В. Н. Сторожева. Рязанъ, 1898–1904. Т. 1. Вып. 1–3.

116. **СГГД, I, № 40, 1410 г.** – Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной Коллегии иностранных дел. Москва, 1813–1894 гг. Ч. 1–5.

117. **СГГД, I, № 41, 1423 г.** – Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной Коллегии иностранных дел. Москва, 1813–1894 гг. Ч. 1–5.

118. **Скрижаль, III, 168, 1656 г**. – Скрижаль / сост. Иоанном Нафаилом ; пер. Арсения Грека. Москва: Печатный двор, 1656. 865 с.

119. **Сл. мт. Дан. (Жм.), 11, XVI в.)** – [Слова митрополита Даниила]. – Дружинин, В. Г. Несколько

неизвестних литературних памятников из сборника XVI в. ЛЗАК (за 1908). Санкт-Петербург, 1909. Вып. 21. С. 45– 106.

120. **Стоглав., 101, XVII в. ~ 1551 г.** – Стоглав: (соборное уложение 1551 г.). Изд. 2-е. Казань, 1887 г.

121. **Строг. Столб. 1578** – Строгановские столбцы, 1558–1700 гг. ЛОИИ. Ф. 125. № 1–98.

122. **Судн. СП. 1498 – 1505 г.** – Судный список о праве владения землями Московских митрополитов и Ликуржской волости 1498–1505 гг. Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI вв.: в 3 т. / АН СССР, Ин-тут истории; отв. ред. Л. В. Черепнин. Москва: Изд-во АН СССР, 1953г. Т. 2. 687 с.

123. **Там. кн. I–III** Таможенные книги Московского государства XVII в., т. 1–3. Северный речной путь: Устюг Великий, Сольвычегодск, Тотьма в 1633–1636, 1650–1656, 1675–1680 гг./ Под. Ред. А. И. Яковлева. Москва: Ленинград, 1950–1951 гг.

124. **Там. кн. Моск. I** Книги Московской большой таможни, 1693–1694 гг. Новгородская, Астраханская, Малороссийская. Москва, 1961 (Тр. ГИМ, вып. 38).

125. **Там. кн. Моск. II** Книга записная мелочных товаров Московской большой таможни 1694 г. – Сакович С. И. Из истории торговли и промышленности России конца XVII в. Москва, 1956 г. (Тр. ГИМ, вып. 30).

126. **Там. кн. Тихв. М.** Таможенне книги Успенского Тихвинского монастыря XVII в. Рукоп. ЛОИИ, ф. 132, оп. 2.

127. **Уст. Гр. М. Кипр. Конст. м. 1392 г.** – Уставная грамота митрополита Киприяна Константиновскому монастырю (в списке). Акты, собранные в библиотеках и архивах Росийской империи Археографическою экспедициею имп. Академии наук: в 4 т. Санкт-Петербург, 1836 г. Т. 1, № 11.

128. **Ул.Ал., 214, 1649 г.** – Уложение, по которому суди расправа во всяких делах в Российском государстве производится, сочиненное и напечатанное при владении государя царя и в. кн. Алексея Михайловича. ЦГАДА. Ф. 135. Отд. 5. Рубр. 1. № 6.

129. **Флав. Полон. Иерус. II, 50. XVI – XI в.** – La prise de jerusalem de josephe le juif . Part V., Istrin, t. 2. Paris, 1938.

130. **Хроногр. 1512 г., 102** – Русский хронограф: хронограф редакции 1512 г. Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению Императорскою Археографическою Комиссиею. Санкт-Петербург, 1911 г. Т. 22, ч. 1.

131. **Хроногр. 1512 г., 226 –** Русский хронограф: хронограф редакции 1512 г. Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению Императорскою Археографическою Комиссиею. Санкт-Петербург, 1911 г. Т. 22, ч. 1.

132. **Хроногр. 1512 г., 371** – Русский хронограф: хронограф редакции 1512 г. Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению Императорскою Археографическою Комиссиею. Санкт-Петербург, 1911 г. Т. 22, ч. 1.

133. **Цар. гр.: РИБ, 2, 398, 1622 г.** – Копии с царских грамот 1547–1598 гг. ЛОИИ. К. 2. № 27, н.

134. Яросл. п. кн., 335, XVII в. – Ярославские писцовые, дозорные, межевые и переписные книги XVII в. Тр. Яросл. учен. архивн. комис. Ярославлъ, 1913 г. Кн. 6, вып. 3 и 4.

135. Яросл. п. кн., 186, 1646 г. – Ярославские писцовые, дозорные, межевые и переписные книги XVII в. Тр. Яросл. учен. архивн. комис. Ярославлъ, 1913 г. Кн. 6, вып. 3 и 4.